

Universell utforming og tilgjengelighet - politikk og lovgivning i inn- og utland

I hvilken grad er universell utforming eller
"Design for all" et førende begrep for politikk og
lovgivning i Norge og andre land?

Utarbeidet for Deltasenteret av
Rudolph Brynn
2009

IS - 1759

Sosial- og helsedirektoratet
Deltasenteret

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	1
Forord til annen utgave	3
1. Innledning.....	4
1.1 Universell utforming – historie og innhold.....	4
I de videre kapitlene vil vi gjennomgå innholdet i mange av disse dokumentene. 1.2	
Definisjoner av universell utforming.....	6
1.2 Definisjoner av universell utforming.....	7
1.2.1 Norge	7
Definisjon i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.....	7
1.2.2 Definisjon av universell utforming i FN konvensjonen og diskriminerings- og	
tilgjengelighetsloven.....	9
FN-konvensjonen	9
2. Norske lover og forskrifter	10
2.1 Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.....	10
2.2 Lov om barnehager (barnehageloven)	13
2.3 Opplæringsloven.....	13
2.4 Arbeidsmiljøloven	14
2.5 Lov om universiteter og høyskoler.....	15
2.6 Lov om offentlige anskaffelser	16
2.7 Lov om råd eller anna representasjonsordning i kommunar og fylkeskommunar for	
menneske med nedsett funksjonsevne	17
2.8 Forskrift om konsekvensutredninger (KU-forskriften) til Plan- og bygningsloven	17
2.9 Plan- og bygningsloven	18
2.9.1 Plandelen	18
2.9.2 Bygningsdelen.....	19
3. Stortingsmeldinger	21
4. Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming.....	27
5. Handlingsplaner	27
6. Rundskriv	30
7. NOUer og andre relevante dokumenter	31
8. Andre dokumenter.....	32
8.1 Håndbok 278 Veileder i universell utforming	32
8.2 Veinormalen Håndbok 017 Veg- og gateutforming.....	33
8.3 Nordisk Ministerråds Handlingsplan for universell utforming.	33
9. Internasjonal politikk og lovgivning.....	34
9.1 FN	34
FNs standardregler for like muligheter for personer med funksjonshemninger	34
9.2 FNs konvensjon om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne	35
9.3 EU	37
9.4 Forslag til antidiskrimineringsdirektiv	38
9.5 Relevante EU Lover og forskrifter.....	40
9.5.1 Offentlige anskaffelser	40
9.5.2 Bygninger og uteområder.....	41
9.5.3 Transportpolitikk.....	41
9.5.3.1 Togtransport.....	42
9.5.3.2 Teknisk Spesifikasjon for Interoperabilitet – TSI	43
9.5.3.3 Flytransport	44
9.5.3.4 Busstransport	46
9.5.4 Maritim transport	55
9.6 Like muligheter for personer med nedsatt funksjonsevne, europeisk handlingsplan ...	63

9.6.1 Handlingsplanen (COM(2003) 650 fra 2003 er et av de viktigste dokumentene på området funksjonshemmede.....	63
9.6.2 Situasjonen for funksjonshemmede i den utvidete Europeiske Union: Europeisk handlingsplan 2006-2007.....	64
9.6.3 Delplan for funksjonshemmede 2008-2009	64
10. Europarådet.....	66
10.1 Europarådets handlingsplan for funksjonshemmede.....	66
10.2 Grunnleggende prinsipper og strategiske mål	66
10.3 Tiltak	67
10.4 Implementering og oppfølging	67
11. Andre lands politikk og lovgivning	68
11.1 Sverige.....	68
Den svenske antidiskrimineringsloven.....	68
Andre lover	69
Andre dokumenter	70
Annet	71
11.2 Danmark.....	71
Antidiskrimineringslovgivning.....	72
Tilgjengelighetslovgivning.....	72
Annet	74
11.3 Storbritannia	75
Transport.....	77
Bygninger.....	78
Utdannelse.....	79
11.4 Tyskland	80
Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt.....	80
Tilgjengelighet.....	81
Bygninger.....	82
Transport.....	82
11.5 Frankrike.....	83
Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt.....	83
11.6 Italia	85
Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt.....	85
11.7 USA	86
11.8 Canada	88
11.9 Australia.....	88
Vedlegg 1 Norsk og internasjonal standardisering som redskap for universell utforming	90
Guide 71	90
Tilgjengelighet til bygninger m.v.	91
Internasjonalt.....	91
Nasjonalt	92
Tilgjengelighet til uteområder.....	93
IKT og standardisering.....	93
CEN, CENELEC og ETSI	94
ISO.....	94
Standardisering og forholdet til diskriminerings- og tilgjengelighetsloven	95
Standardisering og lov om offentlige anskaffelser	95
Om standardisering i Europa	96
Mandat 376 om IKT og offentlige anskaffelser	96
Mandat 420.....	97
Hvilken virkning vil mandatene ha?	98
Vedlegg 2 Bibliografi	100
Noter.....	104

Forord til annen utgave

Dette er annen utgave av dette heftet. Hensikten er å samle relevante lovtekster, politiske dokumenter og annen dokumentasjon fra Norge og andre land, der universell utforming tas opp. Heftet kan benyttes som referanse når man skal henvise til hvilke politiske og juridiske føringer som i dagens samfunn legges av myndighetene når det gjelder å innføre bruk av prinsippet om universell utforming på ulike samfunnsområder, som transport, informasjonsteknologi og bygg.

Heftet illustrerer den økende oppmerksomheten universell utforming har blant besluttede myndigheter i Norge, EU og andre land. Siden første utgave av heftet ble publisert har Norge fått en meget mer omfattende lovgivning som dekker universell utforming, ved siden av at andre land, som Frankrike, også har fått antidiskriminerings- og tilgjengelighetslover som tar opp dette prinsippet.

I heftet har vi foruten å henvise til dokumentenes tittel etc. også tatt med de relevante avsnitt der det refereres konkret til universell utforming. Dette vil også gjøre det enklere å referere til hvordan myndighetene etc. har ansett universell utforming som relevant for deres område.

Oppbyggingen av referansene er ordnet slik at norske referanser omtales først, deretter internasjonale eksempler, herunder FN-nivået, EU og til slutt andre land.

Der det er relevant er det oppgitt lenker til videre studium av lovene etc.

1. Innledning

Universell utforming får stadig større betydning for norsk og internasjonal lovgivning og politikk. I dette heftet gis en oversikt over nasjonal og internasjonal lovgivning, veiledere og politiske retningslinjer som angår universell utforming. Innledningsvis presenteres og gjennomgås innholdet i prinsippet om universell utforming – historie og hovedtrekk, fulgt av historien om bruk av universell utforming i Norge, den politiske bakgrunn og forholdet til antidiskrimineringslovgivning og -politikk.

Deretter følger en gjennomgang av de aktuelle lovene i Norge, Europa, internasjonalt samt i noen europeiske land. Etter gjennomgangen er det også tatt med et kapittel om standardisering og dens betydning som verktøy for universell utforming. I heftet gis også en litteraturliste over aktuell litteratur på området.

1.1 Universell utforming – historie og innhold

I Norge og Europa brukes universell utforming som et prinsipp i politikken som skal danne grunnlag for tiltak som sikrer likestilling og tilgjengelighet for alle.

Begrepet stammer fra USA der man alt i US Communications Act av 1934 som dekket tilgjengelighet til telefon-, telegraf- og radiotjenester omtalte behovet for å sikre alle tilgang til tjenester til en rimelig pris, og unngå diskriminering på grunnlag av rase, hudfarge, religion, nasjonalitet eller kjønn. Senere har man også benyttet begrepet "universal usability" i forbindelse med informasjonsteknologi da man erkjente at "tilgjengelighet" ikke er tilstrekkelig i en teknologi som krever en stor grad av interaktivitet – "anvendbarhet" er like viktig.ⁱ

Centre for Universal Design ved North Carolina State University utviklet i slutten av 1990-tallet de syv prinsipper for universell utforming. Innholdet i begrepet brukes i Norge slik det er definert i USA.

En definisjon av universell utforming er "utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming".ⁱⁱ

Prinsippene er utviklet for å evaluere eksisterende utforming og veilede i designprosessen. De syv prinsippene er:

1. Like muligheter for bruk: utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for personer med ulike ferdigheter.

2. Fleksibel i bruk: Utformingen skal tjene et vidt spekter av individuelle preferanser og ferdigheter.
3. Enkel og intuitiv i bruk: Utformingen skal være lett å forstå uten hensyn til brukerens erfaring, kunnskap, språkferdigheter eller konsentrasjonsnivå.
4. Forståelig informasjon: Utformingen skal kommunisere nødvendig informasjon til brukeren på en effektiv måte, uavhengig av forhold knyttet til omgivelsene eller brukerens sensoriske ferdigheter.
5. Toleranse for feil: Utformingen skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser, eller minimaliserer utilsiktede handlinger.
6. Lav fysisk anstrengelse: Utformingen skal kunne brukes effektivt og bekvemt med et minimum av besvær.
7. Størrelse og plass for tilgang og bruk: Hensiktsmessig størrelse og plass skal muliggjøre tilgang, rekkevidde, betjening og bruk, uavhengig av brukerens kroppstørrelse, kroppstilling eller mobilitet.

Prinsippet for universell utforming er et uttrykk for ønske om likestilling ved at man utformer varer, tjenester og omgivelser slik at alle kan benytte dem, i så stor utstrekning som mulig. Likestilling innebærer at man kan ta del i alle samfunnsområder uten å måtte henvises til spesielløsninger og særtiltak. Prinsippet nødvendiggjør derfor en helhetstenkning mht. utforming av samfunnet og de sosiale sammenhenger ulike fasiliteter som bygg, transport etc. inngår i. Det er i så vel Norge som i Europa og andre deler av verden en voksende erkjennelse av dette.

I hvilken grad er universell utforming eller "Design for all" et førende begrep for politikk og lovgivning i Norge og andre land?

Det er et poeng i den forbindelse å skille mellom universell utforming – dvs. en utforming av bygg, uteområder, arbeidsplasser, transportmidler etc. som *alle* kan benytte – og tilgjengelighet, som er et "svakere" uttrykk og kan være avgrenset til bestemte grupper, for eksempel tilgjengelighet for rullestolbrukere. Undersøkelsen viser at universell utforming i Norge benyttes i økende grad i vedtatt politikk uttrykt gjennom stortingsmeldinger etc. og benyttes også i utredninger og rapporter. Tilgjengelighet (og deltakelse/brukermedvirkning) blir også tatt inn på relevante steder i lovgivningen. Det er også økt oppmerksomhet på universell utforming og tilgjengelighet innen norsk standardiseringsvirksomhet.

Også i utlandet, særlig i USA og på EU nivå, har man de senere år sett økt bruk av særlig tilgjengelighetsaspektet på ulike områder. I EU har dette gjennom sektoransvarsprinsippet gitt seg utslag i lovgivning på områder som transport og IKT. Også innen europeisk standardisering legges det økende vekt på tilgjengelighet men standardene er ikke alltid juridisk bindende. I USA er fokus på tilgjengelighet bygget på antidiskrimineringslovgivning kombinert med lovfestet standardisering.

For å oppsummere er at det er økt oppmerksomhet så vel i Norge som i Europa på universell utforming som et politisk førende begrep, noe som gjenspeiler seg i veksten i lovgivning som skal sikre dette prinsippet. Men i praksis gjenstår det mye arbeid for at dette skal gjelde alle relevante samfunnssektorer.

I Norge ble prinsippet om universell utforming fastlagt som et prinsipp for politikk og lovgivning fra slutten av 1990-tallet, men de sentrale dokumenter i denne utviklingen har vært NOU 2001.22 Fra bruker til borger (2001) som var Manneråkutvalgets levekårsutredning om personer med nedsatt funksjonsevne i Norge. Denne utredningen konkluderte med at det var et behov for en antidiskrimineringslov i Norge.

NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet (2005) gikk et skritt videre i denne retningen og omfattet et forslag til en diskriminerings- og tilgjengelighetslov samt en juridisk utredning om hva universell utforming som rettslig prinsipp innebærer.

Lovforslaget til dagens lov kom i Ot.prp.44 (2007-2008) Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne og denne omfattet foruten definisjon av universell utforming også betenkninger om universell utforming på hovenområdene IKT, transport, bygg og uteområder, og slo fast sammenhengen mellom diskriminering og mangel på tilgjengelighet.

I de videre kapitlene vil vi gjennomgå innholdet i mange av disse dokumentene.

1.2 Definisjoner av universell utforming

1.2.1 Norge

NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet definerer universell utforming slik i sitt forslag til en norsk antidiskrimineringslov:

”Med universell utforming menes utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene slik at virksomhetens alminnelige funksjon kan benyttes av flest mulig”.

Miljøverndepartementet utga i 2007 rapporten *Universell utforming*, en begrepsavklaring. Denne rapporten definerer og utdyper universell utforming. Hensikten er å etablere en felles forståelse av begrepet i Norge for bruk i offentlige dokumenter, faglig utvikling og informasjon. Denne rapporten definerte og utdypet prinsippet om universell utforming. Hensikten med rapporten var å etablere en felles forståelse av begrepet i Norge for bruk i offentlige dokumenter, faglig utvikling og informasjonⁱⁱⁱ.

I rapporten brukte man følgende definisjon av begrepet universell utforming:

”Universell utforming defineres som: *Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming*”.

Det heter videre at ” utforming forstås her som en fellesbetegnelse på alle arbeidsprosesser som er involvert i utformingen av omgivelsene. Det inkluderer samfunnsplanlegging, arealdisponering, arkitektur, konstruksjon, produktutvikling med videre.”

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2005/nou-2005-8.html?id=390520>

Definisjon i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven

I diskriminerings- og tilgjengelighetslovens § 9 Plikt til generell tilrettelegging (universell utforming) defineres universell utforming slik:

”Med universell utforming menes utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene slik at virksomhetens alminnelige funksjon kan benyttes av flest mulig”^{iv}.

I forarbeidene til loven, Ot.prp.44(2007-2008)^v er dette utdypet:

”*Annet ledd* (definisjonen forf. anm.) tilsvarer NOU-utkastet § 9 annet ledd og inneholder en legaldefinisjon av universell utforming. Universell utforming er en overordnet og fleksibel rettslig standard der innholdet i plikten endres, og skjerpes, over tid i takt med samfunnsutviklingen og den teknologiske utviklingen.”

Plikten til universell utforming betyr at virksomhetene er ansvarlig for å tilpasse og tilrettelegge de fysiske omgivelsene slik at flest mulig brukerforutsetninger ivaretas uten særløsninger, heter det videre i proposisjonen. Dette vil et stykke på vei avhjelpe behovet for individuelle løsninger og prinsippet er derfor viktig for å oppnå likestilling, deltakelse og bekjempelse av diskriminering. ”Målgruppen for universell utforming er, i tillegg til personer med nedsatt funksjonsevne, det store flertallet av brukere av viktige fellesskapsarenaer”. Det er også understreket at vektleggingen på *hovedløsningen* (ikke gjennom særløsninger eller individuelle hjelpetiltak) understreker bestemmelsens formål om å sikre en likeverdig tilgjengelighet. Viktig er også understekingen av at plikten til universell utforming ikke bortfaller dersom hovedløsningen ikke kan tilrettelegges. I tillegg er det utredet om fortolkningen av at universell utforming er knyttet til virksomhetens alminnelige funksjon og at målgruppen for regelen om universell utforming er ”flest mulig”.

Det er liten tvil om at det ligger juridiske utfordringer i lang tid fremover når det gjelder fortolkning av hva som ligger i universell utforming som et legalt begrep, når diskriminerings- og tilgjengelighetsloven skal anvendes i praksis.

Les mer: <http://www.lovddata.no/all/hl-20080620-042.html#9>

1.2.2 Definisjon av universell utforming i FN konvensjonen og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven

FN-konvensjonen

FN har i konvensjonen om menneskerettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne definert universell utforming, og dette vil ha direkte betydning for den juridiske operasjonaliseringen av begrepet i Norge. FN konvensjonen om menneskerettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne vil være førende for norsk lovgivning når Norge ratifiserer den, og definisjonen i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven har direkte effekt på hvordan man skal implementere prinsippet på områder som bygg, transport og IKT.

FN Konvensjonen om rettigheter til personer med nedsatt funksjonsevne vil være førende for norsk lovgivning når Norge ratifiserer denne. Det er derfor av interesse også å se på hvordan FN har definert universell utforming i Konvensjonens Artikkel 2:

"Med "universell utforming" menes: utforming av produkter, omgivelser, programmer og tjenester på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming. "Universell utforming" skal ikke utelukke hjelpemidler for bestemte grupper av mennesker med nedsatt funksjonsevne når det er behov for det."

Det er å merke seg at FN inkluderer tilgjengelighet til tjenester i sin definisjon, og ikke kun til "fysisk hovedløsning" som i norske definisjoner^{vi}.

EU på sin side inkluderer også tjenester. På engelsk bruker man begrepene "universal design" likestilt med "Design-for-All", "Inclusive design" og "Universal Usability". EU bruker begrepet universal design i mange av sine politiske retningslinjer og dokumenter, men uten alltid å definere begrepet tydelig. For eksempel står det i Meddelelsen fra Kommisjonen "Towards a Barrier Free Europe for People with Disabilities" at:

"(...) new ways to promote universal design in accessibility will be explored, for example, promoting housing that is easily adaptable across the lifecycle and to meet differing accessibility needs."

Les mer: <http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Nedsatt%20funksjonsevne/FN-konvensjonen%20-%20norsk%20oversettelse%20-%20korrigert%2022.12.2008.doc>

2. Norske lover og forskrifter

I Norge kan vi datere en offentlig politikk for deltakelse og likestilling til 1981, bl.a. i Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede. Rådet for Funksjonshemmede benyttet begrepet universell utforming fra 1997. ^{vii} Deltasenteret laget i 2003 et dokument som introduserte universell utforming – ”Universell utforming over alt”. Dette drøfter innholdet i prinsippet om universell utforming, samfunnsplanlegging, universell utforming i bygg, transport, produktdesign, informasjons- og kommunikasjonsteknologi etc. Når det gjelder tilgjengelighet og universell utforming er det i dag ikke mange lovbestemmelser som sikrer individuelle rettigheter for funksjonshemmede. Men flere lover omfatter formålsparagrafer som understreker at det skal tas hensyn til alle grupper. Dette er i noen lover fulgt opp av konkrete bestemmelser. Universell utforming blir i økende grad en del av offentlig planleggingsarbeid og nyere lover som loven om universitet og høyskoler (2005), fagskoler (2005) og folkehøyskoler (2005) samt forskrift til barnehageloven har tatt med prinsippet om universell utforming.

Teknisk forskrift til plan- og bygningsloven hadde fra 1976 bestemmelser om tilgjengelighet og brukbarhet for funksjonshemmede. Deltakelse er senere tatt inn som et premiss i flere norske lover:

2.1 Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven

Denne loven ^{viii} trådte i kraft den 1. januar 2009 og har stor betydning så vel juridisk som politisk. Ved at det er både en antidiskriminerings- og en tilgjengelighetslov, peker Regjeringen på det særegne ved diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne: at det ikke bare dreier seg om direkte diskriminering, ofte bygget på negative holdninger og fordommer. Det dreier seg også om strukturer og systemer som i seg selv kan virke diskriminerende om de ikke har den rette utformingen.

Loven skal håndheves av Likestillings- og diskrimineringsombudet og – nemnda, jfr. § 16. Lovens formål er uttrykt i § 1:

§ 1: ”Lovens formål er å fremme likestilling og likeverd, sikre like muligheter og rettigheter til samfunnsdeltakelse for alle, uavhengig av funksjonsevne, og hindre diskriminering pga. nedsatt funksjonsevne”.

Loven skal gjelde på alle samfunnsområder unntatt familielivet, men også andre spesifikke områder er ikke klart inkludert eller utelatt, for eksempel varer og tjenester, samferdsel og teksting og tegnspråktolkning. Loven forbyr både direkte og indirekte diskriminering av funksjonshemmede - det avgjørende er altså om nedsatt funksjonsevne brukes som grunnlag for å behandle mennesker dårligere enn andre. Loven tar opp universell utforming på flere områder. § 9 definerer dette prinsippet slik:

§9: "Offentlig virksomhet skal arbeide aktivt og målrettet for å fremme universell utforming innenfor virksomheten. Tilsvarende gjelder for privat virksomhet rettet mot allmennheten. Med universell utforming menes utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene slik at virksomhetens funksjon kan benyttes av flest mulig.

Offentlig og privat virksomhet rettet mot allmennheten har plikt til å sikre universell utforming av virksomhetens alminnelige funksjon så langt det ikke medfører en uforholdsmessig byrde for virksomheten. Ved vurderingen av om utformingen eller tilretteleggingen medfører en uforholdsmessig byrde skal det særlig legges vekt (på) tilretteleggingens effekt for å nedbygge funksjonshemmende barrierer, hvorvidt virksomhetens alminnelige funksjon er av offentlig art, de nødvendige kostnadene ved tilretteleggingen, virksomhetens ressurser, sikkerhetsmessige hensyn og vernehensyn.

Brudd på plikten til å sikre universell utforming etter tredje ledd regnes som diskriminering".

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven har en spesifikk paragraf om IKT og universell utforming:

§ 11: "Med informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) menes teknologi og systemer av teknologi som anvendes til å uttrykke, skape, omdanne, utveksle, lagre, mangfoldiggjøre og publisere informasjon, eller som på annen måte gjør informasjon anvendbar.

Nye IKT-løsninger som underbygger virksomhetens alminnelige funksjoner, og som er hovedløsninger rettet mot eller stillet til rådighet for allmennheten, skal være universelt utformet fra og med 1. juli 2011, men likevel tidligst tolv måneder etter at det foreligger standarder eller retningslinjer for innholdet i plikten. For eksisterende IKT-løsninger gjelder plikten fra 1. januar 2021. Plikten omfatter ikke IKT-løsninger der utformingen reguleres av annen lovgivning".

Lovens virkeområde når det gjelder informasjons- og kommunikasjonsteknologi defineres i Ot.prp.44 (2007-2008) slik:

”Lovforslaget gjelder IKT-løsninger rettet mot allmennheten. Lovforslaget avgrenser således mot IKT-løsninger som retter seg mot den enkelte. Forbruksutstyr, så som mobiltelefoner eller fjernsyn, er i utgangspunktet ikke rettet mot allmennheten som sådan, men vil være det om de utplasseres i det offentlige rom til bruk for publikum, eksempelvis i bibliotek eller på offentlige eller private servicekontorer. Det er likevel grunn til å tro at loven vil kunne påvirke også slike produkter.”

Viktig er også at diskriminerings- og tilgjengelighetslovens § 3 innfører aktivitetsplikt, noe som også vil berøre IKT-området. Dette er et viktig punkt fordi det krever aktive tiltak fra så vel offentlige som private virksomheter som er rettet mot allmennheten. Aktivitetsplikt innebærer en større forpliktelse enn kun et forbud mot diskriminering i seg selv:

§ 3: ”Offentlige myndigheter skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål.

Arbeidsgivere i privat sektor som jevnlig sysselsetter mer enn 50 ansatte, og arbeidsgivere i offentlig sektor skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål innenfor sin virksomhet. Aktivitetsplikten omfatter blant annet rekruttering, lønns- og arbeidsvilkår, forfremmelse, utviklingsmuligheter og beskyttelse mot trakassering. Arbeidslivets organisasjoner har tilsvarende aktivitetsplikt innenfor sine virkefelt”.

Det er flere utfordringer knyttet til den fremtidige fortolkningen av loven. Koplingen mellom diskriminering og universell utforming vil innebære et behov for klar definering og operasjonalisering av dette prinsippet. Dette ikke minst med henblikk på klager som vil komme om diskriminering pga. mangel på tilgjengelighet. Erfaringer fra andre land som har antidiskrimineringslovgivning, viser at spørsmålet om *hva* som er ”uforholdsmessig byrde for virksomheten” når det gjelder gjennomføring av universell utforming, vil bli en juridisk utfordring. Loven legger også vekt på standardiseringsarbeidets betydning for å oppnå lovens formål. Dette vil være et sentralt verktøy i fremtidens arbeid for universell utforming av IKT.

Det er Direktoratet for forvaltning og IKT, DIFI, som skal håndheve diskriminerings- og tilgjengelighetsloven på området IKT.

Les mer: <http://www.lovddata.no/all/hl-20080620-042.html#9>

2.2 Lov om barnehager (barnehageloven)

I lov om barnehager av 1995, sist endret 2003, § 2 heter det at " Barnehagen skal ta hensyn til barnas alder, funksjonsnivå, kjønn, sosiale, etniske og kulturelle bakgrunn, herunder samiske barns språk og kultur."

I et høringsnotat fra Barne- og familiedepartementet fra 7. september 2005 om revidert Rammeplan for barnehager er det også nevnt at: " God planlegging basert på prinsipper om universell utforming vil kunne sikre at det fysiske miljøet kan brukes av alle, uansett funksjonsnedsettelse, og at det kan brukes på en likeverdig måte så langt som mulig uten spesielle tilpasninger." Bygningsmessig stilles de samme krav til barnehager som til skoler. Teknisk forskrift til plan- og bygningsloven omfatter også barnehager og skoler, som, dersom de er bygget etter 1976 skal følge kravene i forskriften og være tilgjengelige for bevegelseshemmede.

Les mer: <http://www.lovdata.no/all/nl-20050617-064.html><http://www.lovdata.no/all/nl-20050617-064.html>

2.3 Opplæringsloven

Lov om grunnskolen og den videregående opplæringen (Opplæringsloven) av 1998, sist endret 2008. § 8 -1 gir alle barn i grunnskolen rett til å gå på den skole som ligger nærmest deres bosted, eller som de sokner til. I dette ligger en rettighet til tilgjengelighet i det at dersom nærskolen ikke er tilgjengelig for en enkelt elev som sokner til den, må det foretas ombygning og tilpassing. Opplæringsloven har videre et kapittel 9a som tar opp skolemiljøet, samt bestemmelser om fysisk miljø, psykososialt miljø og forebyggende arbeid. § 9 a-2 tredje ledd sier at: "Alle elever har rett til ein arbeidsplass som er tilpassa behova deira. Skolen skal innreiast slik at det blir teke omsyn til dei elevane som har funksjonshemmingar." Teknisk forskrift til plan- og bygningsloven omfatter også skoler, og i tillegg bl.a. forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler, der det står at funksjonshemmedes behov skal ivaretas, med hjemmel i kommunehelsetjenesteloven.

Les mer: <http://www.lovdata.no/all/nl-19980717-061.html>

2.4 Arbeidsmiljøloven

Lov om arbeidervern og arbeidsmiljø (Arbeidsmiljøloven) av 2005, sist endret 2009. Arbeidsmiljølovens § 4-1 krever generelt at arbeidsmiljøet i en virksomhet er forsvarlig med henblikk på arbeidstakernes miljø og psykiske helse. § 4-1 4. ledd sier i tillegg at:

”Atkomstveier, sanitæranlegg, arbeidsutstyr mv. skal så langt det er mulig og rimelig være utformet og innrettet slik at arbeidstakere med funksjonshemming kan arbeide i virksomheten^{ix}.”

Dette innebærer at arbeidslivet skal være åpent for at funksjonshemmede skal kunne delta ut fra egne evner og kvalifikasjoner og ikke med utgangspunkt i funksjonsevnen. Dette omfatter såvel personer med kortvarig og personer med varig nedsatt funksjonsevne. Disse regler suppleres med krav i plan- og bygningsloven på området publikumsbygg og arbeidsbygninger.

§ 4-6 *Særlig om tilrettelegging for arbeidstakere med redusert arbeidsevne* sier at:

”(1) Hvis en arbeidstaker har fått redusert arbeidsevne som følge av ulykke, sykdom, slitasje e.l., skal arbeidsgiver, så langt det er mulig, iverksette nødvendige tiltak for at arbeidstaker skal kunne beholde eller få et passende arbeid. Arbeidstaker skal fortrinnsvis gis anledning til å fortsette i sitt vanlige arbeid, eventuelt etter særskilt tilrettelegging av arbeidet eller arbeidstiden, endringer i arbeidsutstyr, gjennomgått atferd e.l.”

Dette innebærer at arbeidsgivere, så langt det er mulig, skal sørge for iverksetting av tiltak for at en arbeidstaker med nedsatt arbeidsevne pga. ulykke, sykdom etc. sal kunne få/beholde arbeid som gjør at vedkommende kan fortsette i arbeidet. Slike tilretteleggingstiltak kan omfatte endring av rutiner, teknisk utstyr og hjelpemidler, ombygging på arbeidsplassen, ved siden av opplæring og omskolering, etc.

Les mer: <http://www.lovdatab.no/all/nl-20050617-062.html>

2.5 Lov om universiteter og høyskoler

Revidert lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven) av 2005 tar opp tilgjengelighet og universell utforming på slike utdanningsinstitusjoner.^x. Det er slått fast at:

(1) Styret har det overordnede ansvar for studentenes læringsmiljø. Styret skal, i samarbeid med studentsamskipnadene, legge forholdene til rette for et godt studiemiljø og arbeide for å bedre studentvelferden på lærestedet.

(2) Styret har ansvar for at læringsmiljøet på institusjonen, herunder det fysiske og psykiske arbeidsmiljø, er fullt forsvarlig ut fra en samlet vurdering av hensynet til studentenes helse, sikkerhet og velferd. I utformingen av det fysiske arbeidsmiljøet skal det, så langt det er mulig og rimelig, sørges for

- a) at lokaler, adkomstveier, trapper mv. er dimensjonert og innredet for den virksomhet som drives.
- b) at lokalene har gode lys- og lydforhold og forsvarlig inneklima og luftkvalitet.
- c) at lokalene blir vedlikeholdt og er rene og ryddige.
- d) at lokalene er innredet slik at uheldige fysiske belastninger for studentene unngås.
- e) at virksomheten er planlagt slik at skader og ulykker forebygges.
- f) at tekniske innretninger og utstyr er forsynt med verneinnretninger og blir vedlikeholdt slik at studentene er vernet mot skader på liv og helse.
- g) at lokaler, adkomstveier, sanitæranlegg og tekniske innretninger er utformet på en slik måte at funksjonshemmede kan studere ved institusjonen.
- h) at læringsmiljøet er innrettet for studenter av begge kjønn.
- i) at læringsmiljøet er utformet etter prinsippet om universell utforming.

Departementet kan i forskrift gi utfyllende bestemmelser om krav til læringsmiljøet.

Les mer: <http://www.lovdatab.no/all/hl-20050401-015.html>

2.6 Lov om offentlige anskaffelser

Revidert lov om offentlige anskaffelser ble vedtatt den 30. juni 2006 og trådte i kraft den 1. januar 2007. I lovens § 6 Livssyklus kostnader, universell utforming og miljø heter det at:

”Statlige, kommunale og fylkeskommunale myndigheter og offentligrettslige organer skal under planleggingen av den enkelte anskaffelse ta hensyn til livssyklus kostnader, universell utforming og miljømessige konsekvenser av anskaffelsen^{xi}.”

I Veileder til reglene om offentlige anskaffelser defineres universell utforming i henhold til forskriftens § 4-1 bokstav I som ”utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene slik at virksomhetens alminnelige funksjon kan benyttes av flest mulig.” Definisjonen omfatter alle typer anskaffelser. Hensikten med universell utforming er å forenkle livet for alle ved å sikre at produkter, kommunikasjonsmidler, bygde omgivelser etc. blir mer anvendelige for flere mennesker, med små eller ingen ekstra kostnader.

Det nevnes videre i veilederen at

”etter lovens § 6 og forskriftens § 3-1 åttende ledd skal oppdragsgiver ved planleggingen av anskaffelsen ta hensyn til universell utforming. Ved å ta hensyn til universell utforming allerede når man planlegger anskaffelsen sikres det at universell utforming ivaretas på en best mulig måte med lavest mulig kostnad. Det er opp til den enkelte oppdragsgiver å bestemme hvilke fremgangsmåter eller løsninger som best kan ivareta hensynet til universell utforming.”

I tillegg fastsetter forskriftens §§ 8-3 og 17-3 første ledd tredje punktum at de tekniske spesifikasjonene når det er mulig skal utformes slik at det tas hensyn til kriterier for tilgjengelighet for funksjonshemmede og universell utforming.

Med andre ord kreves det altså at man i så vel planlegging som i tekniske spesifikasjoner i en anskaffelsesprosess skal ta hensyn til tilgjengelighet og universell utforming. For utdypende veiledning henvises til Deltasenterets veileder Universell utforming i offentlige anskaffelser fra 2006 samt andre av Deltasenterets publikasjoner.

Les mer: <http://www.lovdatab.no/all/nl-19990716-069.html>

2.7 Lov om råd eller anna representasjonsordning i kommunar og fylkeskommunar for menneske med nedsett funksjonsevne

Lov om råd eller anna representasjonsordning i kommunar og fylkeskommunar for menneske med nedsett funksjonsevne m.m. Lov 2005-06-07 nr. 58 ble vedtatt i juni 2005 og lovestet råd for funksjonshemmede i kommuner og fylkeskommuner i Norge. I § 1 heter det at: "Kommunane og fylkeskommunane skal sørge for at menneske med nedsett funksjonsevne blir sikra open, brei og tilgjengeleg medverknad i arbeidet med saker som er særleg viktige for menneske med nedsett funksjonsevne. Dette gjeld mellom anna tilkomst, arbeid mot diskriminering på grunnlag av nedsett funksjonsevne og tenester for menneske med nedsett funksjonsevne^{xii}."

Les mer: http://www.lovdatab.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdatab/all/tl-20050617-058-0.html&emne=representasjonsordning*&&

2.8 Forskrift om konsekvensutredningar (KU-forskriften) til Plan- og bygningsloven

Forskrift om konsekvensutredningar (KU-forskriften) til Plan- og bygningsloven, vedtatt 01.04. 2005^{xiii} nevner i § 4 Kriterier for vurdering av vesentlege virkningar for miljø, naturressurser og samfunn, at "Planer og tiltak etter § 3 skal behandles etter forskriften dersom de " kan få vesentlege konsekvenser for befolkningens tilgjengelighet til uteområder, bygningar og tenester". I Vedlegg II Rammer for krav til innhold i konsekvensutredningen, nevnes det at Konsekvensutredningen skal utarbeides på bakgrunn av fastsatt plan- eller utredningsprogram og i nødvendig utstrekning omfatte bl.a. " En beskrivelse av virkningene av planen for bl.a. befolkningens helse og tilgjengelighet til uteområder, bygningar og tenester (...)".

Les mer: http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-og_bygningsloven/konsekvensutredningar.html?id=410042

2.9 Plan- og bygningsloven

2.9.1 Plandelen

Forslag til lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven) (plandelen), Ot.prp.nr.32 (2007-2008). Miljøverndepartementets forslag til plandelen av plan- og bygningsloven inneholder referanser til universell utforming^{xiv}. Første del: Alminnelig del, Kapittel 1 Fellesbestemmelser, § 1-1 Lovens formål, femte ledd sier at:

”Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak. Det samme gjelder hensynet til barn og unges oppvekstvilkår og estetisk utforming av omgivelsene”.

Det legges også vekt på brukermedvirkning i planleggingen (Kap. 5, § 5) med særlig ansvar for å inkludere grupper som krever spesiell tilrettelegging. Universell utforming skal også tas med i arealplanlegging (§11-9).

Når det gjelder boliger, publikumsbygg etc. stiller den gjeldende Teknisk forskrift (TEK) til plan- og bygningsloven krav til utforming av nye boliger for sikkerhet men ikke tilgjengelighet. I den nye versjonen av TEK er universell utforming tatt inn (se under). Teknisk forskrift kapittel x Brukbarhet, som stiller følgende krav^{xv}:

- Generelle krav til brukbarhet
- Generelle krav til utearealer, bl.a. parkeringsplasser for bevegelseshemmede
- Atkomst til bygning, herunder tilrettelegging for orienterings- og bevegelseshemmede
- Planløsning og størrelse, herunder at arbeidsbygninger skal utformes slik at orienterings- og bevegelseshemmede kan arbeide i virksomhetene i bygningen.
- Toaletter, garderober m.v. omfatter krav om at minst ett toalett skal være utformet og tilrettelagt for orienterings- og bevegelseshemmede. Det samme gjelder der arbeidet gjør det nødvendig med andre sanitærrom eller garderobe.
- Bevegelige bygningsdeler, der det kreves at dører til og i arbeidsbygning, publikumsbygning og i de deler av bolig som er tilrettelagt for orienterings- og bevegelseshemmede skal ha slik passasjebredde at vanlig rullestol kan passere med god og sikker klaring til karm og dørblad. Slike dører skal være lette å bruke, lette å se og skal være lette å åpne for orienterings- og bevegelseshemmede.

- Krav om heis omfatter at minst en heis skal være tilgjengelig og brukbar for orienterings- og bevegelseshemmede.
- Teleslynge omfatter krav om at i publikumsbygning der kommunikasjon med publikum er forutsatt muliggjort ved hjelp av forsterker og høytalersystem skal være utstyrt med teleslynge. Rom med teleslynge skal ved inngangen være tydelig merket for å gjøre oppmerksom på at slikt anlegg er installert.
- Manøverknapper, skilt med videre om fatter krav om at knapper skal kunne betjenes lett og skilt være godt belyst og lett å oppfatte.
- Kommunikasjonsveier skal der det er krevet være tilrettelagt for bevegelseshemmede.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/otprp/2007-2008/otprp-nr-32-2007-2008-.html?id=500508>

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/aktuelt/nyheter/2009/ikraftsetting-av-ny-plandel-av-plan--og-.html?id=570924>

2.9.2 Bygningsdelen

23. juni 2009 sendte Kommunal- og regionaldepartementet ut høringsnotat til teknisk forskrift til plan- og bygningsloven, bygningsdelen. Forskriften tar opp universell utforming i mange sammenhenger, bl.a. når det gjelder

- Produkter til byggverk, der universell utforming er et gjennomgående krav
- Plassering og opparbeidete utearealer
- Plassering av byggverk, bl.a. i forbindelse med universell utforming av uteareal
- Uteoppholdsareal
- Krav til atkomst, parkering, kommunikasjonsveier
- Byggverk – herunder publikums- og arbeidsbygg og bygg med krav til tilgjengelighet og brukbar boenhet
- Heiser
- Rom

- Inngangsparti og oppholdsareal, bad og toalett
- Balkonger og terrasser, badstuer og fryserom
- Dører og korridorer (belysning etc.)
- Lydforhold og vibrasjoner
- Romakustikk og lydoverføringsanlegg
- Tilrettelegging for rømning og redning
- Nye regler for utforming av heisstoler

Forslaget til forskrift omfatter også et vedlegg med "Økonomiske og administrative konsekvenser av forslag til endringer i teknisk forskrift". Slike kostnader vil være knyttet til informasjon og opplæring samt endring av systemer og rutiner. For byggverk for publikum og arbeidsbygninger er merkostnaden for universell utforming eksklusiv brann- og energiltak beregnet til 1 % for bygning og 2 % for uteareal, etter anslag fra Vista Utredning AS. På den annen side poengteres det at "når byggverk for publikum og arbeidsbygninger blir utformet på grunnlag av krav til universell utforming, vil det oppnås likestilt bruk som er en nytteverdi med hensyn til likeverdig mulighet for deltakelse i samfunnet".

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/hoeringer/hoeringsdok/2009/byggesakforskift/horingsnotat.html?id=564949>

3. Stortingsmeldinger

Her presenteres relevante stortingsmeldinger der universell utforming nevnes eksplisitt.

3.1 St.meld.nr.39 (2000-2001) Friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet.

Miljøverndepartementet tar her opp problemstillinger om deltakelse for mennesker med funksjonsnedsettelse i friluftslivet, og beskriver opprettelse av en arbeidsgruppe om temaet i Direktoratet for naturforvaltning. Det ble:

Utredning 2003-4 **Friluftsliv for funksjonshemmede**, anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/stmeld/20002001/stmeld-nr-39-2000-2001-.html?id=194963>

3.2 St.meld.nr.39 (2001-2002) Oppvekst- og levekår for barn og ungdom i Norge.

Barne- og familiedepartementet påpeker i meldingen på at prinsippet om universell utforming skal følges ved nybygging og påbygg på skolebygninger.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/regpubl/stmeld/2001-2002/stmeld-nr-39-2001-2002-.html?id=470899>

3.3 St.meld.nr.26 (2001-2002) Bedre kollektivtransport. Samferdelsdepartementet

henviser i meldingen til at prinsippet om universell utforming skal være et bærende element for utbygging og tilrettelegging av infrastruktur og transportmateriell. Strategien er blant annet tatt med i departementets tildelingsbrev til Jernbaneverket for 2003.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/sd/dok/regpubl/stmeld/20012002/stmeld-nr-26-2001-2002-.html?id=196149>

3.4 St.meld.nr.31 (2002-2003) Storbymeldingen. Dette er regjeringen, ved Kommunal og regionaldepartementets Stortingsmelding om perspektiver for en langsiktig storbypolitikk. Her vises det til universell utforming som strategi for å rette oppmerksomheten mot forholdet mellom individ og omgivelser. Det understrekes at universell utforming er en strategi som ikke setter en endelig standard for kvalitet men som går ut på å søke det beste til enhver tid.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-31-2002-2003-.html?id=402979>

3.5 St.meld.nr.40 (2002-2003) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer.

Sosialdepartementets Stortingsmelding om den overordnede politikken for mennesker med funksjonsnedsettelse. Meldingen legger vekt på sektoransvarsprinsippet og universell utforming som en strategi for bedre tilgjengelighet. Stortinget ba om at det ble utarbeidet en handlingsplan for universell utforming.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-40-2002-2003-.html?id=197129>

3.6 St.meld.nr.48 (2002-2003) Kulturpolitikk fram mot 2014 (Kulturmeldingen).

Her heter det at: " Det er store utfordringer i det offentlige rommet når det gjeld tilgjenge for alle. Prinsippet om universell utforming stiller krav til offentlig tilgjengelege bygningar, buområde og møteplassar. Kultur- og kyrkjedepartementet har ansvar for å stimulera til at dette vert etterlevd innanfor saksområdet åt departementet."

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-48-2002-2003-.html?id=432632>

3.7 St.meld.nr.30 (2003-2004) Kultur for læring, nevner at Kulturdepartementet vil prioritere universell utforming av utstyr og læremidler, og at departementet "går videre inn for at læremidler i stadig sterkere grad skal utvikles for å ivareta prinsippet om universell utforming. Dette er en strategi som tydeliggjør et ønske

om likestilling, ved at produkter og omgivelser utformes på en slik måte at de kan brukes av alle i så stor utstrekning som mulig. Strategien bidrar til å tenke helhetlig og sammenhengende. Læremidler utviklet på denne måten vil kunne benyttes av alle, og behovet for særløsninger vil minke. ”

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/regpubl/stmeld/20032004/stmeld-nr-030-2003-2004-.html?id=404433>

3.8 St.meld.nr.23 (2003-2004) Om boligpolitikken (Boligmeldingen). Regjeringen vil legge til rette for universelt utformede boliger og bomiljøer. Også andre funksjonsnedsettelse enn bevegelseshemming skal fokuseres.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/regpubl/stmeld/20032004/stmeld-nr-23-2003-2004-.html?id=197927>

3.9 St.meld.nr.24 (2003-2004) Nasjonal transportplan 2006-2015. Her nevner Samferdselsdepartementet at man vil arbeide for at prinsippet om universell utforming blir bedre ivaretatt ved nyinvesteringer i infrastrukturtiltak. (Se nedenfor om ny nasjonal transportplan 2010-2019)

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/sd/dok/regpubl/stmeld/20032004/stmeld-nr-024-2003-2004-.html?id=197953>

3.10 Stortingsmelding nr. 43 (2004-2005) Nordisk samarbeid. Denne meldingen fra Fiskeridepartementet tar opp ulike aspekter for nordisk samarbeid, herunder en nordisk oppfølging av prinsippet om universell utforming. I stortingsmeldingen kapittel 6.6 heter det at: ” De nordiske landene vil rette økt oppmerksomhet på å skape et tilgjengelig samfunn for alle uavhengig av alder og funksjonsnivå. Det er under behandling en nordisk handlingsplan for design for alle/universell utforming som skal fremme økt tilgjengelighet på viktige samfunnsområder. Universell utforming er en langsiktig strategi for samfunnsendring mot et åpent og inkluderende samfunn. Et slikt samfunn må skapes gjennom generelle tiltak og som en naturlig del av produktdesign, arkitektur, samfunnsplanlegging og service.

Man bør alltid strebe etter løsninger som er tilgjengelige for så mange som mulig for å minske behovet for spesielle løsninger og tilpasninger i ettertid. Bred medvirkning i planlegging og gjennomføring av tiltak innenfor transport, bygg, uteområder og IKT er nødvendig for å oppnå dette. Universell utforming har betydning for demokratiutvikling ved å legge vekt på likeverdige muligheter til å få informasjon og kunne være aktiv i samfunnet. Dette er viktige verdier i den nordiske samfunnsmodellen.”

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nn/dep/fkd/Dokument/Proposisjonar-og-meldingar/Stortingsmeldingar/20042005/stmeld-nr-43-2004-2005-.html?id=199353>

3.11 St.meld.nr.16 (2006-2007)Og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring tar opp universell utforming i forbindelse med offentlige hjemmesider. Det heter i kapittel 6.3.3 Høye ambisjoner for virksomheten i skole og opplæring, der det henvises til St.meld.nr.17 (se under), i avsnittet om ”Bruk av IKT i opplæringen” at:

”Åpne standarder er blant annet viktig for å sikre samspill mellom ulike dataløsninger, for å støtte sosial mobilitet og for å legge til rette for universell utforming. Offentlige nettsteder vil derfor bli oppfordret til å følge den såkalte WAI-standard 5 som innebærer at nettstedet kan benyttes av personer med ulike funksjonsnedsettelse.”

Videre heter det i kap. 6.3.7 Mangfoldige læringsarenaer om ”Den kulturelle skolesekken”: (Dette) er en viktig kulturpolitisk satsing, som har som mål å gi alle barn i grunnskolen kulturell kompetanse som vil gjøre dem bedre i stand til å møte utfordringene i samfunnet. Regjeringen vil:

”videreutvikle den kulturelle skolesekken, blant annet for å sikre et kulturtilbud også til elever med funksjonsnedsettelse.”

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/regpubl/stmeld/2006-2007/stmeld-nr-16-2006-2007-.html?id=441395>

3.12 St.meld.nr.17 (2006-2007) Eit informasjonssamfunn for alle tar opp universell utforming på IKT området i kapittel 4 Digital inkludering – tilgang, universell utforming og kompetanse for alle. Det heter at:

”regjeringen har som målsetting at ” *Universell utforming* av IKT-løysingar er ein føresetnad for at alle skal kunne delta. Det er eit klart mål for regjeringa at all teknologisk utvikling med IKT innan offentleg sektor skal byggje på universelt utforma løysingar, det gjeld automatar så vel som PC-løysingar. Privat sektor blir oppfordra til å gjere det same.”

Universelt utformede løysingar nevnes som eitt av tre hovedpillarer for å sikre en vellykket politikk for digital inkludering. Det nevnes også under avsnitt 4.3.3 at regjeringen ønsker lovfestede tidsfrister for universell utforming av IKT, i henhold til mindretallets forslag i NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet (Syseutvalget). Et krav om universell utforming av IKT var på det tidspunkt ikke blitt utredet, men Fornyings- og administrasjonsdepartementet skal i samarbeid med andre departementer foreta en slik utredning. Denne skal ta opp hvordan tidsfrister for universell utforming av ny og eksisterende informasjons- og kommunikasjonsteknologi kan tas inn i en diskriminerings- og tilgjengelighetslov. Det er i den forbindelse nødvendig å avgrense hva man skal legge i begrepet IKT og beregne økonomiske og administrative konsekvenser av å innføre et pålegg. Da det ikke i tilstrekkelig grad er tatt et overordnet ansvar for å sikre tilgjengelighet til IKT skal FAD sørge for at de departementene som er berørt sammen klargjør ansvarsfordelingen og at denne er basert på sektoransvarsprinsippet.

Stortingsmeldingen legger også vekt på behovet for å klargjøre definisjoner, operasjonalisering og utvikling av indikatorer på området universell utforming, for å sikre en oppdatert utvikling på området. Regjeringen Stoltenberg knytter fire konkrete tiltak til å sikre universell utforming av IKT (Kap 4.3.4):

1. Universelt utformede offentlige elektroniske tjenester overalt der spesielle forhold ikke gjør dette umulig. Kompetansemiljøer i Norge skal utvikle retningslinjer og detaljering av standarder og krav til universell utforming av IKT, i tillegg til indikatorer. Deretter skal disse vurderes tatt i bruk i statlige rapporteringssystemer som KOSTRA og StatRes.
2. Oppfordring til bruk av WAI kriteriene ved utvikling av offentlige nettsteder og ved tildeling av offentlig støtte til andre nettsteder.
3. Klarere ansvarsforhold i arbeidet med universell utforming av IKT – det skal utarbeides en ny handlingsplan for tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne der IKT for en sentral plass.
4. Stimulere til utvikling av løsninger som gir bedre tilgjengelighet til IKT-baserte produkter og tjenester. Dette omfatter at IT-Funk videreføres i seks nye år fra 2007.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/stmeld/20062007/Report-No-17-2006---2007-to-the-Storting.html?id=441497>

3.13 St. meld.nr.16 (2008-2009) Nasjonal transportplan 2010 – 2019 er en videreføring av den nasjonale transportplanen som nå er i kraft. Universell utforming har fått en stor plass i den nye transportplanen og Regjeringen vil i planperioden øke ressursbruken for å legge til rette for dette prinsippet. I sammenheng med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven vil det for nye transportmidler komme krav om universell utforming i regelverket for transport. For skip er kravene gjennomført. Midler omfatter både lov- og regelverk og fysiske tiltak finansiert over statsbudsjettet. Man vil gi arbeidet for et universelt utformet kollektivtransportsystem høy prioritet og universell utforming skal bli en integrert del av alle planer for oppgradering og bygging av infrastruktur i Statens Vegvesens, Avinors og Jernbaneverkets regi. Kravene om universell utforming i plan- og bygningsloven, teknisk forskrift, legges til grunn i planleggingsfasen og ved utbygging, og etatene skal i planperioden utvikle rutiner for å sikre at dette ivaretas. Videre skal etatene utvikle rutiner for inspeksjon av universell utforming i anlegg under planlegging og for ferdige anlegg. Nasjonal transportplan viser videre til de tiltak som er igangsatt eller som kommer på de ulike transportsektorene, som buss, tog, fly og jernbane, samt passasjerers rettigheter, forsknings- og utredningsbehov og om TT-ordningen. Det presenteres også noen eksempler på god praksis.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/sd/dok/regpubl/stmeld/2008-2009/stmeld-nr-16-2008-2009-.html?id=548837>

4. Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming

Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming ble sendt på høring i 2007 men er i skrivende stund ikke vedtatt. De skal legges til grunn for all planlegging etter plan- og bygningsloven. Retningslinjene omfatter:

- Nasjonale mål for universell utforming
- Virkeområde og formål
- Ansvarsforhold
- Krav til den kommunale planprosessen
- Krav til fysisk utforming
- Innsigelse og klage
- Endringer
- Ikrafttredelse

Les mer: <http://www.universell-utforming.miljo.no/artikkel.shtml?id=706>.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/hoeringer/hoeringsdok/2007/Horing---Utkast-til-rikspolitiske-retnin/-4.html?id=496206>

Miljøverndepartementet har egne nettsider om universell utforming, på www.universell-utforming.miljo.no, der man finner informasjon om bl.a. Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Det er også informasjon på andre offentlige hjemmesider, som www.husbanken.no.

5. Handlingsplaner

5.1 Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne, 2004 ^{xvi} Dette var en plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder. For at transport, bygg, uteområder og informasjon skal bli tilgjengelige for alle, iverksatte regjeringen Bondevik II en femårig handlingsplan.

Sektoransvarsprinsippet, koordinert medvirkning på alle nivåer og løpende evaluering ble lagt til grunn. Sentrale virkemidler var:

- Integrering av universell utforming i forvaltningen
- Igangsetting av pilotprosjekter
- Tilgjengelighetstiltak
- Kompetanseoppbygging
- Informasjon og veiledning

Mer enn 100 tiltak var inkludert for gjennomføring i en planperiode på 5 år.

Les mer: http://www.universell-utforming.miljo.no/file_upload/hptuu.pdf

5.2 Norge universelt utformet 2025 - Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013 kom ut i 2009. Handlingsplanen skal støtte opp under implementeringen av ny diskriminerings- og tilgjengelighetslov, ny plan- og bygningslov og annen ny lovgivning som omhandler universell utforming. Handlingsplanen skal også bidra til å oppfylle Norges forpliktelser ved en ratifisering av FN-konvensjonen om rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne. Regjeringens visjon om at Norge skal være universelt utformet innen 2025 kan i følge handlingsplanen oppnås gjennom ulike virkemidler som tilpasses sektor og oppgave. Det brukes tidsfaste mål. Det er fokus på fire prioriterte innsatsområder: uteområder/planlegging, bygninger, transport og IKT. I tillegg skal det fokuseres på noen tverrsektorielle perspektiver. Det gjelder kommunesatsingen, statens bruk av ikke-økonomiske virkemidler, standardisering m.v.

Økt sysselsetting for personer med nedsatt funksjonsevne er et gjennomgående hensyn for tiltakene i planen. Standardisering står sentralt i handlingsplanen og det understrekes at Standard Norge er en viktig instans i departementenes og direktoratenes arbeid med å utvikle eller finansiere utvikling av standarder for universell utforming. Handlingsplanen viser til at det foreligger standarder for tilgjengelighet til websider, reiselivsmål og skjøtsel og drift av park- og landskapsvernområder, samt at standarder for universell utforming av byggverk, uteområder, reisekjeden og offentlige anskaffelser er under utarbeidelse. Internasjonalt samarbeid og samordning nevnes også som en viktig del av prosessen.

Handlingsplanen inneholder oversikt på hvert av de fire hovedområdene over målsetting, tidsfaste mål, strategier, gjennomførte og pågående tiltak, og en oversikt over de konkrete tiltakene som skal gjennomføres i planperioden.

Les mer:

<http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Planer/2009/Norge%20universelt%20utformet%202025%20word%20endelig.doc>

5.3 eNorge 2009 – det digitale spranget av juni 2005, er Regjeringens handlingsplan for utnyttelse og realisering av mulighetene ved informasjonsteknologi. Dokumentet henviser til Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne der IT er et prioritert område for å sikre universell utforming. Som konkrete målsetting nevner eNorge 2009 at i løpet av 2007 skal 80 % av offentlige nettsteder oppfylle Norge.no's kvalitetskriterier for tilgjengelighet^{xvii}. Regjeringen vil også at det gjennom offentlige anskaffelser skal stilles krav til produsenter og leverandører om universell utforming av IT verktøy. eNorge 2009 er det mest gjennomgående dokumentet om norsk policy på IKT området. Det hadde som ett av sine konkrete mål at innen 2007 skulle 80 % av alle offentlige hjemmesider i Norge følge WAI (Web Accessibility Initiative) kriteriene for tilgjengelighet. Norge.no gjennomfører årlige kvalitetsevalueringer av offentlige hjemmesider der noen av kriteriene også bygger på kravene i WAI. I eNorge 2009 ble det også slått fast at regjeringen ønsket å bruke offentlige anskaffelser som et virkemiddel for å stille krav til produsenter og leverandører til å bruke universell utforming i IKT produkter.

Les mer: http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/it-politikk_enorge/enorge-2009.html?id=439499

5.4 Standard Norges handlingsplan for universell utforming innen

standardisering fra 2004 omfatter standardiseringstiltak innen både informasjonsteknologi og telekommunikasjon. Disse to områdene smelter etter hvert sammen slik at tjenester kan brukes på flere plattformer og utstyr, f.eks. PC og mobiltelefon, og det skjer en økende konvergens mellom de tekniske plattformene. Standardisering er viktig også innenfor universell utforming, slik at produkter fremstår på en forutsigbar, gjenkjennelig måte, f.eks. mht. brukergrensesnitt, noe erfaringer bl.a. fra USA og Europa viser. Dette forutsetter at universell utforming inkorporeres fra et tidlig stadium i arbeidet med å lage nye retningsgivende standarder. I dag finnes retningslinjer på internasjonalt nivå for hvordan standardiseringsorganene skal gå frem for å sikre dette, i ISO Guide 71.

Handlingsplanen er under revisjon og vil utgis i ny versjon i 2009.

Les mer: <http://www.standard.no/no/Fagomrader/Universell-utforming/Fagartikler/Standarder-og-universell-utforming-IKT-og-hjelpemidler/>

6. Rundskriv

Her omtales rundskriv der tilgjengelighet nevnes eksplisitt.

6.1 Sosialdepartementets Rundskriv I-42/99 1999 Om rettleiende retningslinjer for kommunale og fylkeskommunale råd for funksjonshemmede. Dette tar opp målsettinger, oppnevning og arbeidsoppgaver for kommunale og fylkeskommunale råd for funksjonshemmede.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-l/shd/231684/420948/Om-rettleiende-retningslinjer-for-kommun.html?id=216105>

6.2 Miljøverndepartementets rundskriv T-5/99 av 1999 Tilgjengeleg for alle ^{xviii}.

Del 1 av dette rundskrivet tar opp hvordan man kan gjøre de fysiske omgivelsene tilgjengelige og sikre forhold for funksjonshemmede gjennom planlegging etter plan- og bygningsloven. Del 2 tar opp krav til at bygninger skal være tilgjengelige etter PBL.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/rundskriv/1999/t-599-b-tilgjengelighet-for-alle-.html?id=108439>

6.3 Miljøverndepartementets rundskriv T-1/95 Barn og planlegging gir retningslinjer for integrering av hensyn til barn i arealplanlegging. Det beskriver likeledes tiltak for barn med funksjonsnedsettelse.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/regjeringen-brundtland-iii/md/260597/1995/t-195-barn-og-planlegging.html?id=108006>

7. NOUer og andre relevante dokumenter

Her presenteres NOUer der Universell utforming og tilgjengelighet nevnes eksplisitt.

7.1 NOU 2001:22 Fra bruker til borger. Dette er rapporten til Manneråkutvalget og utgjør en omfattende studie av funksjonshemmedes levekår i Norge. NOU 2001:22 omtaler universell utforming som et viktig redskap for å oppnå likestilling gjennom fysisk utforming av samfunnet. "Fra bruker til borger" er kanskje mest kjent for å ha gitt en altomfattende beskrivelse av funksjonshemmedes levekår i Norge, og for å ha konkludert med en anbefaling om at man skulle utrede en egen norsk antidiskrimineringslov. Men Manneråkutvalget tok også opp situasjonen for funksjonshemmede når det gjaldt barrierer i forhold til bl.a. informasjons og kommunikasjonsteknologi. Utvalget ga således en beskrivelse av hva som kjennetegner «ny teknologi» og hva som karakteriserer utviklingen av denne teknologien, og beskrev deretter internasjonale og nasjonale mål, lovverk, og berørte samfunnssektorer.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/nouer/2001/nou-2001-22.html?id=143931>

7.2 NOU 2005:6 Samspill og tillit. Om staten og lokaldemokratiet. Dette er en utredning fra Lokaldemokratikommisjonen som ble avgitt KR D 18. april 2005. Utvalget skulle utrede konsekvenser for et levende lokaldemokrati av utviklingen av forholdet mellom stat og kommuner, samt drøfte hvordan lokaldemokratiet kommer til uttrykk i de enkelte lokalsamfunn. I rapporten nevnes tilgjengelighet som eksempel på kontekstuelle forklaringer på deltakelse i lokaldemokratiet. Funksjonshemmede er en av samfunnsgruppene som er svakere representert i lokale folkevalgte organer enn det deres andel av befolkningen skulle tilsi, noe som reiser spørsmålet om hva en slik situasjon betyr for hvor godt lokaldemokratiet fungerer.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/nouer/2005/nou-2005-06.html?id=390194>

7.3 NOU 2005:12 Mer effektiv bygningslovgivning II, ble lagt frem den 28. juni av Bygningslovutvalget, som har vært nedsatt for å foreta en total gjennomgang av bygningslovgivningen. Tilgjengelighet til bygninger og utearealer bør etter utvalgets

syn ivaretas sterkere. Prinsippet om universell utforming foreslås inntatt i formålsbestemmelsen i plan- og bygningsloven. Det grunnleggende krav om at bygninger skal kunne brukes av alle foreslås stilt til alle nye bygg, og ved hovedombygging av eksisterende byggverk.

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/nouer/2005/nou-2005-12.html?id=154014>

7.4 NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet. Rapport fra utvalg ledet av Aslak Syse om rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne, og om bedret tilgjengelighet for alle. Utredningen la frem et første forslag til lov men et flertall i Syseutvalget mente at loven ikke skulle omfatte områdene IKT og transport. Utredningen er primært en gjennomgang av norsk og internasjonal lovgivning mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne, og en evaluering av de ulike typene vern mot diskriminering. Utredningen inneholder utkast til lov omforbud motdiskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven). Den har som vedlegg en juridisk betenkning "Universell utforming - fra ideal til rettsnorm." (Mer om denne NOU i vedlegg 2)

Les mer: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2005/nou-2005-8.html?id=390520>

8. Andre dokumenter

8.1 Håndbok 278 Veileder i universell utforming

Denne håndboken ble sendt på høring i 2008. Veilederen viser hvordan man kan ivareta hensyn til alle brukergrupper i trafikksystemene gjennom bruk av prinsippene for universell utforming. Ved planlegging, bygging og drift av de enkelte deler av trafikksystemet gjør man dette gjennom å anvende en del generell og grunnleggende kunnskap og metodikk som er felles for alle deler av systemet, pluss bestemte krav

til utforming av de enkelte ledd i systemet. Håndboken tar opp prinsippene for universell utforming, med fokus på trafikksystemet, beskrivelse av ulike brukergrupper og deres problemer, og strategier/tiltak for at vei- og gatemiljøet skal

kunne brukes av alle, dimensjoneringsgrunnlag, bruk av planverktøy, og temaark for de ulike delene av trafikksystemet, for eksempel gater, automater og billettering etc.

Det er også laget en egen sjekklister til denne håndboken.

Les mer: <http://www.vegvesen.no/binary?id=41205>

8.2 Veinormalen Håndbok 017 Veg- og gateutforming

Dette er en av veilederne for offentlige veimyndigheter som setter opp standard regelverk for transportsektoren. De viktigste områder som berører universell utforming og tilgjengelighet er utforming av og tilgjengelighet til holdeplasser for buss, parkeringsplasser for forflytningshemmede etc. Disse veilederne beskriver utforming av veier og gater som er statlig eller fylkeskommunalt ansvarsområde.

Les mer: <http://www.vegvesen.no/binary?id=14121>

8.3 Nordisk Ministerråds Handlingsplan for universell utforming.

Det norske formannskapet i Nordisk Ministerråd vil i 2006 legge vekt på oppfølgingen av den nordiske handlingsplanen for «design for alle/universell utforming». Denne planen skal fremme tilgjengeligheten på viktige samfunnsområder, og det norske formannskapet ønsker at den får en naturlig plass i alle sektorer innenfor det nordiske samarbeidet. Universell utforming skal være en naturlig del av produktdesign, arkitektur, samfunnsplanlegging og tjenester. Man vil arbeide for løsninger som er tilgjengelige for så mange som mulig. Bred medvirkning i planlegging og gjennomføring av tiltak innenfor blant annet transport, byggevirksomhet, tilrettelegging av uteområder og IKT er nødvendig for å oppnå dette.

Les mer: <http://www.einclusion-eu.org/NewsItem.asp?CaseTitleID=442>

9. Internasjonal politikk og lovgivning

Norsk politikk og lovgivning er til en viss grad underlagt føringer fra FN, spesielt på menneskerettighetsområdet. På områder som omfattes av EUs indre marked har også EUs lovgivning som omfatter prinsippet om universell utforming direkte innvirkning på norsk lovgivning, bl.a. innen transport, bygg, offentlige innkjøp og informasjons- og kommunikasjonsteknologi. I det følgende vil derfor norsk politikk og lovgivning bli presentert, etterfulgt av FNs standardregler og konvensjon om menneskerettigheter for mennesker med funksjonsnedsettelse, EUs politikk og lovgivning, og endelig eksempler på god praksis fra andre land.

9.1 FN

FNs standardregler for like muligheter for personer med funksjonshemninger

Norge har sluttet seg til FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming (vedtatt 1993) der det førende prinsippet er menneskerettighetsperspektivet. Standardreglene er ikke juridisk bindende for medlemslandene men er gitt i form av anbefalinger. ^{xix}

De mest relevante reglene, som bl.a. tar opp tilgjengelighet er:

Regel 1 Bevisstgjøring: *Statene bør iverksette tiltak for å skape økt bevissthet i samfunnet om mennesker med funksjonshemming, deres rettigheter, behov, muligheter og hva de kan bidra med.*

Regel 5 Tilgjengelighet: *Statene bør erkjenne at tilgjengelighet er av avgjørende betydning for å kunne skape like muligheter på alle områder i samfunnet. For mennesker med funksjonshemming, uansett av hvilket slag, bør statene a) legge fram handlingsplaner som gjør det fysiske miljøet tilgjengelig, og b) iverksette tiltak som gir adgang til informasjon og kommunikasjon.*

Regel 14 Utforming av politikk og planlegging: *Statene skal sikre at det blir tatt hensyn til mennesker med funksjonshemming ved utforming av all politikk og nasjonal planlegging.*

Regel 15 Lovgivning: *Statene har ansvaret for å utarbeide rettslig hjemmel for tiltak som tar sikte på å gjennomføre målsettingen om full deltaking og likestilling for mennesker med funksjonshemming.*

Regel 16 Økonomisk politikk: *Statene har det økonomiske ansvaret for nasjonale programmer og tiltak for å skape like muligheter for mennesker med funksjonshemming.*

Regel 18 Funksjonshemmedes organisasjoner: *Statene bør anerkjenne funksjonshemmedes organisasjoners rett til å representere mennesker med funksjonshemming på det nasjonale, regionale og lokale plan. Statene bør også anerkjenne funksjonshemmedes organisasjoners rådgivende rolle når det skal tas avgjørelser i saker som gjelder funksjonshemmede.*

Les mer:

http://www.fn.no:8080/fn/fn_avtaler/standardregler_for_funksjonshemmede

9.2 FNs konvensjon om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne

FN-konvensjonen om rettigheter for personer med funksjonsnedsettelse ble vedtatt den 13. desember 2006, og åpnet for signering av medlemslandene den 30.03. 2007. Signering av Konvensjonen forplikter landene i perioden mellom underskriving og ratifisering, til å avstå fra handlinger som ikke er i overensstemmelse med Konvensjonens formål. Norge deltok aktivt i arbeidet med FN-konvensjonen, og har signert, men ikke ratifisert den, pr. juli 2009.

FN Konvensjonens Artikkel 2 Definisjoner inneholder følgende definisjon av universell utforming:

“Universal design” means the design of products, environments, programmes and services to be usable by all people, to the greatest extent possible, without the need for adaptation or specialized design. “Universal design” shall not exclude assistive devices for particular groups of persons with disabilities where this is needed^{xx}.”

Videre definerer FN Konvensjonen “reasonable accommodation”, eller rimelig grad av tilrettelegging slik:

“Reasonable accommodation” means necessary and appropriate modification and adjustments not imposing a disproportionate or undue burden, where needed in a particular case, to ensure to persons with disabilities the enjoyment or exercise on an equal basis with others of all human rights and fundamental freedoms.”

Artikkel 4, punkt f) pålegger medlemslandene å:

(f) To undertake or promote research and development of universally designed goods, services, equipment and facilities, as defined in article 2 of the present Convention, which should require the minimum possible adaptation and the least cost to meet the specific needs of a person with disabilities, to promote their availability and use, and to promote universal design in the development of standards and guidelines”.

Enkelte artikler tar i sin nåværende form temaer som berører tilgjengelighet og universell utforming:

- Artikkel 13.a omhandler krav om at offentlig informasjon skal formidles i et tilgjengelig format og med tilgjengelig teknologi for alle.
- Artikkel 13. b krever at myndighetene skal akseptere og forenkle bruk av tegnspråk og punktskrift og andre formater for å formidle informasjon.
- Artikkel 13. c krever at statene sikrer utdanningsprogrammer i tilgjengelige formater for alle.
- Artikkel 13.d krever at statene tar initiativ til forskning og utvikling innen ny teknologi, inklusive IKT og tekniske hjelpemidler for å dekke behov for mennesker med funksjonsnedsettelse.

Norge må gjennomgå sitt lovverk i forkant av ratifiseringen av Konvensjonen, og sørge for at norske lover ikke er i strid med bestemmelsene i denne.

Les mer: http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/nedsatt_funksjonsevne/fn-konvensjon-om-rettighetene-til-mennes.html?id=511768&epslanguage=NO

9.3 EU

EU har tre hovedtyper av lover:

- Forordninger (Regulations) vedtas av Rådet enten sammen med Europaparlamentet eller med Kommisjonen alene. Dette er en generell lov som er bindende i alle deler. I motsetning til Direktiver som er rettet mot medlemslandene, og vedta som er rettet mot spesifikke mottakere, er Forordninger rettet mot alle. En Forordning har direkte effekt, noe som betyr at den skaper lover som er gjeldende i alle medlemsland på samme måte som en nasjonal lov, uten at de nasjonale lovgivende myndigheter skal foreta seg noe.
- Direktiver vedtas av Rådet sammen med Europaparlamentet eller med Kommisjonen alene. Direktivene er rettet mot medlemslandene og har som hensikt å få likhet mellom de nasjonale lovene. Et Direktiv er bindende for medlemslandene når det gjelder det resultatet som skal oppnås, men det er opp til hver enkelt stat å bestemme formen og metoden som skal anvendes for å oppnå målene som Fellesskapet har satt opp innen rammen av deres nasjonale juridiske system. Hvis et Direktiv ikke er blitt gjennomført i en medlemsstats nasjonale lovgivning, hvis det er utilstrekkelig gjennomført eller hvis gjennomføringen er forsinket, kan innbyggerne klage direkte til nasjonale domstoler med begrunnelse i Direktivet.
- Meddelelser (Resolutions) er ikke juridisk bindende men viser hvilken politikk på et bestemt måte som Rådet ønsker og anbefaler at medlemslandene skal følge. Ofte er en Meddelelse et forhåndsvarsel om at det vil komme EU-lovgivning om en tid. Kommisjonen utgir også Hvitebøker (white papers) som foreslår tiltak på EU-nivå på et bestemt område. Dersom Rådet støtter Kommisjonens forslag kan det føre til et tiltaksprogram for EU på dette området.

I EU er antidiskrimineringslovgivning avledet av Artikkel 13 i Amsterdamtraktaten, som trådte i kraft i 1999. EU har i tillegg lagt stor vekt på sektoransvarsprinsippet, dvs. at de ulike enhetene av Europakommisjonen på sine områder sørger for at prinsippet om like muligheter og lik tilgjengelighet for alle integreres i så vel politikk som lovgivning.

9.4 Forslag til antidiskrimineringsdirektiv

EU la i 2. juli 2008 frem et forslag til lov mot diskriminering generelt på grunnlag av bl.a. nedsatt funksjonsevne. Lovforslaget ble fremmet i form av et direktiv som baserer seg på Artikkel 13 i Amsterdamtraktaten. Det foreslåtte direktivet dekker alle diskrimineringsgrunnlagene i Artikkel 13, det vil si religion og tro, alder, seksuell orientering og funksjonsnedsettelse. Diskriminering på grunnlag av funksjonsnedsettelse behandles særskilt i Artikkel 4 i direktivet. Hvis direktivet blir vedtatt vil det bety at diskrimineringsvernet til EU-borgere med nedsatt funksjonsevne utvides til å gjelde langt mer enn arbeidslivet, transportområdet og offentlige anskaffelser.

Forslaget til Artikkel 4 "Lik behandling av personer med funksjonsnedsettelser" i direktivet ser slik ut:

1. For å garantere etterfølgelse av prinsippet om lik behandling i forhold til personer med nedsatt funksjonsevne:
 - a. Tiltak som er nødvendige for å gjøre funksjonshemmede i stand til å ha effektiv, ikke diskriminerende tilgang til sosial beskyttelse, sosiale fordeler, helsetjenester, utdanning, og tilgang til varer og tjenester som er tilgjengelige for allmennheten, inklusive boliger og transport, skal ytes etter behov, herunder gjennom passende modifikasjoner eller tilpasninger. Slike tiltak må ikke medføre en uforholdsmessig byrde, og heller ikke kreve grunnleggende endringer i sosial beskyttelse, sosiale tiltak, helsevesen, utdanning eller relevante varer og tjenester eller kreve at det ytes alternativer til dette.
 - b. Uavhengig av forpliktelsen til å sikre ikke-diskriminerende tilgjengelighet og der det trenges i et spesielt tilfelle, skal man yte en rimelig grad av tilrettelegging unntatt i de tilfeller der dette medfører uforholdsmessige byrder.
2. Med henblikk på vurdering av om tiltak som er nødvendige for å oppfylle avsnitt 1 utgjør en uforholdsmessig byrde, skal man ta spesielt hensyn til organisasjonens størrelse og ressurser, dens egenart, beregnede kostnader, varenes og tjenestenes varighet, og mulig gevinst av økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Byrden skal ikke være uforholdsmessig stor når den er tilstrekkelig kompensert for av eksisterende tiltak innen rammen av likestillingspolitikken i det medlemsland det dreier seg om.
3. Dette direktivet skal ikke ha innvirkning på bestemmelser i Felleskapsloven eller nasjonale regelverk som dekker tilgjengelighet til spesielle varer og tjenester.

I forarbeidene til Direktivet står det at Artikkel 4 skal sikre tilgjengelighet for funksjonshemmede til sosiale tjenester, helsetjenester, utdanning og til varer og tjenester som ellers er tilgjengelig for publikum. Unntaket er i de tilfellene der dette vil utgjøre en uforholdsmessig byrde.

Enhver borger som mener seg diskriminert kan ta opp saken med EF-domstolen selv om det forholdet saken dreier seg om, ikke lenger gjelder. Det er også, som i den norske diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, anledning til å la seg assistere av organisasjoner i de juridiske eller administrative prosedyrene, uansett hva nasjonal lovgivning sier om dette. Bevisbyrden skal ligge på den som skal ha utført den diskriminerende handlingen, ikke offeret.

Medlemslandene har to år til å implementere direktivet i nasjonal lovgivning etter at det er vedtatt og offentliggjort av EU. Medlemslandene har anledning til å sette en tidsfrist på fire år for å oppfylle forpliktelsene til å yte tilgjengelighet for funksjonshemmede etter at direktivet er vedtatt.

Når det gjelder lovgivning på IKT området på EU/EØS-nivå var Riga-erklæringen en viktig politisk føring. Rigaerklæringen av juni 2006 satte opp konkrete politiske mål for å sikre tilgjengelighet til IKT, med spesielt fokus på funksjonshemmede. Dette skal oppnås gjennom tilgjengelig digitalt innhold på alle plattformer, interoperabilitet for tekniske hjelpemidler, og sørge for design for alle i utviklingen av IKT produkter og tjenester. Brukermedvirkning, merkeordninger, kvalitets- og konformitetskontroller og andre virkemidler skal benyttes. Man skal også oppmuntre til nærmere samarbeid mellom IKT industri og tekniske hjelpemidler sektoren og lage felles europeiske læremidler i design for alle.

Når det gjelder relevans for norsk lovgivning av det foreslåtte EU-direktivet er situasjonen at siden Norge ikke er bundet av Amsterdam- og Nicetraktatene, herunder Artikkel 13, er det foreslåtte direktivet ikke dekket av EØS avtalen. Da direktivet mot diskriminering i arbeidslivet på grunnlag av bl.a. funksjonshemning ble vedtatt i 2000, valgte Norge som eneste EFTA land å ta direktivet inn i arbeidsmiljøloven, på frivillig basis. Det vil derfor i høyden være aktuelt å vurdere det foreslåtte antidiskrimineringsdirektivet tatt inn i norsk lovgivning på frivillig basis, enten alene eller sammen med de andre EFTA landene Liechtenstein og Island. Sannsynligvis vil man vurdere direktivet i forhold til den nylig vedtatte diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Men denne går på flere områder allerede lenger enn det foreslåtte direktivet, bl.a. i form av definisjon av universell utforming, aktivitetsplikt og, på noen områder, tidsfrister for gjennomføring av universell utforming. På den annen side tar direktivet opp likebehandling på området boliger og tjenester, som ikke er klart spesifisert i den norske loven.

Det er i skrivende stund ikke utsikt til ny lovgivning på IKT området før tidligst i 2010 – Kommisjonen satser i stedet på ny lovgivning om offentlige anskaffelser^{xxi}.

Les mer: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=423&langId=en>

9.5 Relevante EU Lover og forskrifter

EU lover der tilgjengelighet nevnes eksplisitt, omfatter følgende områder:

9.5.1 Offentlige anskaffelser

- EUs reviderte **Direktiv om offentlige innkjøp** (Dir.2004/18/EC og Dir. 2004/17/EC) åpner for at det kan stilles krav om universell tilgjengelighet ved offentlige innkjøp av varer og tjenester over en viss terskelverdi. Direktivet trådte i kraft 31. januar 2006 i EU landene, og i Norge 1.1. 2007. I direktivet understrekes det at krav om universell utforming må spesifiseres klart ved utlysning av anbudsrunder, i form av tekniske annekser til utlysningen. Dette er spesielt viktig for å unngå misforståelser om hvilke krav som stilles, unngå konflikter ved gjennomføringen av de avtalte oppdrag/leveranser etc. Konkrete og utvetydige spesifikasjoner mht. tilgjengelighet er også viktig for eksempel for å sammenligne forskjellige innsendte tilbud. De vil også være til hjelp for de myndighetene som foretar offentlige innkjøp dersom de løsningene/varene/tjenestene som leveres ikke tilfredsstillende kravene om universell utforming og tilgjengelighet. (Se eget avsnitt om den norske lovgivningen på dette området).

Les mer: <http://www.dkom.si/util/bin.php?id=2004121408020465>

Les mer : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0017:EN:HTML>

9.5.2 Bygninger og uteområder

EU har kun i begrenset grad vedtatt lovgivning som berører universell utforming av bygg og uteområder. Europakommisjonen finansierte et program for å spre og utveksle informasjon om universell utforming av bygg. Dette "Build for All" prosjektet er avsluttet og en "verktøykasse" er produsert^{xxii}. Denne vil være viktig verktøy for offentlige innkjøpere for å sikre universell utforming. I tillegg støttes et nettverk av eksperter under navnet European Concept for Accessibility, ECA, der også Norge er representert^{xxiii}.

7. rammeprogram for forskning og utvikling er viktig for mange områder av interesse for funksjonshemmede, særlig under "samarbeidsprogrammet" der man definerer politiske prioriteter for forskning.

Les mer: <http://www.build-for-all.net/>

Les mer : <http://www.eca.lu/>

9.5.3 Transportpolitikk

EUs Hvitbok "European Transport Policy for 2010: time to decide"^{xxiv} nevner at intermodalitet mellom ulike transportformer er nødvendig for å sikre tilgjengelige reisekjeder for alle og muliggjøre økt bruk av offentlige transportmidler. Særlig vekt legges på tilgjengelighet til alle transportmidler som skal benyttes i løpet av en reisekjede, og at man skal legge vekt på tilgjengelighet for mennesker med funksjonsnedsettelse, for hvem overgangen fra et transportmiddel til et annet kan være en stor hindring. Hvitboken understreker også at det er en forutsetning for at flere mennesker skal benytte offentlig transport at kvaliteten på transportmidlene forbedres, og at spredning av informasjon om eksempler på god praksis er et av virkemidlene. Et eksempel er noen europeiske byers innovasjoner når det gjelder å sette inn nye trikker og busser som er tilgjengelige for passasjerer med redusert mobilitet. Slike prosjekter er til dels EU-finansierte. Kommisjonen legger vekt på at nærhetsprinsippet gjelder for transportpolitikken slik at hovedansvaret for tiltak først og fremst hviler på kommuner, fylker og statene. Men et av tiltakene som Kommisjonen vil foreta, innenfor grensene av dette prinsippet, er "Økt bruk av rene kjøretøyer og former for offentlig transport som er tilgjengelige for alle brukere, inklusive personer med redusert mobilitet (spesielt funksjonshemmede og eldre)".^{xxv}

- Kapittel III Transport med et menneskelig ansikt sier bl.a. at "Vellykket intermodalitet er åpenbart avhengig også av tilgjengelighet til alle former for transport. I denne sammenheng er det viktig at man tar hensyn til vanskelighetene som personer med redusert mobilitet møter, som skal benytte offentlig transport; for dem kan det å skifte fra et transportmiddel til et annet være en faktisk hindring."
- Kapittel IV Rasjonalisere urban transport uttaler at: "Vi må derfor gjøre alternativene til bilen mer attraktive med hensyn til både infrastruktur og tjenester. Offentlig transport må oppnå nivåer av komfort, kvalitet og hastighet som kan leve opp til folks forventninger. Dette kvalitetsvalget har vært gjort i mange europeiske byer som har besluttet å innovere ved å sette inn nye undergrunnsbane- eller busslinjer som har lettere tilgang for personer med redusert mobilitet."

Kommisjonen støtter mer bruk av tilgjengelig offentlig transport. Kommisjonen bør ta initiativ til å fremme europeiske standarder mht. alle aspekter av bygninger og uteområder, inklusive planlegging, bygging og bruk av bygninger.

Les mer: http://ec.europa.eu/transport/strategies/2001_white_paper_en.htm

9.5.3.1 Togtransport

- Kommisjonen la den 3. mars 2004 frem et forslag til forordning om rettigheter for passasjerer på internasjonale togreiser (COM(2004)143 final). Direktivet ble vedtatt i september 2007 og trådte i kraft i 2009.

Direktivet gjelder for såvel internasjonal som nasjonal togtransport og omfatter minimumskrav til informasjon som skal gis til passasjerene, kontraktsforhold, forpliktelser overfor transportørene ved ulykker, forsinkelser eller kanselleringer, reiseforhold for passasjerer med redusert mobilitet og samarbeid for å få gjennomført forordningen. Dette var en oppfølging av EUs Hvitbok "European transport policy for 2010: time to decide" (COM(2001) 370 av 12.09. 2001). Forslaget tok bl.a. utgangspunkt i klager fra passasjerer med redusert mobilitet over utilgjengelige vogner og plattformer. Det juridiske grunnlaget er Artikkel 71 i EU traktatene der medbestemmelsesprosedyre gjelder.

- For passasjerer med redusert mobilitet er Kapittel VI Personer med redusert mobilitet, artiklene 27-31 av spesiell betydning:
- Artikkel 27 fastsetter retten til en passasjer med redusert mobilitet (PRM) til å skaffe seg billett og reservere reise på internasjonale togruter.
- Artikkel 28 gir PRMere til å få bistand under betingelse av at personen har forhåndsmeldt sine behov til togselskapet. Bistand inkluderer ombordstigning, overgang til korresponderende tjeneste, og avstigning. Artikkelen introduserer begrepet stasjonsansvarlig og er den personen som skal yte bistand til PRMere på stasjonen.
- Artikkel 29 peker på hvem som er ansvarlig for å yte bistand. Den fastsetter også regler ved endringer.
- Artikkel 30 gir PRMere rett til å forlange bistand fra togselskapene eller turoperatøren ved ombord- eller avstigning, på betingelse at han eller hun har varslet om sine behov på forhånd (24 timer).
- Artikkel 31 omtaler mottagelse av forhandsvarsler såvel som kommunikasjonen mellom jernbaneselskapet eller turoperatøren og de stasjonsansvarlige.^{xxvi}

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:315:0014:0041:DA:PDF>

9.5.3.2 Teknisk Spesifikasjon for Interoperabilitet – TSI

- På oppdrag fra Europakommisjonen har AEIF – European Association for Railway Interoperability – utarbeidet en Teknisk Spesifikasjon for Interoperabilitet for passasjerer med redusert mobilitet. Denne ble vedtatt av EU i desember 2007, og offentliggjort i Official Journal of the European Union i mars 2008. Den er nå vedtatt i hele EØS området.

Det er produsert et eget annekset til TSlen som spesielt omfatter tilgjengelighet for personer med redusert mobilitet.

En TSI har juridisk bindende kraft i EØS-området på samme måte som en forordning, dvs. den blir direkte bindende for Norge når den er vedtatt. I mandatet som ble gitt 6.mars 2003, på bakgrunn av et tidligere EU direktiv om interoperabilitet på transeuropeiske jernbanesystemer (Dir 01/16/EC) ble det presisert at når det gjaldt tilgjengelighet for funksjonshemmede skulle dette dekke infrastruktur såvel som rullende materiell, og hensikten var at man

skulle øke tilgjengeligheten for denne gruppen passasjerer til såvel stasjoner, plattformer som togene selv. Det skulle legges spesiell vekt på brukergrensesnittet plattform – tog som ”krevet en holistisk perspektiv mellom infrastruktur og rullende materiell”, og på behovene for evakuering i farlige situasjoner. Man skulle videre anvende resultatene fra COST 335 tiltaket ”Passengers’ accessibility of Heavy Rail Systems”.^{xxvii} Det er laget utkast til TSlen og den setter klare regler for avstand mellom plattform og tog, tilgjengelighet til infrastruktur som stasjoner og plattformer, til togene osv. I Norge vil Jernbaneverket være ansvarlig for å gjennomføre reglene for tilgjengelighet til infrastrukturen.^{xxviii}

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:064:0072:0207:EN:PDF>.

9.5.3.3 Flytransport

- **Lov om flypassasjerers rettigheter ved forsinkelser, kanselleringer og nektet ombordstigning.**

EU har i februar 2004 vedtatt en revidert forordning (EC 261/2004, som reviderer EEC 295/91) om kompensasjon og bistand til flypassasjerer ved nektet ombordstigning og forsinkelser.^{xxix} I denne forordningen er det lagt inn regler om fortrinnsrett til bistand for passasjerer med funksjonsnedsettelse, rett til å bringe med seg førerhund etc.

Bestemmelser som berører passasjerer med redusert mobilitet er tatt inn i de generelle bestemmelsene:

Artikkel 9 Rett til bistand nevner at operatørene av flyselskapene skal ha særlig oppmerksomhet rettet mot behovene til personer med redusert mobilitet og deres ledsagere.

Artikkel 11 omhandler personer med redusert mobilitet eller særlige behov og krever at flyoperatørene skal gi prioritet til frakt av personer i denne gruppen samt enhver med sertifiserte tjenestehunder/førerhunder som ledsager dem, samt barn uten følge. Artikkelen fastsetter også at i tilfelle nektet ombordstigning, kanselleringer og forsinkelser skal personer med redusert mobilitet og deres ledsagere ha rett til bistand i henhold til artikkel 9.

Artikkel 14 krever i forbindelse med informasjonsplikten at blinde og svaksynte personer skal ha tilgang til informasjon i alternative formater.

Denne loven er tatt inn i norsk lovgivning gjennom EØS avtalen.

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0168:FIN:DA:DOC>

- **Lov mot diskriminering av flypassasjerer på bakgrunn av nedsatt funksjonsevne**

Europaparlamentet vedtok den 15. desember den første europeiske antidiskrimineringsloven for mennesker med funksjonsnedsettelse – Forordning om rettigheter for flypassasjerer med funksjonsnedsettelse.

Dette skjedde etter en lang og ikke uproblematisk prosess, men avstemningen hadde som resultat at lovforslaget ble vedtatt med 506 mot 6 stemmer.

Forslaget til forordningen ble lagt frem i 2000 og har vært omstridt, ikke minst fra flyselskaperens side, fordi den lovfester passasjerers rett til bistand uten ekstra betaling, og klart legger ansvaret for denne bistanden på flyplassene, mens flyselskaperne skal betale avgift for å finansiere ordningen. Forordningen er bindende i alle regler og har direkte effekt i Norge etter at den er kunngjort i EF-tidende og innlemmet i EØS-avtalen.

På forhånd hadde Rådet og Europaparlamentet – som i dette tilfellet har medbestemmelsesrett – inngått et kompromiss slik at EUs samferdselsministere etter avstemningen i Parlamentet kan fatte Rådsvedtak allerede etter første gjennomlesning av loven og uten å komme med endringsforslag. Loven kommer i tillegg til at EU har fattet felles regler om kompensasjon og bistand til passasjerer og har opprettet en "svarteliste" over utrygge flyselskaper; alt for å bedre flypassasjerers rettigheter generelt. Forordningen om rettigheter for passasjerer med redusert mobilitet inneholder følgende bestemmelser:

- Passasjerer med funksjonsnedsettelse skal ikke kunne nektes ombordstigning dersom denne er begrunnet funksjonsnedsettelse, med mindre det er tungtveiende sikkerhetsmessige grunner stadfestet i internasjonal, EU- eller nasjonal lovgivning.
- Passasjerer med funksjonsnedsettelse har rett til bistand uten at det kan kreves ekstra betaling for dette, slik at man kan bevege seg uten avbrytelse fra avtalt utgangspunkt på flyplassen (drosjeholdeplass,

busstasjon, parkeringsplass etc.) til ombordstigning. Flyplassene er ansvarlige for denne bistanden.

- Passasjerer med funksjonsnedsettelse garanteres harmoniserte tjenesteytelser gjennom at det settes regler for flyplassenes tjenesteytelser. Flyplasser med mer enn 150 000 passasjerer årlig skal oppfylle visse kvalitetsstandarder på sine tjenester, som skal fastsettes i samarbeid med organisasjoner av mennesker med funksjonsnedsettelse.
- Det skal holdes opplæringskurs i tjenesteyting overfor passasjerer med funksjonsnedsettelse både for personalet ved flyplassene og i flyselskapene.
- Det skal gis kompensasjon for tapt eller ødelagt rullestol og andre former for tekniske hjelpemidler.

EU har tidligere vedtatt direktiv mot diskriminering av bl.a. mennesker med funksjonsnedsettelse i arbeidslivet, men dette er i realiteten den første europeiske loven som kun retter seg mot diskriminering av mennesker med funksjonsnedsettelse. Den vil ikke bare umiddelbart ha betydning for passasjerer med funksjonsnedsettelse i Norge men også ha betydning for arbeidet generelt med antidiskrimineringslovgivning i Norge og for situasjonen for mer enn 50 millioner mennesker med funksjonsnedsettelse i Europa også på andre områder i fremtiden, sies det i flere kommentarer til den nye loven.

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0001:0009:DA:PDF>

9.5.3.4 Busstransport

- **Bussdirektivet**

Bussdirektivet (Buses and coaches Directive^{xxx}) trådte i kraft i Norge den 13. februar 2004. Det stiller krav til busser av klasse 1, bybusser. Busser av klasse 2 (forstadsbusser) og klasse 3 (ekspresbusser) er ikke omfattet, men det er opp til medlemslandene selv å stille slike krav og da skal tekniske spesifikasjoner anvendes som allerede er angitt i dokumentet. Kommisjonen har tidligere i et notat bebudet at de kan komme med nye direktiver for nyttekjøretøyer før 2010, uten at noe mer konkret er kommet om dette.

Bussdirektivet kommer med konkrete krav til utforming av bussene som vesentlig er til gode for bevegelseshemmede. Disse er anført i Anneks VII "Requirements for technical devices facilitating access for passengers with reduced mobility."

- Punkt 3.2 omhandler prioriterte sitteplasser for passasjerer med redusert mobilitet, herunder at minst ett slikt sete skal ha plass under eller ved siden, for en førerhund.
- Punkt 3.3 omhandler kommunikasjons hjelpemidler; det skal være slike ved de prioriterte sitteplassene og ved rullestolplassene.
- Punkt 3.4 tar opp piktogrammer, som skal være tydelige og plassert utenfor bussen slik at det tydelig ses hvilken inngang som er tilgjengelig for rullestoler.
- Punkt 3.6 omtaler krav til plasser for rullestoler.
- Punkt 3.7 omtaler plassering av klappseter på det sted der rullestoler kan festes.
- Punkt 3.8 omtaler festeanordninger for rullestoler.
- Punkt 3.10 stiller krav til belysning på ombordstignings- og avstigningspunktene for personer med redusert mobilitet.
- Punkt 3.11 gir direktiver for ulike ombordstigningshjelpemidler, herunder
 - 3.11.2 knelingssystemet for bussen
 - 3.11.3 heis
 - 3.11.4 rampe.

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:042:0001:0102:DA:PDF>

▪ **Forslag til direktiv om rettigheter for passasjerer på internasjonale bussreiser**

Europakommisjonen sendte den 14. juli 2005 ut et konsultasjonsdokument^{xxxi} med forslag til at det skal utarbeides et direktiv om rettigheter for passasjerer på internasjonale bussreiser. Forslaget er i stor grad bygget på oppsettet fra direktivene om rettigheter for fly- og togpassasjerer og omhandler rettigheter i tilfelle av ulykker, forsinkelser, kanselleringer m.v. Kapittel 2, punkt 2.1 tar opp rettighetene for passasjerer med redusert mobilitet på de andre transportområdene i

dagens EU. Det er ingen lovgivning som dekker dette feltet, og passasjerer med redusert mobilitet mottar ikke sammenlignbare tjenester på tvers av landegrensene i EU, fastslår Kommisjonen. Mens noen land, som Storbritannia^{xxxii}, har lovgivning som dekker rettighetene for passasjerer med redusert mobilitet har andre land bare begrenset lovgivning om noen. Kommisjonen henviser til det gjeldende bussdirektivet 2001/85/EC og dets krav og til COST 349 rapporten om "Accessibility of Coaches and Long-Distance Buses for People with Reduced Mobility" og UNIACCESS prosjektet "Design of Universal Accessibility Systems for Public Transport". Kommisjonen understreker at man må legge vekt på rettighetene til denne gruppen passasjerer som enten unngår å reise eller møter for mange hindringer til å kunne gjennomføre internasjonale bussreiser, og viser til at ca. 10 % av innbyggerne i EU har funksjonsnedsettelse. Å møte hindringer mot å gjennomføre feriereiser er en form for sosial eksklusjon og tilgjengelighet til transport er avgjørende for aktiv deltagelse i samfunnet. Derfor vil Kommisjonen undersøke hvordan man kan garantere rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne i forbindelse med internasjonale bussreiser.

Derfor spør notatet høringsinstansene om deres holdning til:

- Om det skal stilles krav om bistand overfor bussoperatørene
- Hva slik bistand skal bestå i
- Om operatørene skal pålegges å frakte tekniske hjelpemidler for passasjerer med redusert mobilitet, som rullestoler, og om dette er teknisk mulig
- Om regler for fasiliteter og bistand for PRMere skal omfatte urban transport – og hva er reglene for dette i medlemslandene i dag
- Om de samme regler bør omfatte personer som reiser med små barn
- Om hvorvidt og med hvor lang varsel operatørene bør informeres om PRMere med spesielle behov for bistand
- Om det bør installeres tilleggsfasiliteter på terminalene
- Hva slags ombygging eller fasiliteter er påkrevet på terminalene for at personer med redusert mobilitet kan få nødvendig bistand
- Om organisasjoner av funksjonshemmede bør involveres i konsultasjoner om identifiserte mangler i busstransport.

Les mer:

http://ec.europa.eu/transport/road/consultations/doc/2005_10_14_passengers_bus_coach_working_paper.pdf

- **Forslag til forordning om felles regler for internasjonal transport av busspassasjerer**

Dette dokumentet ble lagt frem den 23. mai 2007 og nevner under Kapittel V Kabotasje (om rett til å drive transport innen et lands territorium), Artikkel 164 pkt. c) krav i forbindelse med frakt av bestemte kategorier av passasjerer, herunder personer med nedsatt funksjonsevne, at disse skal være underlagt nasjonal lovgivning i de landene transporten foregår på.

- **Forslag til forordning om busspassasjerers rettigheter**

Den 4. desember 2008 la Kommisjonen frem forslag til Rådsforordning om busspassasjerers rettigheter og om endring av forordning (EF) nr. 2006/2004 om samarbeid mellom nasjonale myndigheter med ansvar for håndhevelse av lovgivning om forbrukerbeskyttelse^{xxxiii}. I preambelen (innledningen) heter det at busstransporttjenester bør komme alle borgere til gode og at personer med nedsatt funksjonsevne bør derfor, uansett årsaken til deres nedsatte funksjonsevne er diagnose- eller aldersrelatert, skal ha samme mulighet til å reise med buss som andre borgere. Funksjonshemmede har samme rett som andre borgere til fri bevegelighet, valgfrihet og ikke-diskriminering. I lys av Artikkel 9 i FN konvensjonen om rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne bør det, for å kunne gi denne gruppen samme muligheter til å reise med buss som alle andre borgere fastsettes regler om ikke-diskriminering og hjelp under reisen. Funksjonshemmede bør derfor ha adgang til transport og ikke nektes transport som følge av deres funksjonsnedsettelse, med mindre det er tale om begrunnede sikkerhetshensyn. Personer med nedsatt funksjonsevne bør ha rett til bistand i bussterminaler og om bord i bussene, bl.a. i forbindelse med på- og avstigning. Ved fastleggelse av hvordan nye bussterminaler skal innrettes, og i forbindelse med større ombygginger, bør bussterminalenes administrasjon så langt det er mulig ta hensyn til behovene til passasjerer med redusert funksjonsevne. Bussterminalenes administrasjon skal under alle omstendigheter avsette ankomstmøtesteder der funksjonshemmede kan melde fra om sin ankomst og be om bistand. Busspassasjerers rettigheter bør omfatte rett til informasjon om tjenester som ytes før og under reisen. Følgende artikler er mest relevante i forslaget til forordning (ikke-offisiell oversettelse):

- **Artikkel 1 Emne**, pkt. 3) (Denne forordning fastsetter regler med hensyn til følgende) ikke-diskriminering av, og obligatorisk bistand til passasjerer med redusert funksjonsevne.

Kapittel III Funksjonshemmedes rettigheter

- **Artikkel 10 Pålegg om transport**

- 1) Busselskaper, deres billettutstedere og reisebyråer skal ikke under henvisning til en persons nedsatte funksjonsevne nekte:
 - Å akseptere reservasjon eller utstede billett til en reise som er omfattet av denne forordning
 - Personen med nedsatt funksjonsevne å stige om bord dersom angjeldende person har en gyldig billett og reservasjon
- 2) reserverasjoner og billetter skal tilbys personer med nedsatt funksjonsevne uten ekstra omkostninger.

- **Artikkel 11 Unntak og særlige betingelser:**

1) uansett bestemmelsene i Artikkel 10 skal busselskaper, deres billettutstedere og reisebyråer under henvisning til en persons nedsatte funksjonsevne, nekte å akseptere reservasjon fra, eller utstede billett til personen eller å nekte vedkommende ombordstigning:

- a) hvis dette er nødvendig av hensyn til de gjeldende sikkerhetsbestemmelser i folkeretten, fellesskapsretten eller den nasjonale rett eller av hensyn til de sikkerhetskrav som er fast satt av det angjeldende busselskaps driftstillatelse
- b) hvis kjøretøyets størrelse gjør det fysisk umulig å ta passasjerer med nedsatt funksjonsevne om bord eller transportere vedkommende.

Dersom man nekter reservasjon under de forhold som er nevnt i første avsnitt a) og b) skal busselskapet, billettutsteder eller reisebyrået foreta rimelige tiltak og foreslå vedkommende et akseptabelt alternativ.

2) dersom en person med nedsatt funksjonsevne nektes ombordstigning under henvisning til vedkommendes funksjonsnedsettelse skal vedkommende tilbys tilbakebetaling av billettprisen og akseptabelt alternativ transport til bestemmelsesstedet innenfor en rimelig frist.

3) Busselskapet, billettutsteder eller reisebyrået kan på samme betingelser som i pkt. 1, første avsnitt pkt. a) forlange at passasjer med nedsatt funksjonsevne ledsages av en annen person som er i stand til å yte den nødvendige bistand til den pågjeldende, hvis dette er strengt nødvendig.

4) Et busselskap, en billettutsteder eller et reisebyrå som gjør bruk av unntaksbestemmelsen i pkt. 1 skal straks informere passasjerer med nedsatt funksjonsevne om årsakene til dette og på oppfordring meddele vedkommende disse opplysninger skriftlig senest fem arbeidsdager etter at reservasjonen er avvist.

- **Artikkel 12 Adgang, tilgjengelighet og informasjon:**

- 1) Busselskapene skal med aktiv deltakelse fra representanter for organisasjoner av personer med nedsatt funksjonsevne og de håndhevingsorganer som er nevnt i Artikkel 27 fastsette ikke-diskriminerende regler for funksjonshemmedes adgang til transport for å oppfylle gjeldende sikkerhetskrav. Reglene skal omfatte alle betingelser for adgang til aktuell bussrute, inklusive de benyttede bussenes tilgjengelighet og fasiliteter ombord.
- 2) Busselskap og billettutsteder skal informere om de regler som er fastsatt i pkt 1 senest på reservasjonstidspunktet, på en passende måte og på de samme språk som man normalt formidler informasjonen til alle passasjerer. Ved formidling av informasjon skal det tas særlig hensyn til behovene til personer med nedsatt funksjonsevne.
- 3) På anmodning skal busselskapene utlevere de bestemmelser i folkeretten, fellesskapsretten eller den nasjonale lovgivning om sikkerhetskrav, som de ikke-diskriminerende adgangsregler bygger på.
- 4) Reisebyråene utleverer de regler i pkt. 1 som anvendes på reiser, som inngår i pakkereiser, herunder pakkeferier og pakketurer som de tilrettelegger, selger eller tilbyr.
- 5) Busselskapene, billettutstederne og reisebyråene sikrer at alle relevante opplysninger om transportvilkår, om reisen og om tilgjengelighet foreligger i en form som er egnet og tilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne; dette gjelder også online reservasjon og informasjon.

- **Artikkel 13 Rett til bistand**

- 1) Bussterminalenes administrasjon og busselskapene skal sikre at det før, under og etter reisen ytes passende gratis bistand som fastlagt i Vedlegg I til passasjerer med nedsatt funksjonsevne.
- 2) Bussterminalenes administrasjon og busselskapene kan yte bistand selv eller inngå avtaler med en eller flere andre parter om ytelse av bistand. De kan inngå en slik avtale eller slike avtaler på eget initiativ eller etter anmodning. Når en administrasjon for en bussterminal og/eller et busselskap inngår avtaler med en eller flere andre parter om ytelse av bistand, er forvaltningsorganet og busselskapet fortsatt ansvarlige for at bistand ytes.
- 3) Bestemmelsene i dette kapitlet er ikke til hinder for at administrative organer eller busselskapene yter bistand som er av høyere kvalitet enn den som er omtalt i Vedlegg I, eller at de yter andre tjenester i tillegg til dem som er spesifisert der.

- **Artikkel 14 Rett til bistand i bussterminaler**

- 1) Medlemslandene skal senest seks måneder etter denne forordningens ikrafttreden utpeke bussterminaler der det skal ytes bistand til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, og det skal tas hensyn til behovet for å sikre at det er adgang til tjenestene fra så mange geografiske områder som mulig. Medlemslandene underretter Kommisjonen om dette.
- 2) Bussterminalens administrasjon, som en medlemsstat har pekt ut i henhold til Pkt. 1, er ansvarlig for å sikre at passasjerer med nedsatt funksjonsevne ytes bistand som omhandlet i Pkt. 1, underpunkt a) gratis, forutsatt at vedkommende oppfyller betingelsene i Artikkel 16.

- **Artikkel 15 Rett til bistand om bord**

Busselskapene skal om bord i bussen og ved på- og avstigning gratis yte minimum den bistand som er omtalt i Vedlegg I pkt. b) til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, forutsatt at disse oppfyller betingelsene i Artikkel 16.

- **Artikkel 16 Betingelser for ytelse av bistand**

- 1) Busselskapene, bussterminalenes administrasjon, billettutstedere og reisebyråer skal samarbeide om å yte bistand til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, forutsatt at det gis beskjed om behovet for bistand til busselskapet, administrasjonsorganet, billettutstederen eller reisebyrået minst 48 timer før det er behov for bistand.

- 2) Busselskapene, billettutstederne og reisebyråene skal treffe alle nødvendige foranstaltninger for å kunne motta melding fra passasjerer med nedsatt funksjonsevne om behov for bistand. Denne forpliktelse gjelder alle salgssteder, inklusive telefonsalg og salg via Internett.
- 3) Hvis det ikke mottas beskjed i overensstemmelse med pkt. 1 skal busselskapet, administrasjonsorganet, billettutsteder og reisebyrå treffe alle rimelige tiltak for å gi passasjer med nedsatt funksjonsevne tilstrekkelig bistand til å stige ombord i bussen, skifte til en annen forbindelse eller stige ut av ankommende buss som vedkommende har kjøpt billett til.
- 4) Bistand ytes på betingelse av at passasjerer med nedsatt funksjonsevne møter opp på angitte sted:
 - a. På det tidspunkt, busselskapet har angitt på forhånd, og som må være høyst 60 minutter før den offentliggjorte avgangstiden, eller
 - b. Senest 30 minutter før den offentliggjorte avgangstiden, hvis det ikke er angitt noe tidspunkt.
- 5) Administrasjonsorganet for en bussterminal, som medlemslandet har utpekt i henhold til Artikkel 14 pkt. 1, skal under hensyn til de lokale forhold og med forbehold av andre enheters tiltak med hensyn til områder utenfor bussterminalen utpeke ankomst- og avgangsmøtesteder både innenfor bussterminalens område og på områder som er under administrasjonsorganets direkte kontroll utenfor terminalbygningene, der personer med nedsatt funksjonsevne kan melde sin ankomst og be om bistand.
- 6) Ankomst og avgangsmøtestedene i pkt. 5 skal være klart markert og skal stille de viktigste opplysningene om bussterminalen til rådighet i tilgjengelig format.

• **Artikkel 17 Videreformidling av opplysninger til tredjepart**

- 1) Er ytelse av bistand satt ut til underleverandør, og når busselskapet, billettutsteder eller reisebyrået beskjed om behov for bistand senest 48 timer før offentliggjort avgangstid for reisen, videreformidles de relevante opplysninger til underleverandøren senest 36 timer før offentliggjort avgangstid.
- 2) Er ytelsen av bistand satt ut til underleverandør, og når busselskapet, billettutsteder eller reisebyrået ikke meddelelse om behov for bistand senest 48 timer før den offentliggjorte avgangstid for reisen, gis de relevante opplysninger videre til underleverandøren så raskt som mulig.

- **Artikkel 18 Opplæring**

Busselskapene skal sørge for at:

- a) Deres eget personale og det personale som er ansatt av eventuelle underentreprenører, og som yter direkte bistand til funksjonshemmede har kjennskap til hvordan de imøtekommer de behov som personer med forskjellige former for nedsatt funksjonsevne har.
- b) Utdanne alt personale som er i direkte kontakt med de reisende med henblikk på økt bevissthet om og ytelse av bistand til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, jfr. Vedlegg II.
- c) Alle nyansatte straks ved ansettelse får opplæring relatert til funksjonshemmede, og at personalet får oppfriskningskurs etter behov.

- **Artikkel 19 Erstatning for rullestoler og tekniske hjelpemidler**

1. Hvis rullestoler eller andre tekniske hjelpemidler eller deler av disse kommer bort eller blir skadet under håndteringen i terminalen eller transporten ombord i bussen, utbetaler busselskapet eller bussterminalens administrasjon erstatning til eieren av hjelpemidlet alt ettersom hvem som hadde ansvaret for hjelpemidlet på tidspunktet for at hjelpemidlet kom bort eller ble skadet. Når det er påkrevet settes alt inn på hurtig å fremskaffe erstatningshjelpemidler.
2. Det erstatningsbeløpet som utbetales i henhold til denne artikkel er ikke underlagt begrensninger.

Kapittel V Informasjon av passasjerer og behandling av klager omfatter følgende relevante bestemmelser:

- **Artikkel 24 Rett til reiseopplysninger**

Administrasjonsorganene for bussterminaler og busselskaper gir under hele reisen passasjerene fullstendige opplysninger på den mest hensiktsmessige måte. Det skal tas særlig hensyn til behovene til passasjerer med nedsatt funksjonsevne.

- **Artikkel 25 Informasjon om passasjerenes rettigheter** nevner også at slik informasjon skal formidles med særlig hensyn til behovene til passasjerer med nedsatt funksjonsevne.

- **Artikkel 28 Rapport om håndheving** nevner at håndhevende organer skal rapportere årlig om virksomheten, herunder et resymé av regler som gjelder for adgang i den angjeldende medlemsstat for passasjerer med nedsatt funksjonsevne.

Vedlegg I Bistand til personer med nedsatt funksjonsevne spesifiserer hvilken type bistand som skal gis til denne gruppen passasjerer ved a) bistand i bussterminaler og b) i selve bussen.

Vedlegg II Opplæring relatert til personer med nedsatt funksjonsevne tar opp a) bevisstgjørende opplæring og b) opplæring i bistand til personer med nedsatt funksjonsevne.

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0817:FIN:DA:PDF>

9.5.4 Maritim transport

9.5.4.1 Direktiv om sikkerhet til maritim passasjertransport ble revidert i EU i forbindelse med økt risiko for terrorisme^{xxxiv}. Et avsnitt om tilgjengelighet og sikkerhet for passasjerer med redusert mobilitet ble ved samme anledning føyet til. Direktivet trådte i kraft i Norge fra oktober 2004. Loven var spesiell fordi den ikke bare stilte krav om tilgjengelighet for personer med bevegelighetshemninger men også til tilgjengelig informasjon, at alarm skulle kunne oppfattes av døve og hørselshemmede m.v.

De konkrete krav i loven er fastsatt i Artikkel 6B og i Anneks III til direktivet. Artikkel 6B stiller krav om at:

- Medlemslandene skal sikre tilgjengelighet for passasjerer med redusert mobilitet på alle passasjerskip av klassene A, B, C og D og høyhastighetsfartøyer som benyttes til offentlig transport, der kjølen er strukket 1. oktober 2004 eller senere.
- Medlemslandene skal samarbeide med organisasjoner av funksjonshemmede om gjennomførelsen av retningslinjene i Anneks III.

- Medlemslandene skal også bruke retningslinjene i Anneks III ved omfattende ombygging på de samme klasser av skip hvis kjøp er strukket før 1. oktober 2004, i den grad det er økonomisk rimelig og gjennomførlig. Det skal lages en handlingsplan innen 17. mai 2005 om hvordan landene skal gjennomføre dette.
- Medlemslandene skal rapportere til Kommisjonen innen 17. mai 2006 om hvordan de har gjennomført direktivet.

Anneks III inneholder de konkrete kravene til tilgjengelighet. Dette omfatter:

- Fysisk tilgjengelighet: Et skip skal utstyres slik at en bevegelsehemmet passasjer lett kan foreta om bord- eller avstigning lett og sikkert og sikres adgang til de ulike dekkene gjennom ramper, løfteplattformer eller heiser. Det skal være tydelig skilting til slike fasiliteter ved inngangen til skipet og andre relevante steder overalt om bord.
- Skilting: Disse skal være tilgjengelige og lett lesbare for passasjerer med funksjonsnedsettelse, også de med sensoriske funksjonsnedsettelse, og være montert på sentrale steder om bord.
- Kommunikasjon av informasjon: Det skal være midler om bord til visuell og verbal kommunikasjon om forsinkelser, endringer og tjenesteytelser for passasjerer med redusert mobilitet og ulike typer funksjonsnedsettelse.
- Alarmer: Disse skal være i tilgjengelig format for passasjerer med alle typer funksjonsnedsettelse, herunder sensoriske funksjonsnedsettelse og utviklingshemmede.
- Andre krav: Gelendere, korridorer og ganger, døråpninger og dører skal være tilgjengelig for passasjerer med rullestol. Heiser, bildekk, passasjersalonger, fasiliteter og toaletter skal være utformet slik at de er tilgjengelige og i rimelig antall forefinnes for passasjerer med redusert mobilitet.

Europakommisjonen har sendt ut på høring et arbeidsnotat som tar opp rettigheter for passasjerer på havgående eller innenlands sjøtransport i EU^{xxxv}. Notatet viser til det ovenfor nevnte Direktiv 2003/24/EC som oppgraderte Direktiv 98/18/EC om sikkerhet i maritim transport men bemerker at dette er begrenset til sikkerhetsaspekter. Kommisjonen ønsker med sitt høringsnotat å bringe maritim transport lovgivningen opp på nivå med lovgivning for tog- og flytransport. I en eventuell ny lovgivning vil EU spesielt legge vekt på:

- Tilgjengelighet til havner om maritime transportmidler, såvel som andre former for transport fra havnene
- Rett til ikke å bli nektet ombordstigning på grunn av redusert mobilitet – diskriminering
- Rett til å få nødvendig informasjon og bistand gjennom hele reisekjeden og uten ekstra utgifter
- Behov for å kvantifisere eventuelle tilleggskostnader, hvem som skal dekke dem og hvem som best er i stand til å sikre kvalitetsmessig god bistand (havnemyndighetene, skipsoperatørene, en uavhengig myndighet (management) etc.)
- Være i stand til å basere seg på et standard lovverk som sikrer lik beskyttelse av rettigheter over hele Europa.

Les mer: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2003/l_123/l_12320030517en00180021.pdf

9.5.4.2 Direktiv om sikkerhetsregler og standarder for passasjerskip av 6. mai 2009 viderefører og er en omarbeidelse av det tidligere direktivet omtalt over^{xxxvi}.

Les mer : <http://www.eu-ophlysningen.dk/dokumenter/retsakter/direktiv/2009/32009L0045/>

9.5.4.3 Forslag til Forordning om passasjerers rettigheter ved sjøreiser og reiser på indre vannveier ble lagt frem 4.12. 2008^{xxxvii}. Når det gjelder maritim transport og personer med funksjonsnedsettelse har Kommisjonen kommet til at følgende rettigheter særlig må bli styrket, i følge begrunnelsen for forslaget: særlige tiltak for passasjerer med nedsatt funksjonsevne; automatiske og omgående løsninger ved avbrytelse av reisen (lang forsinkelse, avlysning eller avvisning av transport) og plikt til informasjon av passasjerene samt klagebehandling og rettsmidler. Forslaget har som mål å bedre passasjerenes rettigheter ved nasjonal og internasjonal maritim transport, herunder rettighetene for passasjerer med nedsatt funksjonsevne. Man henviser også til de spesifikke kravene i direktivet av 2003 (se over) og reglene for adgangsforhold i nye skip i internasjonal fart som er fastsatt i den Internasjonale Sjøfartsorganisasjons oppfordring om konstruksjon og drift av passasjerskip slik at de oppfyller eldre og funksjonshemmedes behov^{xxxviii}. Forordningen følger samme mønster som den før omtalte forordningen om

busspassasjerers rettigheter og vil omfatte følgende relevante bestemmelser (ikke-offisiell oversettelse):

Kapittel II Rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne

• Artikkel 6 Pålegg om transport

1. Transportører, billettutstedere og reisebyråer kan ikke med henvisning til en persons funksjonsnedsettelse nekte a) å akseptere reservasjon eller utstede billett til en reise som dekkes av denne forordning; b) å ta en passasjer med funksjonsnedsettelse ombord i en havn eller på et inn-/utskipningssted dersom vedkommende har gyldig billett eller reservasjon.
2. Reservasjoner og billetter skal tilbys personer med nedsatt funksjonsevne uten ekstra omkostninger.

• Artikkel 7 Unntak og særlige bestemmelser

1. Uansett bestemmelsene i Artikkel 6 kan transportører, billettutsteder og reisebyråer under henvisning til en persons funksjonsnedsettelse nekte å akseptere vedkommendes reservasjon, å utstede billett eller ta vedkommende om bord dersom a) dette er nødvendig av hensyn til gjeldende sikkerhetsbestemmelser i folkeretten, fellesskapsretten eller den nasjonale rett eller av hensyn til de sikkerhetskrav som er fastsatt av den myndigheten som har utstedt det angjeldende transportselskaps driftstillatelse; eller b) dersom passasjerskipets konstruksjon gjør det fysisk umulig å ta vedkommende om bord eller frakte vedkommende. Nektet reservasjon under de forhold som er nevnt i første avsnitt pkt. a) og b) treffer transportøren, billettutstederen eller reisebyrået rimelige tiltak til å foreslå et akseptabelt alternativ for angjeldende person. I tilfelle av forhåndsreservasjon skal en person med nedsatt funksjonsevne som nektes innskipning under henvisning til vedkommendes funksjonsnedsettelse og den person som eventuelt ledsager vedkommende ihht. Pkt. 2, tilbys tilbakebetaling av billettprisen eller omlegging av reisen ihht. Vedlegg I. Retten til å velge en returreise eller omlegging av reisen forutsetter at alle sikkerhetskrav kan oppfylles.
2. Transportøren, billettutstederen eller reisebyrået kan på samme betingelser som i pkt. 1, avsnitt a) forlange at en person med nedsatt funksjonsnedsettelse ledsages av en annen person som er i stand til å yte nødvendig bistand til personen.
3. En transportør, en billettutsteder eller et reisebyrå som gjør bruk av unntak i henhold til pkt. 1 eller 2 skal straks underrette personen med nedsatt funksjonsevne om årsakene til dette. Transportøren, billettutstederen eller

reisebyrået skal på oppfordring meddele disse årsaker skriftlig til vedkommende innen fem arbeidsdager fra at oppfordring er gitt.

• **Artikkel 8 Adgang, tilgjengelighet og informasjon**

1. Transportørene skal med aktiv deltakelse fra representanter for organisasjoner av personer med nedsatt funksjonsevne og de håndhevingsorganer som er nevnt i Artikkel 26 fastsette ikke-diskriminerende regler for funksjonshemmedes adgang til transport for å oppfylle gjeldende sikkerhetskrav. Reglene skal omfatte alle betingelser for adgang til aktuell rute, inklusive de benyttede skipenes tilgjengelighet og fasiliteter ombord.
2. Transportører og billettutstedere skal informere om de regler som er fastsatt i pkt 1 senest på reservasjonstidspunktet, på en passende måte og på de samme språk som man normalt formidler informasjonen til alle passasjerer. Ved formidling av informasjon skal det tas særlig hensyn til behovene til personer med nedsatt funksjonsevne.
3. På anmodning skal transportørene utlevere de bestemmelser i folkeretten, fellesskapsretten eller den nasjonale lovgivning om sikkerhetskrav, som de ikke-diskriminerende adgangsregler bygger på.
4. Reisebyråene utleverer de regler i pkt. 1 som anvendes på reiser, som inngår i pakkereiser, herunder pakkeferier og pakketurer som de tilrettelegger, selger eller tilbyr.
5. Transportører, billettutstedere og reisebyråene sikrer at alle relevante opplysninger om transportvilkår, om reisen og om tilgjengelighet foreligger i en form som er egnet og tilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne; dette gjelder også online reservasjon og informasjon.

• **Artikkel 9 Rett til bistand i havner**

1. Transportøren er ansvarlig for å sikre at bistand som er omtalt i Vedlegg II ytes gratis til personer med nedsatt funksjonsevne ved disses avreise fra, overføring gjennom og ankomst til en havn, slik at vedkommende personer kan komme ombord i det avgående fartøy og i land fra det ankommende fartøy som vedkommende har kjøpt billett til, jfr. likevel adgangsreglene i Artikkel 8 pkt. 1.
2. Transportøren kan yte bistand selv eller inngå avtale med en eller flere andre parter om å yte bistanden. Transportøren kan inngå en slik avtale eller slike avtaler på eget initiativ eller på oppfordring, bl.a. fra an havnemyndighet under hensyn til de eksisterende tjenester i den aktuelle havnen. Når en transportør inngår en avtale med en eller flere parter om å yte bistand er transportøren

fortsatt ansvarlig for at bistanden ytes og at kvalitetsstandardene i Artikkel 14 pkt. 1 overholdes.

3. Transportørene kan på ikke-diskriminerende grunnlag pålegge alle passasjerer en særlig avgift for å finansiere bistand i havnene. Den særlige avgiften skal være rimelig, omkostningsrelatert og ha fullt innsyn.
4. Transportørene skiller regnskapet over sine aktiviteter i forbindelse med bistand til personer med nedsatt funksjonsevne fra regnskapet over sine øvrige aktiviteter i overensstemmelse med alminnelig handelspraksis.
5. Transportørene stiller en revidert årsoversikt over avgifter og utgifter som er blitt henholdsvis oppkrevd og avholdt i forbindelse med bistand til funksjonshemmede til rådighet for det eller de håndhevelsesorganer som er utpekt ihht. Artikkel 26 pkt. 1.

- **Artikkel 10 Rett til bistand på inn- og utskipningssteder for passasjerer**

Hvis det ved et bestemt ankomststed eller etappe ikke finnes noen havn, arrangerer transportøren bistand på innskipnings/utskipningsstedet i overensstemmelse med Artikkel 9.

- **Artikkel 11 Rett til bistand ombord på skip**

Transportørene yter vederlagsfritt minst den bistand i Vedlegg III til funksjonshemmede når de reiser fra, ankommer til eller reiser gjennom en havn som denne Forordning omfatter.

- **Artikkel 12 Betingelser for ytelse av bistand**

Transportører, havnenes administrasjon, billettutsteder og reisebyråer skal samarbeide om å yte bistand til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, i henhold til Artikkel 9, 10 og 11 i overensstemmelse med det som er anført nedenfor:

- a) Bistand ytes på den betingelse at transportør, billettutsteder eller reisebyrå der billetten er kjøpt, får beskjed om vedkommendes behov minst 48 timer før det er behov for bistanden.
- b) Transportører, billettutsteder og reisebyråer treffer alle nødvendige foranstaltninger til å kunne motta funksjonshemmedes beskjed om behov for assistanse. Denne forpliktelse gjelder alle salgssteder også ved telefonsalg og salg via Internett.

- c) Hvis det ikke mottas beskjed i overensstemmelse med pkt. 1 skal busselskapet, administrasjonsorganet, billettutsteder og reisebyrå treffe alle rimelige tiltak for å gi passasjer med nedsatt funksjonsevne tilstrekkelig bistand til å stige ombord i bussen, skifte til en annen forbindelse eller stige ut av ankommende buss som vedkommende har kjøpt billett til.
- d) Med forbehold om andre enheters tiltak mht. områder utenfor havneområdet utpeker havneadministrasjonen eller en annen bemyndiget person ankomst- og avgangsmøtesteder innenfor havneområdet i og/eller utenfor terminalbygningene der funksjonshemmede kan melde sin ankomst og be om assistanse; disse steder skal være klart merket og stille til rådighet de viktigste opplysninger om havnen og den bistand som kan ytes i tilgjengelig format.
- e) Bistand ytes på betingelse av at personen med nedsatt funksjonsevne er til stede
- f) på det tidspunkt, busselskapet har angitt på forhånd, og som må være høyst 60 minutter før den offentliggjorte avgangstiden, eller
- g) senest 30 minutter før den offentliggjorte avgangstiden, hvis det ikke er angitt noe tidspunkt.
- h) Når en person med nedsatt funksjonsevne har behov for å benytte tjenestedyr, skal dette behovet imøtekommes forutsatt at det er gitt beskjed om dette til transportøren, billettutstederen eller reiseselskapet i overensstemmelse med eventuelle gjeldende nasjonale bestemmelser for befordring av anerkjente tjenestedyr ombord på passasjerskip.

- **Artikkel 13 Videreformidling av opplysninger til tredjepart**

1. Er ytelse av bistand satt ut til underleverandør, og når transportøren, billettutsteder eller reisebyrået beskjed om behov for bistand senest 48 timer før offentliggjort avgangstid for reisen, videreformidles de relevante opplysninger til underleverandøren senest 36 timer før offentliggjort avgangstid.
2. Er ytelsen av bistand satt ut til andre, og når transportøren, billettutsteder eller reisebyrået ikke meddelelse om behov for bistand senest 48 timer før den offentliggjorte avgangstid for reisen, gis de relevante opplysninger videre til underleverandøren så raskt som mulig.

- **Artikkel 14 Kvalitetsstandarder for bistand**

1. Transportørene fastsetter i samarbeid med organisasjoner av personer med nedsatt funksjonsevne kvalitetsstandarder for bistand omtalt i Vedlegg II og III

og fastlegger de ressurser som er nødvendige for å oppfylle disse standardene.

2. Ved fastsettelse av slike standarder tas det fullt hensyn til internasjonalt anerkjent politikk og atferdsregler for transport av personer med nedsatt funksjonsevne, i sær den Internasjonale Sjøfartsorganisasjons anbefaling om konstruksjon og drift av passasjerskip slik at de imøtekommer eldres og funksjonshemmedes behov.
3. Transportørene skal offentliggjøre sine kvalitetsstandarder.

- **Artikkel 15 Opplæring**

Transportørene skal sørge for at:

1. Deres eget personale og det personale som er ansatt av eventuelle underleverandører, og som yter direkte bistand til funksjonshemmede har kjennskap til hvordan de imøtekommer de behov som personer med forskjellige former for nedsatt funksjonsevne har.
2. Utdanne alt personale som er i direkte kontakt med de reisende med henblikk på økt bevissthet om og ytelse av bistand til passasjerer med nedsatt funksjonsevne, jfr. Vedlegg II.
3. Alle nyansatte straks ved ansettelse får opplæring relatert til funksjonshemmede, og at personalet får oppfriskningskurs etter behov.

- **Artikkel 16 Erstatning for rullestoler og tekniske hjelpemidler**

1. Hvis rullestoler eller andre tekniske hjelpemidler eller deler av disse kommer bort eller blir skadet under håndteringen i terminalen eller transporten ombord på skipet, utbetaler transportøren eller havneadministrasjonen erstatning til eieren av hjelpemidlet alt ettersom hvem som hadde ansvaret for hjelpemidlet på tidspunktet for at hjelpemidlet kom bort eller ble skadet. Når det er påkrevet settes alt inn på hurtig å fremskaffe erstatningshjelpemidler.
2. Det erstatningsbeløpet som utbetales i henhold til denne artikkel er ikke underlagt begrensninger.

I tillegg har Kapittel III Transportørens forpliktelser ved avbrytelse av en reise, Artikkel 18 Rett til bistand pkt. 4) egen bestemmelse om at transportør skal være særlig oppmerksom på funksjonshemmedes og deres ledsageres spesielle behov. Kapittel IV Informasjon til passasjerene og behandling av klager har bestemmelser om å ta spesielt hensyn til funksjonshemmedes behov ved

formidling av informasjon og Kapittel V Håndheving og nasjonale håndhevingsorganer, Artikkel 27 Rapport om håndhevelse, pkt. c krever et resymé av de adgangsregler som gjelder for funksjonshemmede i angjeldende medlemsstat.

Vedlegg I til Forordningen tar opp rett til tilbakebetaling eller omlegging av reisen i tilfelle av forhåndsreservasjon for funksjonshemmede, og Vedlegg II omtaler detaljert bistand i havner til funksjonshemmede. Vedlegg III omtaler bistand ombord på skip og Vedlegg IV opplæring av mannskap i behandling av passasjerer med nedsatt funksjonsevne, herunder bevisstgjørende opplæring og opplæring i å hjelpe passasjerer med nedsatt funksjonsevne.

Les mer : <http://www.efta.int/content/publications/EEASupplements/supplement-2008-NO/No38-08-NO>

Les mer: http://www.imo.org/includes/blastDataOnly.asp/data_id%3D1916/815.PDF

Les mer: http://ec.europa.eu/transport/strategies/2001_white_paper_en.htm

9.6 Like muligheter for personer med nedsatt funksjonsevne, europeisk handlingsplan

9.6.1 Handlingsplanen (COM(2003) 650^{xxxix} fra 2003 er et av de viktigste dokumentene på området funksjonshemmede.

- Kapittel 2.5 Strategiske mål for fremtiden sier at "de fleste tiltak på området nedsatt funksjonsevne er medlemslandenes ansvar og vil mest effektivt bli arbeidet med på nasjonalt plan". "Kommissjonen vil overvåke innføringen av lovmessige forordninger når det gjelder diskriminering i medlemslandene og i søkerlandene innen frister avtalt i Rådet. Sektoransvarsprinsippet som strategi innebærer integrasjon av funksjonshemmede-perspektivet på ethvert stadium av de politiske beslutningsprosessene – fra utforming og implementering til overvåking og evaluering – med henblikk på å fremme like muligheter for personer med nedsatt funksjonsevne."

”Sektoransvarsprinsippet skal fokusere spesielt på tilgjengelighetsområdet og skal klart forbindes med prinsippet om universell utforming. Tilgjengelighet til varer, tjenester og bygde omgivelser er en sentral sak for personer med nedsatt funksjonsevne som også er viktig for alle EU borgere. Kommisjonen ønsker å fremme utviklingen av europeiske tekniske standarder, standardiseringsdokumenter og andre mer generelle veiledere som gir et teknisk uttrykk for konseptet ”universell utforming”, som er vesentlig for videre integrasjon av mennesker med nedsatt funksjonsevne i økonomi og samfunn. Det vil også oppmuntre til tiltak for å øke bevisstheten blant interesser innen standardisering for begrepet ”universell utforming” og de tilhørende markedsmulighetene.”

9.6.2 Situasjonen for funksjonshemmede i den utvidete Europeiske Union: Europeisk handlingsplan 2006-2007

Denne handlingsplanen fra 2005^{xl} har som ett av tre hovedmål å forsterke sektoransvarsprinsippet for saker som angår personer med nedsatt funksjonsevne i de relevante områder av EUs politikk. Mht. tilgjengelighet til offentlige bygninger beskriver handlingsplanen noen mål for utviklingen:

- ”Utforming og konstruksjon av bygninger i samsvar med prinsippet om universell utforming (design for alle) må trappes opp”.
- Tilgjengeligheten til tilgjengelige kultur- og fritidsfasiliteter er også vitalt for å øke livskvaliteten for personer med nedsatt funksjonsevne.”

Les mer: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0604:FIN:EN:PDF>

9.6.3 Delplan for funksjonshemmede 2008-2009

Delplanen er en del av EUs handlingsplan for funksjonshemmede 2003-2010. EU viderefører sin politikk med å la sektoransvarsprinsippet være førende for politikken overfor funksjonshemmede. Dette innebærer at hver sektor, f.eks. transport, har ansvaret for å inkludere tilgjengelighet og andre tiltak på eget område. Situasjonen i Europa i dag er at mange mennesker med nedsatt funksjonsevne er ekskludert fra arbeidsmarkedet, spesielt utviklingshemmede og personer med lærevansker. Dette krever først og fremst tiltak for økt tilgjengelighet. EU har notert seg at krav om

tilgjengelighet til produkter, bl.a. gjennom offentlige anskaffelser og særlig innen IKT, har ledet til en innovasjonsbølge i USA og Japan. Man ønsker en tilsvarende utvikling i Europa.

Forrige delplan 2006-2007 har etter EUs oppfatning ført til flere konkrete resultater, bl.a. en felles holdning fra medlemslandenes side i arbeidet for FN konvensjonen om menneskerettigheter for funksjonshemmede, mer fokus på økonomisk aktivitet, bedre tjenester og tilgjengelighet til varer og tjenester og styrking av EUs analyse- og dokumentasjonsapparat. Det er også jobbet med gjennomføring av direktivet mot diskriminering i arbeidslivet i medlemslandene og den første rapporten om dette kommer i 2008. Det er også innført nye regler om unntak fra reglene om statsstøtte for tiltak som skal få flere funksjonshemmede ut i arbeidslivet.

For perioden 2008-2009 legger EU vekt på koplingen mellom alder og funksjonsnedsettelse og setter tilgjengelighet som et hovedvirkemiddel for inkludering og rettigheter for funksjonshemmede i fokus. Dette omfatter varer, tjenester og infrastrukturer som er viktige for deltakelse for eldre og funksjonshemmede og fjerne barrierer. I en spørreundersøkelse i Eurobarometer 2007 svarte 91 % at det er viktig å fjerne de fysiske barrierene i samfunnet mot deltakelse for funksjonshemmede.

Videre vil EU arbeide for å øke andel sysselsatte med nedsatt funksjonsevne gjennom fleksible tiltak, støtteordninger, aktiv inkludering og tiltak for å styrke dagens EU-lovgivning mot diskriminering. Kommisjonen vil legge til rette for et samarbeid mellom arbeidsgivere og arbeidsformidlingsorganene for å få flere funksjonshemmede i arbeidsmarkedet. Utveksling av eksempler på god praksis mellom medlemslandene blir også et viktig virkemiddel. EU satser videre 100 millioner Euro på forskning og spredning av tilgjengelig IKT og vil i 2008 ta et initiativ for lovgivning for et tilgjengelig informasjonssamfunn og sikre like rettigheter. Denne lovgivningen vil også gjelde i Norge gjennom EØS-avtalen, når den er vedtatt.

Les mer: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=430&langId=en>

10. Europarådet

10.1 Europarådets handlingsplan for funksjonshemmede

Europarådets Ministerkomité vedtok den 5. april 2006 en handlingsplan for funksjonshemmede for perioden 2006-2015. Denne har vært gjennom en lengre konsultasjonsrunde og bygger på en rekke konvensjoner og erklæringer, bl.a. en erklæring fra den europeiske ministerrådskonferansen i Malaga i 2003, som vedtok å igangsette arbeidet med en handlingsplan for å bedre livskvaliteten for funksjonshemmede i Europa.

Handlingsplanen omfatte elementer som menneskerettigheter, antidiskriminering, fullt medborgerskap og deltakelse for mennesker med funksjonsnedsettelse samt bygge et politisk rammeverk på området funksjonshemmede for det neste tiår. Handlingsplanen skal utgjøre et rammeverk som både er fleksibelt og tilpasningsdyktig for å møte endrede vilkår i Europa.

10.2 Grunnleggende prinsipper og strategiske mål

Grunnleggende prinsipper: Medlemslandene skal arbeide innenfor rammen av menneskerettighetene og antidiskriminering for sikre livskvalitet for funksjonshemmede og at funksjonshemming ses på som et menneskerettighetsspørsmål. Det skal særlig tas hensyn til den kommende FN konvensjonen om menneskerettigheter for funksjonshemmede. Europarådets Nye Strategi for Sosial Samhørighet fra 2004 peker på nødvendigheten av å fokusere på menneskerettighetene for grupper som er særlig utsatt for sosial eksklusjon – herav funksjonshemmede. Denne handlingsplanen er en refleksjon av det grunnleggende prinsippet om at samfunnet har en forpliktelse overfor alle sine borgere.

Strategiske mål: Målet for handlingsplanen er å sikre full deltagelse for funksjonshemmede i samfunnet og at sektoransvarsprinsippet skal gjelde for all politikk i medlemslandene. Handlingsplanen skal kunne tilpasses spesielle forhold i de enkelte medlemslandene og en overgangsperiode når slike finner sted i de enkelte land. Den gir anbefalinger til konkrete tiltak på nasjonalt nivå og kaster søkelyset på de bestemte hindringer som funksjonshemmede møter i samfunnet. Handlingsplanen skal videre være til inspirasjon for private bedrifter, interesseorganisasjoner og internasjonale organisasjoner. Særlig legges det vekt på dialog med organisasjonene av funksjonshemmede.

10.3 Tiltak

Det er femten hovedområder for tiltak under handlingsplanen:

1. deltakelse i politisk og offentlig liv
2. deltakelse i kulturlivet
3. informasjon og kommunikasjon
4. utdanning
5. sysselsetting, yrkesrettet opplæring og utdanning
6. bygninger
7. transport
8. lokalsamfunnet
9. helsevesen
10. rehabilitering
11. sosial beskyttelse
12. juridisk beskyttelse
13. beskyttelse mot vold og overgrep
14. forskning og utvikling og
15. bevisstgjøringskampanjer

10.4 Implementering og oppfølging

I implementeringen av handlingsplanen legges det særlig stor vekt på universell utforming.

Les mer: http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec_2006_5%20Disability%20Action%20Plan.pdf

11. Andre lands politikk og lovgivning

11.1 Sverige

Regeringsformen, som er en av Sveriges grunnlover, slår fast at alle mennesker har rett til deltakelse og likestilling.

Svensk lovgivning på f.eks. tekniske hjelpemidler er nasjonal men det er lokale myndigheter som utøver den. Rammeverkslovgivning spesifiserer målsetting og rammene, mens regionale (landsting) og lokale (kommuner) fortolker loven og utøver sin virksomhet ut fra egne retningslinjer. Oppgaver som krever et bredere befolkningsgrunnlag utføres som regel av fylkene mens andre oppgaver utføres i kommunene.

Handikappombudsmannen er et offentlig organ som behandler rettigheter og interesser for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette statlige organet arbeider for at personer med nedsatt funksjonsevne skal kunne delta på lik linje med andre i samfunnet, og de viktigste lovene som virksomheten bygger på er

- ❖ Lag (1994):749) om Handikappombudsmannen
- ❖ Förordning (1994:949) med instruktion för Handikappombudsmannen

Det er også lovgivning mot diskriminering i arbeidslivet mot personer med nedsatt funksjonsevne – Lag (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder. Denne dekker både direkte og indirekte diskriminering, og trådte i kraft 1. mai 1999 og var Sveriges første antidiskrimineringslov på grunnlag av funksjonsnedsettelse. I tillegg gjelder EUs antidiskrimineringsliv Dir 2000/78/EC fra 2000^{xii} som gjelder flere diskrimineringsgrunnlag.

Den svenske antidiskrimineringsloven

Denne loven trådte i kraft 1. januar 2009 og er en samlet diskrimineringslov. Diskrimineringsombudsmannen kan ta opp enkeltpersoners sak i henhold til denne loven og har tilsynsansvar for å foreta aktive tiltak innen arbeidslivet og utdanningsområdet. Ansvar for aktive tiltak for personer med nedsatt funksjonsevne gjelder bare utdannings- og ikke arbeidsområdet.

Et av diskrimineringsgrunnlagene i den nye loven er personer med nedsatt funksjonsevne. Loven dekker følgende områder:

- ❖ Arbeidsliv
- ❖ Utdanning
- ❖ Arbeidsmarkedspolitisk virksomhet og arbeidsformidling uten offentlig oppdrag
- ❖ Oppstart av næringsvirksomhet og yrkesaktivitet
- ❖ Medlemskap i visse organisasjoner
- ❖ Varer, tjenester og boliger
- ❖ Sammenkomster og offentlige tilstelninger
- ❖ Helsetjenester og sosialtjenester
- ❖ Sosialforsikringssystemet, arbeidsløshetsforsikring og studiestønader
- ❖ Verneplikt og siviltjeneste
- ❖ Offentlig sysselsetting

Diskrimineringsforbud innen arbeidslivet gjelder i henhold til den nye loven også når arbeidsgiver gjennom rimelige tiltak kan sikre at en arbeidstaker, -søker eller praktikant med nedsatt funksjonsevne kommer i en situasjon der vedkommende sammenlignes med personer uten nedsatt funksjonsevne. Dette gjelder også for høyskoleutdanning mht. krav til tilgjengelighet til lokaler. Den nye diskrimineringsloven innebærer et nytt ansvar og forpliktelser som påvirker virksomhetene, ved siden av at antall områder som dekkes av loven er øket. I løpet av 2009 blir det utredet om mangel på tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne er en form for diskriminering.

Andre lover

Förordning 2001:526 fra 2001 omfatter retningslinjer for universell utforming og tilgjengelighet, samt de statlige myndighetenes ansvar for å gjennomføre politikken overfor personer med nedsatt funksjonsevne.

Les mer: www.riksdagen.se og www.handisam.se (se under)

Plan- och bygglagen stiller krav om at barrierer og hindre mot tilgjengelighet som lett kan ryddes unna skal fjernes, i bygninger som omfatter publikumsrettede lokaler og på offentlige uteområder.

Les mer: www.boverket.se

Arbetsmiljölagen tar opp krav om at forhold på arbeidsplassene skal tilpasses arbeidstakernes ulike fysiske og psykiske forutsetninger og ta hensyn til hver enkelts spesielle behov.

Les mer: Svensk författningssamling, SFS 1977:1160, på www.riksdagen.se.

Lagen om offentlig upphandling (offentlige anskaffelser) krever ved offentlige anskaffelser på områdene bygninger, varer og tjenester og tildeling av byggekonsesjoner at tekniske spesifikasjoner bør gjøres under hensyntagen til kriterier for tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne.

Les mer: Svensk författningssamling, SFS 2007:1091 på www.riksdagen.se.

Lag (2001: 1286) om likebehandling av studenter i högskolan forbyr diskriminering på grunnlag av kjønn, etnisk opprinnelse, religion, seksuell orientering og funksjonsnedsettelse på svenske universiteter. Loven trådte i kraft i 2002.

Andre dokumenter

Av de viktigste føringene for svensk politikk overfor personer med nedsatt funksjonsevne kan nevnes:

Från patient till medborgare – nationell handlingsplan för handikappolitiken, som trakk opp svensk politikk for å bekjempe diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne og sikre deltakelse i samfunnet for alle.

Uppföljning av den nationella handlingsplanen var en statusrapport for hvordan man hadde gjennomført tiltakene i denne handlingsplane

Nasjonell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006-2009 inneholder en nasjonal plan for menneskerettigheter i Sverige og en kartlegging av status for disse rettighetene fra 2005.

Les mer: Om Sveriges lover: www.riksdagen.se

Les mer: Om handlingsplaner for personer med nedsatt funksjonsevne: www.regeringen.se

Les mer: Om arbeidet til Diskrimineringsombudet: www.do.se

Annet

Handisam er den svenske myndighet for samordning av politikk overfor personer med nedsatt funksjonsevne. Handisam utgir retningslinjer for tilgjengelighet til hjelp for myndigheter på ulike administrative nivåer, og er involvert i en rekke prosjekter for universell utforming.

Les mer: <http://www.handisam.se/Tpl/NormalPage.aspx?id=1529>

Det svenske **Hjälpmedelinstitutet** arbeider både med utvikling av tekniske hjelpemidler og for mer universell utforming i samfunnet. De driver også forskning på disse områdene.

Les mer: <http://www.hi.se/>

11.2 Danmark

Danmarks Riges Grundlov av 5. juni 1953 står øverst i det danske lovhierarkiet. Her garanteres hjelp til de som ikke er i stand til å forsørge seg selv. Mange danske lover er rammelovgivning som gir generelle retningslinjer og overlater til relevante ministre å utstede områdelovgivning. I tillegg kommer ofte offentlige rundskriv til de offentlige myndighetsorganene.

Lov om social service (LBK nr. 755) av 2002 er en generell lov som trekker opp hovedlinjene for sosiale tjenester overfor barn og unge, voksne, adgang til tekniske hjelpemidler, intervensjon i selvbestemmelsesretten, etc.

Lov om social pension (LBK nr. 697) av 2002 gir grunnlaget for betaling av alminnelige statspensjoner på grunnlag av alder og funksjonsnedsettelse.

Lov om retssikkerhet og administration på det sociale område (LBK nr. 807) av 2002 etablerte en struktur og grunnleggende prinsipper for administrasjon av individuelle sosiale behov.

I Danmark er sektoransvarsprinsippet sentralt og rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne er derfor inkludert i sektorlovgivningen, f.eks. rett til utdanning i utdanningslovgivningen.

Antidiskrimineringslovgivning

Danmark har ikke antidiskrimineringslovgivning som sådan ettersom både politikere og organisasjoner av funksjonshemmede har vært i mot dette, pga. faren for stigmatisering som ville følge av dette. I 1993 vedtok man Folketingsbeslutning om ligestilling og likebehandling af handicappede med andre borgere, som slo fast at alle offentlige og private virksomheter måtte følge prinsippene om likebehandling og like muligheter for personer med nedsatt funksjonsevne. Samme år ble det vedtatt å etablere et Senter for like muligheter under Det Centrale Handicapråd – Dansk Center for likebehandling af handicappede.

Det danske Velfærdsministeriet har meldt at FN-konvensjonen om rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne vil bli en del av dansk lovgivning i løpet av første halvår 2009. Danmark har signert men ikke ratifisert FN-konvensjonen. Som i Norge er arbeidet med ratifikasjon i en fase der man hører med departementene om behov for lovendringer etc. i forbindelse med en endelig ratifikasjon.

Tilgjengelighetslovgivning

Det er heller ikke meget av tilgjengelighetslovgivning i Danmark, man satser i stedet på veiledere. Situasjonen på noen områder kan beskrives som følger:

- ❖ Transport: Med unntak av EU-direktivene for tilgjengelighet til buss og passasjerskip samt for flypassasjerers rettigheter har ikke landet tilgjengelighetslovgivning. Dette fører til at deler av transportsektoren ikke oppleves som tilgjengelig nok. Samferdselsdepartementet arbeider med en handlingsplan for tilgjengelighet på dette området.
- ❖ Bygninger: Fra 1. februar trådte **Bygningsreglement 08** i kraft. Dette er delt i de juridisk bindende forskrifter og i en del med veiledende illustrasjoner og kommentarer til kravene. SBI-anvisning 216 Anvisning om Bygningsreglement 2009 er knyttet til Bygningsreglementet som et faneblad for hvert kapittel og kan benyttes som hjelpemiddel for fortolkning av reglementets krav som hovedsakelig er funksjonskrav. Anvisningen viser til standarden DS 3028 tilgjengelighet for alle. Den viser hvordan man sikrer tilgjengelighet på forskjellige nivåer også utover det som er krevet i Bygningsreglementets minstekrav. De kan stilles til nye bygninger, til tiltak ved vesentlig ombygning og til bygninger som får nytt bruksområdet, f.eks. fra kontorbygning til utdanningsbygg. Det er nå også fokus på andre grupper av personer med nedsatt funksjonsevne enn rullestolbrukere.

DS 3028 Tilgjengelighet for alle er ikke en lov men en standard som detaljert viser hvordan forskjellige bygningstyper skal oppføres for at de skal oppfylle tilgjengelighetskrav for mange grupper av personer med nedsatt funksjonsevne.

I tillegg har man merkeordninger for å gi informasjon om grad av tilgjengelighet til bestemte bygg. Disse har kun effekt ved at man følger opp at et bygg er merket som utilgjengelig med konkret handlingsplan for å gjøre det tilgjengelig, som det er bemerkert av Center for likebehandling af handicappede.

- ❖ IKT: Danmark har ikke lovgivning som sikrer tilgjengelighet til hjemmesider eller IKT-løsninger, og det er heller ikke EU-lovgivning som gjelder på dette området (se kapittel om EU-lovgivning). Men det er mange veiledere og retningslinjer for dette. Kompetansesenteret IT for alle gir veiledning for hvordan man sikrer universell utforming av hjemmesider.

Les mer: www.clh.dk

Les mer: <http://www.itst.dk/>

Annet

Kontoret for it-kompetencer og tilgængelighed under Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling, IT og Telestyrelsen, ivaretar en rekke politiske oppgaver, implementerer prosjekter og arbeider med kommunikasjonsfaglige oppgaver som er relatert til IKT-kompetanse. De skal styrke danske borgeres IKT ferdigheter i samarbeid med ulike organisasjoner. Målet er å sørge for at alle, uansett funksjonsnivå, skal ha tilgang til informasjon. Virkemidlet er informasjon, utarbeidelse av veiledere og samordning med det internasjonale arbeid på området.

Les mer: <http://www.itst.dk/om-styrelsen/organisation/om-organisationen/kontorbeskrivelser/kontoret-for-it-kompetencer-og-tilgengelighed/>

Kunnskapscenteret Videnscenteret for bevægelseshandicap er en selvstendig institusjon under Indenrigs- og Socialministeriet. De samler, utvikler og formidler kunnskap som har betydning for innsats overfor bevegelseshemmede og deres pårørende.

Les mer: www.vbf.dk

Design for alle.dk er et uavhengig nasjonalt nettverk for å støtte og påvirke utviklingen innen universell utforming, og for å utfordre aktører til mer bevisst og strategisk å ta hensyn til brukere med nedsatt funksjonsevne i bedrifters designpraksis. Dette nettverket går på tvers av bransjer, fag- og arbeidsområder.

Les mer: <http://www.design-for-alle.dk/>

Det Centrale Handicapråd ble opprettet i 1980 og er rådgivende overfor offentlige myndigheter ved siden av at de overvåker lover, regler og praksis på området personer med nedsatt funksjonsevne.

De har gitt ut Handicappolitisk Vejleder Hvem, Hvad, Hvor som gir informasjon om politikk, veiledere og organisasjoner i Danmark.

Les mer: <http://www.dch.dk/>

Les mer: <http://www.dch.dk/publ/hvemhvadhvor/hvemhvadhvor.pdf>

Center for ligebehandling af handicappede er en selvstendig institusjon knyttet til Det Centrale Handicapråd som deres sekretariat. Målet for dette senteret er å fremme likestilling og likebehandling for personer med nedsatt funksjonsevne. Senteret samler inn informasjon på nasjonalt og internasjonalt plan og formidler ekspertise om bl.a. levekår for personer med nedsatt funksjonsevne.

Les mer: <http://www.clh.dk>

11.3 Storbritannia

Britisk lovgivning som berører personer med nedsatt funksjonsevne omfatter de følgende sentrale lover:

- ❖ National Assistance Act av 1948, Section 29, som ga kommunale myndigheter autoritet til å sørge for velferden til personer med nedsatt funksjonsevne som er bosatt i kommunen.

- ❖ Chronically Sick and Disabled Persons Act av 1970, Section 1 pålegger de lokale myndigheter å samle informasjon om hvor mange personer med nedsatt funksjonsevne som er bosatt i deres myndighetsområde og bedømme hvordan man kan møte disse innbyggernes ulike behov. Lokal myndigheter skal også offentliggjøre informasjon om tilgjengelige tjenestetilbud. Section 2 pålegger lokale myndigheter å arrangere for spesielle tjenester der de oppfatter at innbyggere med nedsatt funksjonsevne har behov for slike. Dette kan omfatte praktisk hjelp i hjemmet, hjelp til å gjøre bruk av radio/TV, det lokale biblioteket, utdanningstilbud, herunder transport, tilpasninger eller spesialutstyr som trenges til å opprettholde et selvstendig liv, sikkerhet, ferier, måltider og telefon (inklusive spesialutstyr til denne).

- ❖ Disabled Persons (Service Consultation and Representation) Act av 1986 styrket forpliktelsene som var ilagt i loven av 1970 bl.a. i at lokale myndigheter må avgjøre om behovene til en person med nedsatt funksjonsevne krever at noen av tjenestene som ble nevnt i Section 2 i loven av 1970 skal ytes, på basis av en behovsprøving. Dersom man finner at dette trenges må tjenestene ytes, selv om de kommunale ressursrammer spiller inn.

- ❖ National Health Service and Community Care Act av 1990 pålegger lokale myndigheter å å evaluere behovene for omsorgstjenester for personer med nedsatt funksjonsevne. Det omfatter også prosedyrer for klagebehandling, registrering og inspeksjon og for å vurdere individenes mulighet til å bidra.

- ❖ Disability Discrimination Act av 1995

Den britiske antidiskrimineringsloven av 1995 har en horisontal tilnærming.

Loven innførte nye rettigheter og tiltak som skulle fjerne diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne i Storbritannia. Denne ble implementert trinnvis til 2005. Loven ga personer med nedsatt funksjonsevne nye rettigheter innen arbeidsliv. Varer og tjenester og i kjøp og salg av eiendom. Arbeidsmarkedsdelen av DDA skal forhindre en arbeidsgiver fra å diskriminere mot en person på bakgrunn av vedkommendes funksjonsnedsettelse, med mindre dette kan rettfærdiggjøres. Hvis det gjøres tiltak fra arbeidsgivers side eller på arbeidsstedet som setter en ansatt i en betydelig forverret arbeidssituasjon sammenlignet med arbeidstakere som ikke har nedsatt funksjonsevne, skal arbeidsgiverne vurdere om en rimelig grad av tilrettelegging vil gjøre det lettere for arbeidstakeren med nedsatt funksjonsevne å fortsette eller begynne i arbeidet. Rett til tilgang på varer og tjenester for å beskytte personer med nedsatt funksjonsevne mot diskriminering ble tatt gradvis inn. F.eks. ble det fra oktober 1999 gjort gjeldende at tjenesteytere skal gjøre rimelige tilpasninger til sine prosedyrer og praksis og sørge for hjelpemidler og –tjenester samt å sørge for at alternative metoder for å gjøre bruk av tjenestene deres forekommer, for å overbygge en fysisk barriere som umuliggjør bruk av tjenesten.

Det kan forekomme tilfeller der arbeidsgiver eller tjenesteyter skal skaffe til veie noen former for tekniske hjelpemidler for å oppfylle sine forpliktelser til en rimelig grad av tilrettelegging etter loven. Omfanget av dette kan øke med ny teknologisk utvikling.

DDA gjorde unntak for utdanningsinstitusjoner. Det er Special Educational Needs and Disability Act fra 2001 som gjør myndigheter som er ansvarlige for grunn- og videregående utdanning, voksenopplæring og lokal opplæring, og fra september 2002 ble det ulovlig å diskriminere mot elever og studenter med nedsatt funksjonsevne ved å gi dem et mindreverdige undervisningstilbud i forhold til andre. I tillegg er utdanningsinstitusjonene pålagt å sørge for rimelig grad av tilrettelegging og fra september 2003 omfatter dette å kunne skaffe tilveie tekniske hjelpemidler og tjenester. Fra september 2005 omfatter det også fysisk tilgang til utdanningslokalene.

Loven er delt inn i flere deler, og er implementert i flere faser.

- Del I inneholder **definisjon** av funksjonsnedsettelse og mennesker med funksjonsnedsettelse.
- Del II tar opp **arbeid** og mennesker med funksjonsnedsettelse, herunder diskriminering og definisjon av denne, sanksjoner, diskriminering fra andre personer enn arbeidsgivere, for eksempel fagforeninger etc.
- Del III omfatter diskriminering i forhold til **varer, tjenester og omgivelser**.
- Del IV tar opp diskriminering i forhold til **utdanning**.
- Del V omhandler **transport**, med egne avsnitt for taxier, offentlige transportmidler, tog og annet.
- Del VI tar opp **National Disability Council, eller Rådet for funksjonshemmede** i Storbritannia.
- Del VII tar opp tilleggsbestemmelser som bistand til ofte for diskriminering, medskyldighet til ulovlige handlinger, arbeidsgiveres ansvar etc.
- Del VIII tar opp forskjellige administrative forordninger.

Loven tar opp flere områder som er relevant for universell utforming:

Transport

- **DDA Del V:** tar opp transport og gir kompetanse til å utstede forordninger til samferdselsministeren, mht. å skape tilgjengelighetsstandarder slik at passasjerer kan stige om bord/ut av og fraktes trygt i tog, offentlige tjenestekjøretøyer som busser og ekspressbusser og taxier. Forordningene er nå på plass for tog (Rail Vehicle Accessibility Regulations) men ennå ikke for taxier, annet enn krav om at man må frakte tjenestehunder.

- **The Strategic Rail Authority Code of Practice:** Tog- og stasjonstjenester for passasjerer med funksjonsnedsettelse. Denne er delt inn i 2 deler der Del A gir viktig informasjon samt presenterer regelverket, mens del B beskriver selve bruken av jernbanene, tjenestene og standarder som operatører er forventet å yte til passasjerer med funksjonsnedsettelse. Den omhandler også design og operasjonelle standarder herunder tekniske forskrifter. Målet er å gi veiledning til operatører av passasjertog, stasjoner og leverandører av varer og tjenester slik at de kan tilfredsstille kravene i The Strategic Rail Authority Code of Practice.
- **JMU Access Partnership** er et konsulentbyrå som spesialiserte seg på tilgjengelighet for funksjonshemmede og er en del av RNIB. Deres retningslinjer inneholder politikk for beskyttelse av funksjonshemmedes rettigheter (DPPPs eller Disabled Persons Protection Policies), som er krav til å sørge for funksjonshemmedes behov, juridiske forskrifter og politiske retningslinjer og veileder for implementering av tjenester og standarder.

Bygninger

- **Del M av Building Regulations (Bygningsloven):** Del M stiller obligatoriske funksjonelle krav til tilgjengelighet og fasiliteter for funksjonshemmede og fra 2004 "...for alle de som kan forventes å benytte bygningen". Tillegg til Del M omfatter retningslinjer for hvordan man kan tilfredsstille kravene til funksjonalitet. De er ikke obligatoriske og forskriftene viser en måte man kan tilfredsstille kravene på. Det refereres også til British Standard 8300:2001 "The Design of Buildings and their Approaches to Meet the Needs of Disabled People – Code of Practice". Info fra www.ODPM.UK. (Office of the Deputy Prime Minister).
- **British Standard 8300:2001 Design of Buildings and their Approaches to Meet the Needs of Disabled People – Code of Practice.** Denne standarden er ikke juridisk bindende og gir veiledning i det som anses som best praksis. Gjelder så vel boliger som andre bygg og deres omgivelser og hvordan man gjør dem tilgjengelige for funksjonshemmede. Den gjelder ikke for bygg som er spesielt innrettet og konstruert for bruk av funksjonshemmede eller bruk av bygg for barn.
- **Inclusive Mobility** er en veileder i god praksis når det gjelder tilgjengelighet for fotgjengere og transport infrastruktur, og ble offentliggjort i 2002.
- **Guidance on the Use of Tactile Paving Surfaces:** Dette er en veileder i god praksis når det gjelder taktil brolegning i miljøer der det ferdes fotgjengere. Den er publisert i 1998.

Utdannelse

Special Educational Needs and Disability Act av 2001

Omhandler barns rett til integrert undervisning i skoler og barn med spesielle behov som undervises i ordinær skole. Loven er delt inn i følgende avsnitt:

- Del 1 Spesielle behov i utdanning
 - Ordinær undervisning, generelle forpliktelser for lokale undervisningsmyndigheter, appeller og identifikasjon og bedømmelse av utdannelsesmessige behov.
- Del 2 Diskriminering i utdanning på grunnlag av funksjonsnedsettelse
 - Skoler, herunder forpliktelser for ansvarlige myndigheter, gjennomføring.
 - Videre- og høyere utdanning, herunder forpliktelser for ansvarlige myndigheter, gjennomføring.
 - Diverse, herunder rollen til Disability Rights Commission, opplæring av undervisningspersonell.
- Del 3 Tillegg – inneholder ulike endringer til loven, fortolkninger og oversikt over ansvarlige myndigheter.

Disability Rights Commission ble opprettet i 2000 som et uavhengig organ som skulle arbeide mot diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne, for like muligheter og oppmuntre til god praksis, ved siden av å overvåke implementeringen av DDA. De hadde spesiell myndighet til å hjelpe personer med nedsatt funksjonsevne ved å formidle informasjon og rådgivning om deres rettigheter under DDA, samt gi råd til arbeidsgivere og andre og gi juridisk støtte i saker som falt under loven. I oktober 2007 ble DRC slått sammen med andre organer til Equality and Human Rights Commission, EHRC. Dette er et ikke-departmentalt organ som ble satt opp på bakgrunn av Equality Act av 2006 (se under). EHRC har ansvarsområde for diskriminering på grunnlag av etnisk opprinnelse, kjønn, nedsatt funksjonsevne, religion, seksuell orientering og alder, og er parallell til Diskriminerings- og likestillingsombudet i Norge. Kommisjonen er ansvarlig for England, Skottland og Wales mens Nord-Irland har en egen Likestillingskommisjon. Kommisjonen er offentlig finansiert men uavhengig av staten. Den kan nå ta opp saker på vegne av individer på alle diskrimineringsområder, noe bare Disability Rights Commission hadde myndighet til tidligere.

- ❖ Equality Act av 2006 etablerte Equality and Human Rights Commission og er en antidiskrimineringslov som forbyr diskriminering når det gjelder ytelse av produkter og tjenester på grunnlag av religion og seksuell legning. Den etablerte også en offentlig plikt til å bekjempe diskriminering på grunnlag av kjønn. Equality Act skal være en forløper for en generell antidiskrimineringslov som skal dekke alle grunnlag, jfr. Regjeringens Equality Bill av 2005. Det ble da satt ned en komité som skal samle all diskrimineringslovgivning i Storbritannia, herunder Disability Discrimination Act fra 1995.

Les mer: .

http://www.direct.gov.uk/en/DisabledPeople/RightsAndObligations/DisabilityRights/DG_4001068

Les mer: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2001/ukpga_20010010_en_1

Les mer : <http://www.equalityhumanrights.com/>

Les mer: http://en.wikipedia.org/wiki/Equality_and_Human_Rights_Commission

Les mer: http://en.wikipedia.org/wiki/Single_Equality_Bill

11.4 Tyskland

Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt

I tysk lovgivning defineres funksjonshemmede som

”personer hvis fysiske funksjoner, mentale kapabiliteter eller psykiske helse har stor sannsynlighet for å avvike, for mer enn 6 måneder, fra de forhold som er typiske for deres respektive aldersgruppe og hvis deltakelse i det sosiale liv derfor er nedsatt^{xliii} .

I Tyskland er folk lovmessig berettiget til å få bistand for å bistand til å forebygge, fjerne eller forbedre tilstanden når det gjelder deres nedsatte funksjonsevne. Den føderale regjeringen ønsker universell utforming i design og bygging av offentlige bygninger, gater etc. samt til kommunikasjon i form av spesielt offentlige hjemmesider, skjemaer og annen informasjon. På området offentlig transport er målet at alle former for transportmidler skal være tilgjengelige for alle. Det samme gjelder restauranter. Personer med sterk grad av funksjonsnedsettelse har spesielle rettigheter, tilleggsstønader og skattelettelse, gratis offentlig transport og behøver f.eks. ikke betale TV-lisens.

De viktigste lovene som omfatter funksjonshemmede i Tyskland er:

- Neuntes Buch des Sozialgesetzbuches – SGB IX (Bok 9 av sosialloven)
- Behindertengleichstellungsgesetz BGG (Lov om like muligheter for funksjonshemmede)

Begge lover utdyper grunnlovsbestemmelsen i Tyskland om at ingen skal diskrimineres pga. sin funksjonsnedsettelse. Lovene skal også sikre at funksjonshemmede skal kunne føre et så normalt liv som mulig, ha mulighet til lik deltakelse i samfunnet og det er spesielle bestemmelser om kvinner og barn med nedsatt funksjonsevne. Støtteordninger omfatter medisinske rehabiliteringsordninger, ordninger som skal fremme deltakelse i arbeidslivet for funksjonshemmede^{xliii}

Behindertengleichstellungsgesetz forbyr diskriminering av funksjonshemmede fra det offentlige side, har spesielle regler for kvinner med funksjonsnedsettelsers behov, påbyr Forbundsregjeringen å ha tilgjengelige bygninger, administrative prosedyrer og tilgjengelig IKT. Valgløkaler skal være tilgjengelige for alle og det samme gjelder offentlig transport.

Lovene skal håndheves av Integrationsamt (Integrasjonskontoret) og Bundesagentur für Arbeit (det føderale arbeidskontoret).

Tilgjengelighet

Det er et kjerneområde i Behindertengleichstellungsgesetz. Tilgjengelighet defineres som det å skape et barrierefritt samfunn. Formålet er lik deltakelse i samfunnslivet ved å fjerne hindringer på områdene bygninger og transport, samt IKT. Det gis tekniske hjelpemidler til ulike grupper av funksjonshemmede og spesielle fordeler i forbindelse med postale og telekommunikasjonsmessige tjenester. Alle offentlige organer samt noen private virksomheter må sørge for kravene om tilgjengelighet.

Bygninger

Alle nye offentlige bygninger, og i tilfeller av større ombygninger eksisterende bygninger skal være barrierefrie i henhold til tekniske standarder. Dette omfatter ramper for rullestoler, ekstra brede inngangspartier, heiser og hvilerom, samt taktil skilting. "Omfattende ombygninger" klassifiseres som prosjekter med en kostnad på mer enn 1 million Euro. Alle andre offentlige anlegg, veier, plasser og gater skal også være tilgjengelige for alle.

Private bygg er dekket av Wohnraumförderungsgesetz (Boligstøtteleven). Funksjonshemmede leieboere har rett til å få nødvendige endringer foretatt i henhold til sine behov, som endringer i baderom, dører og ramper. Beboeren skal selv bekoste endringene og må få satt den leide bygning eller leilighet i sin opprinnelige stand når leieforholdet er over, på egen bekostning.

Restauranter som er opprettet i nye bygninger eller i betraktelig grad ombygde bygninger får kun bevilgning hvis etablissementet er tilgjengelig for alle, med mindre det er umulig å konstruere restauranten barrierefritt eller dette ville utgjøre en uforholdsmessig byrde for restaurantens eier eller leier.

Transport

Alle offentlige transportmidler og transportfasiliteter skal være barrierefrie (gater, busser, tog og fly). Funksjonshemmede som er betraktelig bevegelseshemmede for nesten gratis offentlig transport – man skal betale en årsavgift på €60. Blinde og personer med omfattende grad av funksjonsnedsettelse, samt personer med svært dårlig økonomi behøver ikke betale årsavgiften. Denne gruppen kan også få 50 % reduksjon i bilavgiften og reduserte forsikringspremier for sine kjøretøy. Integrationsamt gir også stønad og lån til funksjonshemmede som skal ta førerkort eller trenger spesielt utstyr til kjøretøyet sitt.

Funksjonshemmede som har sterkt redusert bevegelsesevne kan i tillegg få en 100 % reduksjon på bilavgiften, andre skattelettelse og har rett til å benytte reserverte parkeringsplasser for funksjonshemmede. I økende grad får personer som ikke kan bruke offentlig transport eller egen bil eller taxier spesielle transporttjenester fra lokale myndigheter.

IKT

I møter med føderale offentlige myndigheter skal alle tale- og hørselshemmede personer ha rett til gratis adgang til tekniske hjelpemidler, spesielt en døvetoalk. På oppfordring får synshemmede skal alle offisielle skjemaer og informasjon distribueres i formater som er tilgjengelige for dem, f.eks. som E-post, CD-ROM (dersom de har skjermleser) eller i taleformat. Dersom de ikke har slikt utstyr kan de få sendt dokumentasjonen som lydtepe eller CD. Alle Internettsider skal være tilgjengelige for synshemmede, spesielt ved "underliggende tekst" for grafiske objekter på hjemmesidene.

11.5 Frankrike

Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt

12. februar 2005 la Frankrikes tidligere president Chirac frem loven "For like rettigheter og muligheter, deltakelse og medborgerskap for funksjonshemmede" (Loi pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées). Loven var for ham en av de tre hovedprioritetene for presidentperioden. Loven har 101 artikler (paragrafer) og dekker alle områder fra uføretrygd til tilgjengelighetsbestemmelser:

- Representasjon av funksjonshemmede og definisjon av funksjonsnedsettelse
- Rett til kompensasjon
- Antidiskrimineringsbestemmelser
- Trygd- og inntektsbestemmelser
- Finansiering av informasjons- og orienteringshjelpemidler
- Profesjonell integrasjon, plikt til integrasjon i arbeidslivet
- Utdannelse
- Tilgjengelighet til bygninger og transport
- Forebyggende forskning og tilgang til helsetjenester
- Deltakelse og medborgerskap

Det skulle opprettes flere nye offentlige organer for å forenkle møtet mellom funksjonshemmede og det offentlige, bl.a. de kommunale "Komiteer for rettigheter og selvstendighet for funksjonshemmede", og "Departementale enheter for funksjonshemmede" (Maison Départementale des personnes handicapées) også i hver kommune. Hver enkelt får et "Certificat Médical Personne Adulte Handicapée" og de kommunale myndighetene er pliktige til å få iverksatt de korrekte tiltak.

I henhold til artikkel 2 har funksjonshemmede rett til solidaritet fra det nasjonale samfunnet, til grunnleggende rettigheter som alle nyter godt av og spesielt til medborgerskap gjennom tilgjengelighet til de institusjoner som befolkningen for øvrig, samt integrasjon i alminnelige skoler, arbeidsplasser og andre deler av samfunnet. Enhver som faller inn under definisjonen av funksjonshemmet^{xiv} har rett til "kompensasjon" fra samfunnet, i pakt med franske kulturelle tradisjoner ("Handicap est culture"). Kompensasjonen er først og fremst en individuell plan, som bygger på evaluering utført av et tverrfaglig team og er et livstidsprosjekt – den er personalisert, helhetlig (tar opp medisinske, psykologiske og sosiale aspekter, evolusjonære (følger individets helsetilstand over tid) og skal sikre den enkeltes medbestemmelse (evt. hennes familie eller verge) i tiltakene.

Loven omfatter trygdebestemmelser som skal dekke kostnader til personlig bistand, tekniske hjelpemidler, utstyr til boliger eller kjøretøyer, kjøp eller ettersyn av utstyr etc. som er knyttet til funksjonsnedsettelsen (for eksempel tjenestehund) etc. Loven styrker bestemmelsene om tilgjengelighet til bygg, transport og "ny teknologi" (IKT etc.).

Bygninger (innendørs og utendørs) og utendørs fasiliteter og arbeidsplasser skal gjøres tilgjengelige for funksjonshemmede enten mens de blir bygget/konstruert eller ved ombygging. Det gis bare unntak for eiere som selv bygger eller forbedrer boliger til eget bruk eller når tilgjengelighet er "teknisk umulig" eller det er vernehensyn involvert, eller når det er betydelig uforholdsmessighet mellom de forbedringer man kan oppnå og deres konsekvenser. Det skal brukes ny informasjonsteknologi og gode visuelle og andre former for identifikasjonsmidler for å bedre tilgjengeligheten til publikumsfasiliteter. Eksisterende etableringer skal ha gjennomført tiltakene innen ti år (2015). Det kan ikke gis offentlig støtte til virksomheter dersom ikke tilgjengelighetskravene er fullført.

Transport skal være tilgjengelig innen ti år (2015). I tilfeller av tekniske hindringer av alvorlig art skal man stille til rådighet passende former for kompenserende transport. Enhver kommune med mer enn 5000 innbyggere skal opprette en offentlig kommisjon som skal vurdere det eksisterende transporttilbudet, nettverket av veier, offentlige plasser og transportmidler, og også organisere et system for identifikasjon

av ledige boliger som er tilgjengelige for funksjonshemmede. Førerhunder skal ha adgang overalt på transportmidler og infrastruktur.

IKT brukt av det offentlige skal være tilgjengelig for funksjonshemmede.

11.6 Italia

Lovgivning overfor funksjonshemmede generelt

Følgende lover er mest relevante i Italia:

- Lov nr. 67 av 1.mars 2006 Juridisk beskyttelse av funksjonshemmede, ofre for diskriminering
 - Loven er den italienske implementeringen av prinsippet om likebehandling og like muligheter for funksjonshemmede, som er lovfestet i Lov nr.104 av 5. februar 1992. I tillegg vises det til Lovdekret nr. 216 av 9. juli 2003 implementerte EU direktiv 2000/78/EC mot diskriminering i arbeidslivet på grunnlag av bl.a. nedsatt funksjonsevne. (Artikkel 1)
 - Loven forbyr enhver form for diskriminering av funksjonshemmede. Direkte diskriminering er definert som tilfeller der en person blir behandlet ufordelaktig i forhold til andre ville blitt, på grunn av sin funksjonsnedsettelse. Indirekte diskriminering er når et tilsynelatende nøytralt tiltak, kriterium, praksis, tiltak, avtale eller adferd stiller en person med nedsatt funksjonsevne i en ufordelaktig stilling i forhold til andre. (Artikkel 2)
 - Loven tar opp juridisk beskyttelse av funksjonshemmede, som har rett til å bringe en diskriminerings sak for domstolen, som skal bedømme saken etter sivilretten. Retten kan tilstå kompensasjon, også der klageren ikke har lidt økonomisk tap, og kan beordre opphør av enhver diskriminerende praksis, opptreden eller handling og etter omstendighetene fjerne årsaken til diskrimineringen. Dommen/vedtaket kan beordres publisert i nasjonale eller lokale aviser, på den anklagedes parts bekostning. (Artikkel 3)
 - Legitimering av handling (Artikkel 4) tar opp registrerte organisasjoners rett til å ta opp en sak i individets navn og på vedkommendes vegne.

Italia har også en omfattende lovgivning og regelverk om tilgjengelighet til IKT:

- Lov nr. 4 av 9. januar 2004 om Tiltak for å sikre tilgjengelighet til informasjonsteknologi for funksjonshemmede. Loven tar opp tilgjengelighet til computer systemer, forpliktelse til å fremskaffe tjenester og informasjon til alle, også de som trenger spesielle teknologiske løsninger pga. sin funksjonsnedsettelse, samt "støtteteknologi" som er verktøyene og maskinvaren og programvaren som funksjonshemmede trenger for å overkomme barrierer ved bruk av IKT. Loven forplikter alle offentlige organer samt private bedrifter som har lisens fra det offentlige, transportvirksomheter og telekommunikasjonsbedrifter som staten har et eierskapsforhold til og til IKT tjenesteytere som leverer til det offentlige. Dette omfatter også plikt til tilgjengelig utdanningsmaterieell på alle skoler og på hvert utdanningsnivå. Dette gjelder også spesialskolene for opptak til offentlig administrasjon. Sanksjoner for manglende implementering/brudd på bestemmelsene er straffbart i henhold til straffeloven.
- Dekret fra Republikkens president av 1. mars 2005 nr. 75 med forskrifter til Lov nr. 4 av 9. januar 2004 om Tiltak for å sikre tilgjengelighet til informasjonsteknologi for funksjonshemmede. Dette utdyper loven av 9. januar 2004 og tar opp utdypende bestemmelser om tilgjengelighet til IKT og offentlige hjemmesider samt overvåking av hvordan loven overholdes ved bedømmelse etter tilgjengelighetskriterier av hjemmesidene.
- Ministerdekret av 8. juli 2005 om tekniske krav og ulike nivåer av tilgjengelighet til computerutstyr. Dette dekretet omfatter konkrete retningslinjer for tekniske krav og ulike nivåer av tilgjengelighet til IKT. Dekretet omfatter også bestemmelser om tillatelse til bruk av en tilgjengelighetslogo for de hjemmesider som loven omfatter. Private bedrifter som ønsker å bruke tilgjengelighetslogoen skal betale avgift for autorisasjon til å bruke den. Dersom de offentlige inspeksjonsmyndighetene finner at de private hjemmesidene ikke tilsvarer det nivået av tilgjengelighet som kreves for bruk av logoen skal de selv bekoste myndighetenes utgifter i forbindelse med kontroll og oppgradering.

Italia har også krav til tilgjengelighet i den nasjonale lovgivningen for offentlige anskaffelser, på området IKT^{xiv}.

11.7 USA

I USA er universell utforming særlig aktuelt i forbindelse med Americans with Disabilities Act (ADA). Dette er en antidiskrimineringslov som ble vedtatt i 1990. Krav

til tilgjengeighet gjelder primært offentlig sektor på alle nivåer, eller for aktiviteter som er finansiert av offentlig sektor og i noen tilfeller, som i arbeidslivet, telefonselskaper og tjenestesektoren, også for private selskaper. Manglende tilgjengelighet til for eksempel offentlig transport betraktes etter denne loven som diskriminering og det stilles krav til universell utforming av varer og tjenester. For eksempel kreves det at:

a) *Design and construction.* Each facility or part of a facility constructed by, on behalf of, or for the use of a public entity shall be designed and constructed in such manner that the facility or part of the facility is readily accessible to and usable by individuals with disabilities, if the construction was commenced after January 26, 1992.

(ADA Regulation for Title II, Pkt. {35.151 New construction and alterations)

I dag er det 44 land som har lovgivning som beskytter mot diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne, som er inspirert av ADA lovgivningen. Når det gjelder tilgjengelighet krever ikke ADA lovgivningen at alle barrierer skal fjernes; man kan forbedre tilgjengeligheten ved å omorganisere tiltaket, ved å flytte tiltaket til mer tilgjengelige omgivelser etc. Kravet til tilgjengelighet er redusert til ikke å være pålagt å foreta endringer dersom dette fører til urimelige finansielle og administrative byrder. Dette åpner for subjektive bedømmelser og kan undergrave kravet om tilgjengelighet i USA. Men med sitt brede nedslagsfelt er ADA den loven som har størst betydning for diskrimineringsvernet.

Det finnes imidlertid også andre lovbestemmelser som forbyr diskriminering på grunnlag av "disability" eller på annen måte bidrar til likestilling og tilgjengelighet for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

ADA er delt i fem deler, eller "titles". De tre første delene retter seg mot ulike sektorer:

- Title I: Arbeidsliv
- Title II: Offentlige tjenester og kollektivtransport
- Title III: Private tilbud og tjenester rettet mot allmennheten

I tillegg inneholder title IV endringsregler til lovgivning om telekommunikasjon. Reglene pålegger telefonselskaper å formidle telefoni til hørselshemmede og mennesker med talevansker, uten at disse skal betale høyere pris. Title V inneholder diverse bestemmelser om ADAs forhold til annen lovgivning og til grunnloven.

Statene er bundet av ADA, men har anledning til å vedta statlig lovgivning som stiller strengere krav.

11.8 Canada

I Canada er rettslig vern mot diskriminering sikret på alle plan i lovgivningen, gjennom grunnlov, føderal lov, og provinslovgivning. Lovgivningen har en generell, menneskerettslig tilnærming, og beskytter mot diskriminering på en rekke grunnlag, blant annet "disability". Det er opprettet spesialiserte organer i to nivåer, Human Rights Commissions og Human Rights Tribunals, som ivaretar håndhevingen.

Charter of Rights and Freedoms utgjør første del av den canadiske grunnloven. Charteret inneholder i Section 15 (1) et alminnelig forbud mot diskriminering:

"Every individual is equal before and under the law and has the right to the equal protection and equal benefit of the law without discrimination and, in particular, without discrimination based on race, national or ethnic origin, colour, religion, sex, age or mental or physical disability."

Grunnlovsbestemmelsen spiller en viktig rolle for diskrimineringsbeskyttelsen. Regelen får direkte anvendelse som skranke for lovgivning og myndighetsutøvelse. I tillegg er bestemmelsen et sentralt tolkningsmoment når rekkevidden av diskrimineringsbeskyttelsen på provinsplan skal fastlegges.

Det føderale diskrimineringsvernet er nedfelt i Canadian Human Rights Act. Tittelen indikerer at loven gir et helhetlig vern for menneskerettighetene, men det er ikke tilfelle. Loven gir imidlertid vern mot diskriminering en rekke grunnlag. I hver av provinsene gjelder tilsvarende antidiskrimineringslovgivning. Det er bare små forskjeller mellom anti-diskrimineringslovgivningen i de ulike provinsene.

11.9 Australia

Australia har sivilrettslig vern mot diskriminering blant annet på grunnlag av "disability" både i føderal og statlig lovgivning. Det er opprettet egne håndhevingsorganer som tilbyr meklingsorganer i saker om diskriminering. Etter føderal lovgivning må diskriminerings saker avgjøres av domstolene, mens det på statlig plan er opprettet domstolsliknende organ som har kompetanse til å avgjøre saker. Et særtrekk ved lovgivningen er den vide definisjonen av diskrimineringsgrunnlaget "disability". Vernet omfatter diskriminering på grunnlag av funksjonsnedsettelse som eksisterer, tidligere har eksistert, kan oppstå i fremtiden, som antas å eksistere, samt visse andre personers funksjonsnedsettelse.

Den føderale loven mot diskriminering på grunnlag av "disability" hjemler standarder på en rekke områder. Formålet med standardene er å presisere positive forpliktelser som følger av diskrimineringsvernet, særlig i forhold til tilgjengelighet. Foreløpig er det vedtatt en transportstandard, mens standarder for utdanning og tilgang til bygninger er under utvikling.

Vedlegg 1 Norsk og internasjonal standardisering som redskap for universell utforming

I arbeidet for universell utforming er standarder og standardiseringsarbeid et av de viktigste verktøy. Det er gjennom standarder for varer og tjenester at man konkret kan an vise hva som skal legges i begrepet universell utforming i de enkelte tilfeller.

Målet for å se universell utforming i sammenheng med standardisering er at universell utforming skal være en naturlig del av produktdesign, arkitektur, planlegging og service.

På nasjonalt nivå i Norge er de viktigste tiltakene utarbeidelse av en handlingsplan for hvordan standarder kan fremme prinsippene om universell utforming, og hvordan man kan gjennomføre universell utforming i konkrete standardiseringsprosjekter, på områder som bygg, transport, tjenester, uteområder og IKT. Videre driver Standard Norge tiltak innen informasjon og opplæring.

Guide 71

På internasjonalt nivå er det særlig ISO og CEN som arbeider med universell utforming gjennom generelle veiledninger (Guide 71/Guide 6) til standardiseringskomiteene, og spesielt på områdene IKT, transport og bygg. Guide 71 – i Europa kalt CEN/CENELEC Guide 6 - var ment å være en del av det overordnede rammeverket som standardiseringsorganisasjonene kan bruke i sitt arbeid for å støtte behovet for mer tilgjengelige varer og tjenester. Det identifiserer problemområder som det skal tas hensyn til ved utarbeidelsen av standarder slik at standarder normalt ikke bør begrense utformingen. Den er beregnet på de som er involvert i utarbeidelse og revisjon av internasjonale standarder, men inneholder også informasjon som kan benyttes av for eksempel produsenter, designere, tjenesteytere og utdanningspersonell. Guide 71 er oversatt til norsk og inneholder:

- Beskrivelse av en prosess der behovene til eldre og personer med nedsatt funksjonsevne kan tas hensyn til ved utarbeidelse av standarder
- Tabeller som sammenholder standardenes avsnitt med de faktorer som skal være vurdert av de som skriver standardene, for å sikre at alle evner blir tatt hensyn til
- Gir beskrivelser av kroppsfunksjoner eller menneskelige evner og de praktiske konsekvensene av funksjonsnedsettelse
- En liste med kilder som forfattere av standarder kan bruke til å finne frem til mer detaljert og spesifikt veiledningsmateriale

Når det gjelder akustikk er det i punkt 8.20 Akustikk tatt opp at man ved å ta hensyn til akustisk utforming kan sikre at miljøet er egnet for god verbal kommunikasjon med lav bakgrunnsstøy, lav etterklang og høy kvalitetsforsterkning. Forsterkning og justering bør bygges inn i lydutstyr og det må være tilgjengelige kommunikasjonssystemer, som induksjonssløyfer, infrarøde systemer eller radiosystemer.

Standard Norge arbeider nå med en sjekklister for bruk i alle standardiseringskomiteer for å vurdere inkorporering av universell utforming i deres standarder.

I tillegg har den europeiske konsumentorganisasjonen ANEC en egen arbeidsgruppe på området universell utforming, som arbeider for at dette prinsippet integreres i internasjonalt standardiseringsarbeid.

Tilgjengelighet til bygninger m.v.

Internasjonalt

På internasjonalt plan er universell utforming aktuelt i forbindelse med flere standarder og retningslinjer:

- ***ISO/TC 59/SC 16 N N63 Building construction – Accessibility and usability of the built environment**

Dette er et forslag til standard som er på høring. Den tar opp så vel det akustiske miljøet som behovet for god belysning, detaljkrav til uteareal rundt arbeids- og publikumsbygg, krav til ramper, gelendre, snuområder, heiser etc. Det gis spesifiserte krav til auditorier, konserthaller, sportsarenaer mv., barer, restauranter og utesteder og for eksempel soverom i hoteller, fasiliteter for førerhunder og hjelpehunder og krav til brannalarmer og nødutganger. Dokumentet tar også opp tegn og skilting.

- **ISO/TR 22411 Ergonomics data and guidelines for the application of ISO/IEC Guide 71 to products and services to address the needs of older persons and persons with disabilities**

Dette er ikke en standard men en teknisk rapport knyttet til ISO/IEC Guide 71. Punkt 8.9 tar opp auditive varsler og faren for hørselshemmede dersom lydnivået ikke er godt nok. Lydpresnivået er avgjørende i bråkete omgivelser (forskjellen mellom signalet og forstyrrende lyder).

Nasjonalt

På nasjonalt plan er universell utforming aktuell i forbindelse med flere norske standarder (NS):

- **NS 11001 Universell utforming av byggverk og tilliggende uteområder**
Dette arbeidet gjelder utarbeidelse av standarder for universell utforming av bygninger og tilliggende uteområder, herunder publikumsbygg og boliger. Første høringsrunde er avsluttet, og standardiseringskomiteen som arbeider med standardene har innarbeidet mottatte kommentarer. Dette har omfattet bl.a. skille mellom boliger og andre bygg, blanding av konkrete krav og anbefalinger, snusirkel for rullestol og etterklang. Det skal gis ut to standarder: Del 1 Arbeidsbygg/publikumsbygg og Del 2 Boliger.

Disse standardene retter seg primært til de prosjekterende i en byggesak men også til tiltakshavere og kommuner. Kravene i standardene skal kunne benyttes som grunnlag i kontrakter mellom parter eller som referansegrunnlag i reguleringsvedtekter.

Del 1 Arbeidsbygg og publikumsbygg: Denne standarden beskriver de enkelte utfordringene overfor kategorier av personer med nedsatt funksjonsevne. Den går videre i detalj på hvilke krav til bygninger og uteområder som skal stilles, bl.a. for atkomstvei, parkeringsplasser for funksjonshemmede, dører, toalett og dusjer, møterom, heisinnredning, retningsvisere og annen informasjon, belysning, materialbruk og akustikk.

Del 2 Boliger har planleggere og prosjekterende som målgruppe og omfatter universell utforming av boliger og tilliggende uteområder. Den omfatter alle typer boliger med tilliggende uteområder og gir på samme måte som del 1 en definisjon og beskrivelse av ulike typer nedsatt funksjonsevne og deres utfordringer. Den gir tekniske standarder for betjeningshøyde for eksempel for postkasser og avfallshåndtering, parkeringsplasser, inneklima, boder og balkonger, trapper i fellesarealer heiser og løfteplattformer, materialbruk og andre områder som er typisk for boliger.

Standarden har vært på annen høringsrunde og vil trolig tre i kraft i 2009.

- **NS 11010 Krav til en merkeordning for tilgjengelighet til reiselivsmål**
Dette er basert på dansk standard og merkeordning og angir krav som må

oppfylles for å få et tilgjengelighetsmerke, i forhold til bevegelseshemmede, synshemmede, hørselshemmede og astmatikere/allergikere. Arbeidet omfatter rundt 100 krav + anbefalinger. Det er satt sammen en bredt sammensatt standardiseringskomité. Standarden ble utgitt juni 2008 og man arbeider for etablering av en driftsorganisasjon for merkeordning.

- **NS 8175:2008 Lydforhold i bygninger – lydklasser for ulike bygningstyper**

Standarden brukes til å dokumentere at lydkrav i plan- og bygningsloven er oppfylt. Denne standarden tar opp lydforhold, lydisolasjon, etterklang etc. i boliger, skoler og undervisningsbygg, barnehager, sykehus og pleieinstitusjoner, overnattingssteder og kontorer. Denne standarden skiller ikke mellom personer med nedsatt funksjonsevne og andre når det gjelder kravene til bygninger.

- **NS 3041 Skilting – Veiledning for plassering og detaljer**

Dette arbeidet omfatter utforming, plassering og lesbarhet ved bruk av innendørs og utendørs skilt. En ny utgave kom våren 2007, med krav til: generell informasjon, materialbruk, form og farge, språk og versalhøyde. Det omfatter også oversikt over skilttyper, herunder krav og råd på området.

Tilgjengelighet til uteområder

Det er gjennomført en kartlegging av hva som finnes, og avholdt diskusjonsmøte om omfang og behov. Det er etablert en standardiseringskomité, SN/K 289 Uteområde, med deltakelse fra ulike interesseparter. Disse omfatter Direktoratet for Naturforvaltning, Oslo kommune, Samferdselsetaten, interesseorganisasjonene, Friluftsansjonesenes fellesforbund, Deltasenteret og andre.

IKT og standardisering

På dette området er internasjonal standardisering sentralt. På internasjonalt plan er ISO/IEC JTC1 SWG-A en felles standardiseringskomité som står for det meste av internasjonal standardisering innen IKT. Gruppen skal sikre at standarder er tilgjengelige ved å samle brukerbehov, publisere liste over alle standardiseringsarbeider innen tilgjengelighet, identifisere områder det dette ikke er adressert og sørge for spredning til alle interesserte parter.

CEN, CENELEC og ETSI

I Europa utga Europakommisjonen ut Mandat 376 til standardiseringsorganene. Et resultat av dette var opprettelsen i 2007 av CEN BT/WG 185 som arbeider med europeisk standard for universell utforming av IKT med henblikk på offentlige anskaffelser. Fase 1 av arbeidet er avsluttet og omfattet kartlegging av standardiseringsarbeid og eksisterende standarder i de europeiske landene, fase 2 starter innen jul 2008 og skal omfatte utarbeidelse av en felles europeisk standard.

ISO

15. juni kom ISO/IEC TR 29138-1 Information technology – Accessibility considerations for people with disabilities ut i tre deler:

1. User needs summary
2. Standards inventory
3. Guidance on user needs mapping

Andre komiteer på dette omfatter :

- IEC TC 100 Audio, Video and Multimedia Systems and Equipment. Tar opp tilpasning av utstyr til brukerne. De har en egen webside:
http://tc100.iec.ch/index_tc100.html.

- Standard Norge har komitéansvaret for den internasjonale komitéen ISO/IEC JTC1 SC36 IT for Learning, Education and Training. En av arbeidsgruppene tar seg av forhold rundt kultur, språk og funksjon (ledes av Erlend Øverby) og har blant annet gitt ut en serie i ISO/IEC 24751-1, -2 & -3 (ITLET – Individualized adaptability and accessibility in e-learning, education and training)

Andre prosjekter innen standardisering omfatter:

- Kartlegging av standarder i reisekjeden – fra informasjon via infrastruktur til transportmidlene
- Ledelinjer for blinde og svaksynte
- Smarthustjenester – selvbetjenings- og teknologi for mestring av omgivelsene
- Sertifisering av tilgjengelighet til innhold av web sider – standardkrav
- E-Læringsmetodikk – standarder for læringsteknologi
- Selvbetjeningsautomater – billettautomater, minibanker etc.
- Forutsigbar web – oppbygging og innhold på Internett og tilgjengelighetskrav
- Universell utforming i forvaltningsstandarder (IKT) – om krav til universell utforming innen elektronisk forvaltning
- Bruk av standarder i forhold til offentlige anskaffelser (se avsnitt under)
- IKT og bygg (nytt mandat fra EU/EFTA) – et nytt område som tar opp krav til

tilgjengelig IKT på området bygninger (for eksempel til heiser, informasjonsteknologi og annet)

Standardisering og forholdet til diskriminerings- og tilgjengelighetsloven

I forarbeidene i Ot.prp.44 (2007-2008) til diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, som trer i kraft 1.1. 2009, er standardisering nevnt flere steder. Dette gjelder bl.a. bruk av fagterminologi. For at man skal kunne gjennomføre at det blir stilt krav om universell utforming er det viktig at så vel myndigheter som andre har konkrete standarder å referere til. Det poengteres at standardisering viktig for universell utforming av bl.a. informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Videre oppfordres det til at Standard Norge skal utføre arbeidet for universell utforming i samarbeid med organisasjonene av funksjonshemmede og tjenesteleverandørene.

Det er også viktig at standardiseringsarbeidet utføres på internasjonalt nivå, fordi meget av det utstyret som brukes er produsert i andre land enn Norge, og for å sikre interoperabilitet med for eksempel tekniske hjelpemidler. Det er derfor også viktig at norske eksperter tar del i det internasjonale standardiseringsarbeidet. Det må i forbindelse med fastsettelse av krav til universell utforming foretas nærmere avveininger av nivået for kravene i standardiseringsarbeidet og ved fastsettelsen av kravnivået i forskrifter.

Standardisering og lov om offentlige anskaffelser

Alt fra et tidlig stadium var det etterspørsel etter å kunne vise til konkrete standarder for at innkjøpersiden lettere kunne stille konkrete krav om universell utforming.

Loven om offentlige anskaffelser bygger på to EU direktiv og trådte i kraft 1.1. 2007. § 6 i den norske loven krever at

”statlige, kommunale og fylkeskommunale myndigheter og offentligrettslige organer skal under planleggingen av den enkelte anskaffelse ta hensyn til livssyklus-kostnader, universell utforming og miljømessige konsekvenser av anskaffelsen.”

I forskriften til loven, kap. 4, § 4-1 definerer man universell utforming som ”utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene slik at virksomhetens alminnelige funksjon kan benyttes av flest mulig”.

I § 3-1 Grunnleggende krav for alle anskaffelser, pkt 8 står det at ”Oppdragsgiver skal under planleggingen av den enkelte anskaffelse ta hensyn til livssyklus-kostnader, universell utforming og miljømessige konsekvenser av anskaffelsen”.

Fordi det offentlige utgjør en så vidt stor markeds-makt viser erfaringer fra andre land at jo mer konkrete krav om universell utforming som stilles, med tilhørende referanser

til standarder, desto lettere er det å spre kunnskap om og forståelse av dette prinsippet hos industrien og leverandørene av varer og tjenester.

Om standardisering i Europa

Mandater er Europakommisjonens viktigste verktøy for å understøtte EUs politikk og lovgivning gjennom standardisering. Mandatene gis til de europeiske standardiseringsorganisasjonene CEN, CENELEC og ETSI.

Mens lovfestede standarder er fastsatt av de føderale myndighetene i USA og har bidratt meget til å gjennomføre Americans with Disabilities Act (den amerikanske antidiskrimineringsloven) må man i Europa benytte seg av et system der mandater foreslås gjennom en omfattende konsultasjonsprosess. Her deltar mange og før mandatet sendes til standardiseringsorganene sendes de til en permanent komité (Standing Committee) som er satt sammen av representantene for EUs medlemsland. Når de tre standardiseringsorganene, som er uavhengige organisasjoner, mottar mandater fra EU, kan de nekte å følge dem opp dersom de ikke mener at standarder kan produseres på angjeldende område. Dette skjer meget sjelden pga. den uformelle forutgående prosessen. Men det er viktig å huske at selv om en standard er utviklet ut fra et EU-mandat og til støtte for EU-lovgivning, er den likevel frivillig å benytte.

Mandater som er utarbeidet av CEN, CENELEC og ETSI på grunnlag av et mandat fra Europakommisjonen kalles harmoniserte standarder. De er utviklet etter en åpen prosess under fullt innsyn og bygget på konsensus fra alle berørte parter. Når man følger harmoniserte standarder som er referert til i EF-Tidende (Official Journal) og tatt inn som nasjonal standard, har man sikkerhet for at man også etterfølger kravene i EUs direktiver. Produsenter kan imidlertid også benytte andre tekniske løsninger som tilfredsstillende de grunnleggende kravene i hvert tilfelle.

(Når det gjelder Ny Metode Direktiver innebærer overholdelse av harmoniserte standarder at man overholder kravene til CE-merking. Hvis et produkt faller inn under et Ny Metode Direktiv kreves det CE merking for at det skal kunne markedsføres i EU).

Mandat 376 om IKT og offentlige anskaffelser

Europakommisjonen anser offentlige anskaffelser som et viktig virkemiddel for politikk og praksis som skal gjøre informasjonssamfunnet og IKT mer tilgjengelig for alle. Dette ble bl.a. uttrykt i en Meddelelse fra 2005. Samme år ble Mandat 376 sendt til standardiseringsorganene CEN, CENELEC og ETSI for å finne frem til felles europeiske krav til universell utforming av IKT med henblikk på offentlige anskaffelser. Mandatet kan lastes ned fra

http://ec.europa.eu/information_society/activities/einclusion/archive/deploy/pubproc/e-so-m376/a_documents/m376_en.pdf.

Mandatet var delt inn i to faser:

Fase 1: Utarbeide en oversikt over eksisterende tilgjengelighetskrav eller kartlegge mangel på slike i medlemslandene når det gjelder IKT produkter; oversikt over eksisterende standarder for oppfyllelse av tekniske spesifikasjoner og tildelingskriterier, samt en rapport om opplegg for konformitetskontroll i landene.

Fase 2: Utarbeide en europeisk standard (EN) for tilgjengelighetskrav innen IKT som skal brukes som tekniske spesifikasjoner, og en teknisk rapport (TR) som skal liste opp eksisterende tekniske standarder; retningslinjer for tildelingskriterier innen offentlige anskaffelser og annet støttemateriell, samt en gratis on-line verktøykasse.

Etter at standardiseringsorganisasjonene hadde akseptert mandatet ble det satt ned en arbeidsgruppe, CEN/BT WG 185, som gjennomførte Fase 1. Rapportene er nå ferdige og man er i gang med å iverksette Fase 2. Et forslag til forretningsplan for Fase 2 er lagt frem og man diskuterer om det skal settes opp en felles arbeidsgruppe for Fase 2 med CEN, CENELEC og ETSI samt en teknisk komité (TC) til å koordinere arbeidet. Målet er å lage en felles europeisk standard. To spesielle arbeidsgrupper skal utarbeide forslag til standarden og arbeidet skal koordineres mellom de tre standardiseringsorganene.

Mandat 420

Også dette mandatet var rettet til de tre organene CEN, CENELEC og ETSI og dreier seg om standarder for å bedre tilgjengelighet til bygninger i sammenheng med offentlige anskaffelser. Målet for mandatet er å gjøre det lettere i offentlige anskaffelsesprosesser av bygg og utearealer å sikre universell utforming gjennom at man får et sett av felles, europeiske tilgjengelighetskrav samt et sett av tekniske data ut fra hvilke man kan stille konkrete krav for å oppnå målet om universell utforming. I tillegg vil man etablere en mekanisme slik at offentlige innkjøpere kan ha tilgang til et online verktøyskrin og dermed gjøre det lettere å stille krav i innkjøpsprosessen.

Mandatet 420 kan lastes ned fra

<http://cms.horus.be/files/99909/MediaArchive/M420%20Mandate%20Access%20Built%20Environment.pdf>.

Mandatet dekker offentlige bygninger, offentlige uteområder, parkeringsplasser, veier, skoler, hospitaler, sportsfasiliteter og andre. Det omfatter også transportfasiliteter, som lufthavner, tog- og bussterminaler og havner. Arbeidet må også sørge for at det tas spesielt hensyn til nødutganger og tilgjengelighet ved behov for evakuering. Man skal fra standardiseringsorganenes side ta høyde for EU

lovgivning på de relevante områdene mandatet tar opp, for eksempel på transportområdet. Der slik lovgivning eksisterer skal standardiseringsorganene sørge for at standardene tar tilstrekkelig hensyn til angjeldende direktiver.

Det skal også under dette mandatet lages en oversikt over funksjonelle krav og tekniske spesifikasjoner i medlemslandene, og man skal vurdere oppdraget med henblikk på hele gruppen av personer med nedsatt funksjonsevne og alderrelaterte funksjonsnedsettelse. Kommisjonen ønsker også at arbeidet ses i sammenheng med virksomhetene under Mandat 376.

Fase 1 vil bestå av å lage en oversikt over europeiske og internasjonale tilgjengelighetsstandarder på området bygg og uteområder. Denne oversikten skal omfatte en teknisk rapport med eksisterende standarder, regelverk for byggevirksomhet, tekniske reguleringer og retningslinjer; en analyse av hvilke reguleringer og retningslinjer som mangler når det gjelder universell utforming på området; samt et forslag til et arbeidsprogram for standardisering for utvikling av to europeiske standarder:

- En europeisk standard som inneholder et sett av funksjonelle europeiske tilgjengelighetskrav for bygg og uteområder, som skiller mellom utforming og produkter som skal brukes enten som tekniske spesifikasjoner eller som kriterier for tildeling av offentlige kontrakter (under lovverket for offentlige anskaffelser)
- En Europeisk standard/tekniske spesifikasjoner som beskriver tekniske minimumskrav for å oppfylle de generelle kravene.

Som for Mandat M376 skal det også utarbeides en annen rapport med en analyse av eksisterende opplegg for konformitetskontroll i landene, når det gjelder bygninger og produkter og om de tilfredsstillende krav til universell utforming.

Fase 2 består av utvikling av felles europeiske standarder og en verktøykasse med veiledning for innkjøpere. Standardene skal være som beskrevet over. I tillegg skal innholdet av disse to standardene være tilgjengelige i den beskrevne online verktøykassen og gi klare og lettfattelige retningslinjer for innkjøpere.

Hvilken virkning vil mandatene ha?

Som det er nevnt innledningsvis, er standarder som følger av et mandat fortsatt frivillige å bruke, så lenge produsentene oppfyller de generelle kravene om universell

utforming som stilles i EUs forskjellige direktiver. Når det er sagt vil det være en betydelig hjelp for både innkjøper- og tilbydersiden i offentlige anskaffelsesprosesser å kunne henvise til et sett av konkrete standarder for hva som faktisk utgjør universell utforming av IKT, bygg og uteområder. Erfaringer fra Norge viser hvilken stor betydning standarder har for byggenæringen generelt og dette vil ikke minst være tilfellet nå plan- og bygningslovens nye forskrifter trer i kraft fra 2010. Også innen IKT vil nye standarder gjøre det meget lettere enn i dag å stille krav til universell utforming fra tilbyderne, under henvisning til konkrete, europeiske standarder.

I tillegg kommer at mandatene fra EU virker bevisstgjørende overfor standardiseringsorganene selv, når det gjelder å tenke aktivt på standarder for universell utforming. Det er gått flere år siden utgivelsen av ISO/IEC Guide 71/CEN/CENELEC Guide 6, uten at dette har hatt stor effekt på de internasjonale standardiseringsgruppernes inkorporering av universell utforming i generell standardisering. Da vil utarbeidelsen av spesielle standarder kunne ha en sideeffekt også på annet standardiseringsarbeid. Først og fremst vil EUs mandater være et bidrag til å nå målet om et tilgjengelig samfunn for alle i Europa. Men dette krever gode standarder bygget på hele bredden av brukerbehov og på at de brukes aktivt av så vel myndighetene som tilbydersiden i de offentlige anskaffelsesprosessene.

Formatert: Mellomrom Før:
0 pt, Ikke juster avstand
mellom asiatick og latinsk tekst

Vedlegg 2 Bibliografi

- ❖ Brynn, Rudolph og Buene, Toril Bergerud: Universell utforming og tilgjengelighet – politikk og lovgivning i inn- og utland. Sosial- og helsedirektoratet, Oslo 2005

- ❖ Commission Decision of 21 December 2007, concerning the technical specification of interoperability relating to “persons with reduced mobility” in the trans-European conventional and high-speed rail system (2008/164/EC). Official Journal of the European Union, Brussels 2008

- ❖ Commission of the European Communities: Equal opportunities for people with disabilities: A European Action Plan. COM(2003) 650 final. Brussels 2003

- ❖ Commission of the European Communities: Situation of disabled people in the enlarged European Union: The European Act Plan 2006-2007. Com(2005) 604 final. Brussels 2005

- ❖ Commission of the European Communities: White Paper European transport policy for 2010: Time to decide. COM(2001) 370 final. Brussels 2001

- ❖ Commission Staff Working Paper: Strengthening the protection of the rights of passengers travelling by sea or inland waterways in the European Union. Public consultation document of Directorate-General for Energy and Transport

- ❖ Eikrem, Tove: Jungelhåndboka 2008. Oslo 2008

- ❖ Europaparlamentets og Rådets Direktiv 2009/45/EF af 6. maj 2009 om sikkerhedsregler og standarder for passagerskibe (Omarbejding). Brussel 2009

- ❖ Kommunal- og regionaldepartementet, Miljøverndepartementet: FOR 1997-01-22 nr. 33: Forskrift om krav til byggverk og produkter til byggverk (TEK). Oslo 1997

- ❖ Miljøverndepartementet: Universell utforming. Begrepsavklaring. Miljøverndepartementet, Oslo 2007

- ❖ Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne: FNs standardregler og Agenda 22 – hvordan bidra til bedre kunnskap? Oslo 2008

- ❖ Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne: Statusrapport 2007 Samfunnsutviklingen for personer med nedsatt funksjonsevne. Oslo 2007

- ❖ Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne: Statusrapport 2008 Samfunnsutviklingen for personer med nedsatt funksjonsevne. Oslo 2008

- ❖ Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne og Sosial- og helsedirektoratet: Full deltakelse for alle? Utviklingstrekk 2001-2006. Oslo 2006

- ❖ Nordberg, T.: Lekplats för alla – att utforma en lekplats för alle barn oavsett funktionsförmåga. Landskapsingeniörsprogrammet, SLU 2008

- ❖ NOU 2001:22 Fra bruker til borger: en strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer. Oslo 2001

- ❖ NOU 2005:12 Mer effektiv bygningslovgivning II. Kommunal- og regionaldepartementet, Oslo 2005

- ❖ NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet: rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne. Justis- og politidepartementet, Oslo 2005

- ❖ Odelstinget. Besl.O.nr.90 (2007-2008) Odelstingsbeslutning nr. 90 Om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven). Oslo 2008

- ❖ Office of the United Nations High Commissioner for Persons with Disabilities: Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities. New York 1993

- ❖ St.meld.nr.17 (2006-2007) Eit informasjonssamfunn for alle. Oslo 2006

- ❖ St.meld.nr.40 (2002-2003) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer: Strategier, mål og tiltak i politikken og for personer med nedsatt funksjonsevne. Oslo 2001

- ❖ UN General Assembly: Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York 2006

- ❖ Vegdirektoratet: Håndbok 017 – Veg- og gateutforming. Oslo 2008

- ❖ European Concept for Accessibility: Technical Assistance Manual 2003. Luxembourg 2003

- ❖ FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemning, Sosial- og helsedirektoratet, Oslo 2005

- ❖ Info-Handicap and the "Build for All project": Build for All reference manual. Luxembourg 2006

- ❖ Kommissjonen for de europæiske Fællesskaber: Forslag til Europa-parlamentets og Rådets forordning om buspassagerers rettigheder og om ændring af forordning (EF) nr. 2006/2004 om samarbejde mellom nationale myndigheder med ansvar for håndhevelse af lovgivning om forbrugerbeskyttelse, KOM(2008) 817 endelig, Brussel 4.12. 2008

- ❖ Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber: Forslag til Europa-parlamentets og Rådets forordning om passagerers rettigheder ved søreiser og rejser på indre vandveje og om ændring af forordning (EF) nr. 2006/2004 om samarbejde mellem nationale myndigheder med ansvar for håndhævelse af lovgivningen om forbrugerbeskyttelse. Brussel 4.12.2008.

- ❖ Lovdata: LOV 2005-06-17 nr 62: Lov om arbejdsmiljø, arbejdstid og stillingsvern mv. (arbejdsmiljøloven).

- ❖ Rydningen, Ulf: Laws and Regulations in the Nordic Countries and in the EU for promoting Universal Design. Lecture at Nordic School of Public Health at the course "Universal Design in Community Planning", 11th November 2008.

- ❖ Rådet for funksjonshemmede: Universell utforming. Planlegging og design for alle. Oslo 1997

- ❖ Sosial- og helsedirektoratet, Deltasenteret: Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle. Oslo, 2003

- ❖ Universal Usability Homepage:
<http://universalusability.org/definition/introduction.html>

Noter

-
- ⁱ Kilde: Universal Usability Homepage: <http://universalusability.org/definition/introduction.html>.
- ⁱⁱ Sosial- og helsedirektoratet, Deltasenteret: Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle. Oslo, 2003
- ⁱⁱⁱ Rapporten kan lastes ned på: <http://www.regjeringen.no/Upload/MD/Vedlegg/Rapporter/T-1468.pdf>
- ^{iv} <http://www.lovdatab.no/all/hl-20080620-042.html#9>
- ^v Ot.prp.44(2007-2008) Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)
- ^{vi} FN Konvensjonen om menneskerettigheter for funksjonshemmede er nå oversatt til norsk. Teksten finnes her: <http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Nedsatt%20funksjonsevne/FN-konvensjonen%20-%20norsk%20oversettelse%20-%20korrigert%2022.12.2008.doc>.
- ^{vii} Rådet for funksjonshemmede: Universell utforming. Planlegging og design for alle. Oslo 1997.
- ^{viii} Diskriminerings- tilgjengelighetsloven finnes på Lovdata: <http://www.lovdatab.no/all/hl-20080620-042.html#14>.
- ^{ix} <http://www.lovdatab.no/all/hl-20050617-062.html#map004>
- ^x Se: <http://www.lovdatab.no/all/hl-20050401-015.html>
- ^{xi} Se: <http://www.lovdatab.no/all/nl-19990716-069.html>
- ^{xii} Se: http://www.lovdatab.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdatab/all/tl-20050617-058-0.html&emne=representasjonsordning*&
- ^{xiii} Miljøverndepartementet, FOR-2005-04-01-276.
- ^{xiv} OT.prp.nr.32 (2007-2008) Om lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan og bygningsloven) (plandelen). Oslo, 2008
- ^{xv} Se: <http://www.be.no/beweb/regler/forskrift/tekn97/10bruk.html>
- ^{xvi} Arbeids- og sosialdepartementet, Miljøverndepartementet, Oslo 2004
- ^{xvii} Norge.no er en offentlig virksomhet som har ansvar for en veivisertjeneste som gjør det enklere å finne frem til offentlige tjenester og offentlig informasjon. Brukere får hjelp til å finne frem via en nettportal og en publikumstjeneste tilgjengelig på telefon, e-post, nettpat og SMS. Norge.no har også et pådriveransvar for den statlige informasjonspolitikken om tilgjengelighet og universell utforming av offentlige tjenester på Internett. Kilde: Norge.no.
- ^{xviii} Rundskriv T-5/99 N
- ^{xix} FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming, Sosial- og helsedirektoratet, Oslo 2005.
- ^{xx} Se UN Enables hjemmeside for Konvensjonens fulle tekst: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

^{xxi} Det er ikke kjent når EUs forslag til antidiskrimineringslov blir vedtatt. [Her er lenke til den engelske versjonen av forarbeidet og forslaget til direktivet.](#)

^{xxii} Info-Handicap and the "Build for All project": Build for All reference manual. Luxembourg 2006

^{xxiii} European Concept for Accessibility: Technical Assistance Manual 2003. Luxembourg 2003

^{xxiv} White Paper European transport policy for 2010: time to decide, European Commission 2001

^{xxv} European Disability Forum har i sin høringsuttalelse til Hvitboken uttrykk kritikk for at Kommisjonen her er for tilbakeholdende og mener EU bør ha en mer aktiv rolle ved å stille krav til tilgjengelighet EU-finansiering av prosjekter fra Strukturfondet eller det Regionale Utviklingsfondet, forskningsmidler etc. De var også misfornøyd med den begrensede omtale tiltak for mennesker med funksjonsnedsettelse generelt fikk i Hvitboken.

^{xxvi} Organisasjonene av funksjonshemmede har gjennom European Disability Forum kritisert dette lovutkastet på flere punkter. Artikkel 27 burde forby nektet ombordstigning også for de som har tjeneste-/førerhund, henviser til hvilke sanksjoner man kan bruke og kritiserer også at man har begrenset forpliktelsene til "hovedstasjoner". Artikkel 28 bør omfatte at PRMere skal kunne få informasjon i tilgjengelig format, få bistand til å finne veien på stasjonene, bistand til overgang til andre transportmidler og med bagasjen. Artikkel 29 burde omfatte kurs i behandling av PRMere, at det brukes kontrastfarger og ledelinjer på stasjonene, etc. Artikkel 30 og 31 kritiseres for at PRMere må forhåndsvarsle sine behov, og ber om at artikkelen styrkes ved krav om tilgjengelige hjemmesider for reiseinformasjon, at man skal kunne anmelde sine behov pr. telefon eller Internett etc.

^{xxvii} 01/16-MA02 Draft Mandate to the AEIF for the development of the second TSI group.

^{xxviii} Også på dette punktet har organisasjonene av funksjonshemmede sendt ut bekymringsmeldinger om innholdet i utkastet til en TSI, der de blant annet tar opp angående brukermedvirkning i arbeidsgruppen som lager TSlen, at det finnes høyere standarder for tilgjengelighet enn de som blir fastsatt i utkastet, at en nytte-kostnadsanalyse ikke bare skal være begrenset til vurdering av antall passasjerer men også ta med de sosialpolitiske fordeler ved en tilgjengelig infrastruktur knyttet jernbanetransport, samt at også de små stasjonene må være tilgjengelige – ellers blir passasjerer med redusert mobilitet henvist til å reise lange strekninger for å nå en tilgjengelig hovedstasjon. Problematikken reiser interessante perspektiver for norsk togtransport hvor det er mange små og ubemannede stasjoner.

^{xxix} Forordning (EC) No 261/2004 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 establishing common rules on compensation and assistance to passengers in the event of denied boarding and of cancellations or long delay of flights, and repealing Regulation (EEC) No 295/91.

^{xxx} Direktiv Dir 2001/85/EC

^{xxxi} Commission Staff Working Paper. Rights of passengers in international bus and coach transport. A Consultation Document by the Services of the Directorate General for Energy and Transport. Brussel 14. juli 2005.

^{xxxii} Statutory Instrument 1989 No 2359 The Public Service Vehicles and Disability Discrimination Act 1995. Også Frankrike har nå vedtatt en antidiskrimineringslov som tar opp tilgjengelighet til offentlig transport.

^{xxxiii} Kom(2008) 817 endelig, 2008/0237 (COD). Brussel 2008

^{xxxiv} Dir 2003/24/EC av 14. april 2003.

^{xxxv} Commission Staff Working Paper: Strengthening the protection of the rights of passengers travelling by sea or inland waterways in the European Union. Public consultation document of Directorate-General for Energy and Transport.

^{xxxvi} Direktiv 2009/45/EF av 6. mai 2009 om sikkerhetsregler og –standarder for passagerskibe (omarbejding). Brussel 2009.

^{xxxvii} Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber: Forslag til Europa-parlamentets og Rådets forordning om passagerers rettigheder ved søreiser og rejser på indre vandveje og om ændring af forordning (EF) nr. 2006/2004 om samarbejde mellem nationale myndigheder med ansvar for håndhævelse af lovgivningen om forbrugerbeskyttelse. Brussel 4.12.2008.

^{xxxviii} IMO MSC/Circ. 735

^{xxxix} Equal opportunities for people with disabilities: a European action plan, COM(2003) 650 final, Europakommisjonen, Brussel 30 Oktober 2003

^{xl} Situation of disabled people in the enlarged European Union: The European Action Plan 2006-2007, COM(2005) 604 final, Europakommisjonen, Brussel 28. november 2005.

^{xli} Council Directive 2000/79/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation.

^{xlii} Seksjon 2 paragraf 1 Sozialgesetzbuch IX

^{xliii} Tyskland har egen kvoteordning for funksjonshemmede i arbeidslivet. For detaljer om dette, se Gundersen: Kvoteordninger i europeiske land for personer med nedsatt funksjonsevne. NOVA rapport 8/08, Oslo 2008

^{xliv} Oversatt til engelsk er den franske definisjonen: "A disability is any limitation in activity or restriction in participation suffered by a person in his or her environment owing to a substantial, lasting or permanent impairment of one or several of that person's physical, sensory, mental, cognitive, psychological functions, or to a multiple disability or debilitating health disorder".

^{xlv} Sintini, Steven: Legislation on eAccessibility: the Italian approach. Paper presentert på T4P konferansen i Kristiansand 2007.